

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ

سال سوم دورهٔ راهنمایی تحصیلی
مرحلهٔ دوم تعلیمات عمومی

۱۳۹۰

مجموعه این کتاب تا پایان سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ تغییر نخواهد کرد.

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی
نام کتاب : تاریخ سوم راهنمایی - ۱۳۶
مؤلف : گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی
تجدید نظر و اصلاح : عباس پرتوی مقدم
ویراستار : افسانه حبیب‌زاده کلّی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی
تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وب سایت : www.chap.sch.ir

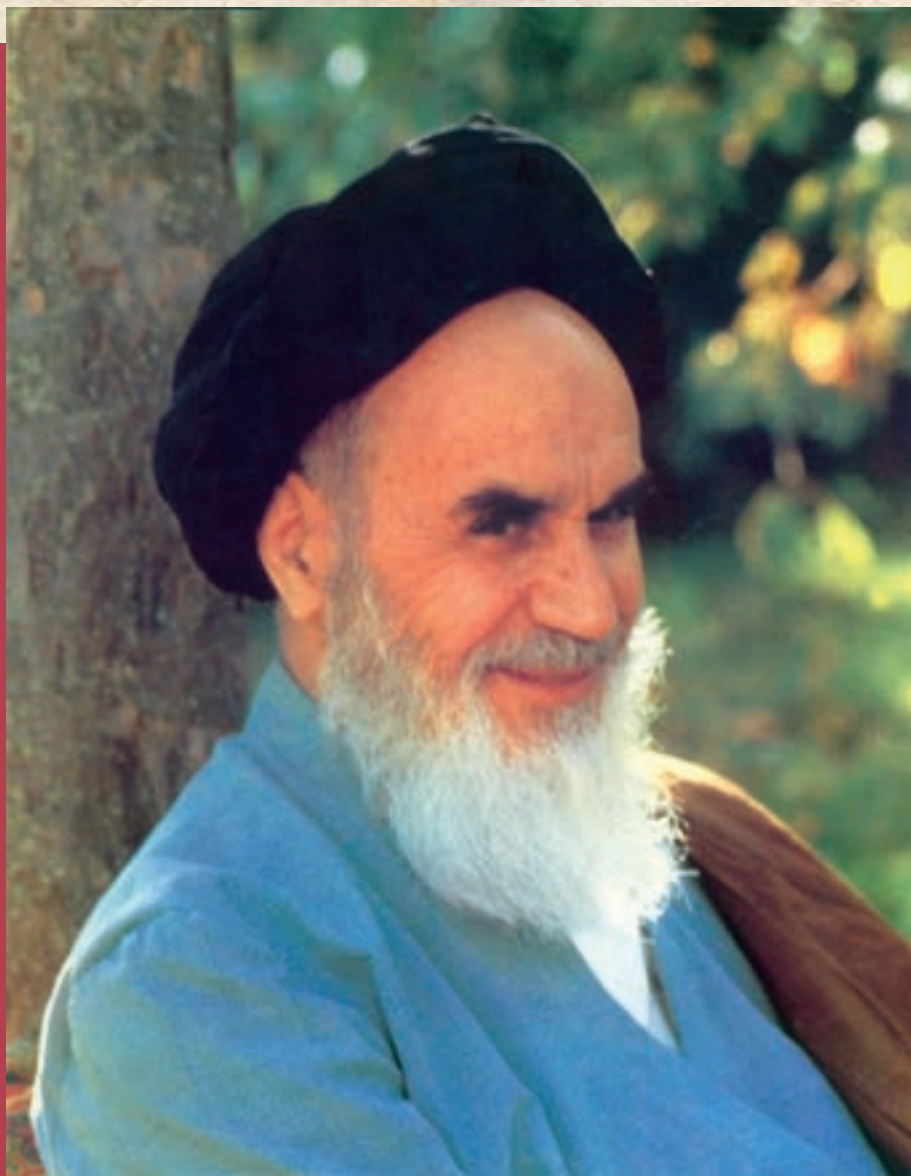
مدیر امور فنی و چاپ : سید احمد حسینی
مدیر هنری : مجید ذاکری یونسی
طراح گرافیک : سیدعلی موسوی
تصویرگران : فرهاد جمشیدی، نرگس میکائیلی و مجید غزنوی

طراح جلد : طاهره حسن‌زاده
صفحه‌آرا : شهرزاد قنبری
حروفچین : زهرا ایمانی‌نصر، فاطمه محسنی
مصصحح : حسین چراغی، حسین قاسم پور اقدم
امور آماده‌سازی خبر : فاطمه پزشکی
امور فنی رایانه‌ای : حمید ثابت کلاچاهی، سیده‌شیوا شیخ‌الاسلامی

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران - تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)
تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۴۴۵/۶۸۴
چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار : ۱۳۹۰

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۶۴-۰۵-۰۰۶۶-۶ ISBN 964-05-0066-6

تاریخ معلم انسان‌هاست.

امام خمینی

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را در باره مطالب

این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۳۶۳ ۱۵۸۵۵ - کرده دسی مربوط و یا پیام نگار (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر نامه ریزی و چاپ کتاب دبیرستان

فهرست

۲	درس یکم : صفویان ۱ (تاریخ سیاسی)
۱۲	درس دوم : صفویان ۲ (تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی)
۲۰	درس سوم : افشاریه و زندیه
۲۹	درس چهارم : اروپا در قرون جدید
۳۳	درس پنجم : تأسیس سلسله قاجار و هجوم دولت‌های استعمارگر به ایران
۴۱	درس ششم : ایران در زمان محمدشاه و ناصرالدین شاه
۵۱	درس هفتم : انقلاب مشروطه
۵۵	درس هشتم : محمدعلی شاه؛ دشمن مشروطه
۶۰	درس نهم : ایران در زمان احمدشاه و جنگ جهانی اول
۶۷	درس دهم : سقوط حکومت قاجار و تأسیس سلسله پهلوی
۷۲	درس یازدهم : ایران در جنگ جهانی دوم
۷۷	درس دوازدهم : نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران
۸۲	درس سیزدهم : نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) ۱
۹۱	درس چهاردهم : نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) ۲
۹۶	درس پانزدهم : انقلاب اسلامی ایران
۱۰۹	درس شانزدهم : ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۲۶	فهرست منابع

سخنی با دیران

همکار محترم کتابی را که پیش رو دارید با تجدید نظر و اصلاح کلی به چاپ رسیده است. دربارهٔ تدریس و ارزشیابی آن چند نکته ضروری به نظر می‌رسد.

الف) تدریس

۱- توجه دادن دانش‌آموزان به موضوع و روش یا روش‌های هر علمی و بیان اهمیت و هدف‌های آن شرط لازم آموزش هر مادهٔ درسی است. بنابراین ضرورت دارد روش، اهمیت و هدف‌های علم تاریخ برای دانش‌آموزان تبیین شود.

۲- هدف از آموزش تاریخ به‌ویژه در مقاطع راهنمایی و متوسطه فقط انتقال پاره‌ای از اطلاعات و مفاهیم تاریخی به مخاطبان نیست؛ بلکه مقصود در مرتبهٔ نخست ایجاد انگیزه و علاقه در دانش‌آموزان برای مطالعه و پژوهش مستمر در تاریخ است و در مرتبهٔ بعد فراهم کردن زمینه و موقعیت شناخت و تجزیه و تحلیل فرایندها و تحولات تاریخی مبتنی بر ظرفیت و استعداد‌های فردی مخاطبان است.

۳- دستیابی به هدف پیش گفته، از طریق روش سنتی آموزش تاریخ، مانند روش سخنرانی و تبدیل درس‌های کتاب به مجموعه‌ای از پرسش و پاسخ‌های جزئی و بی‌ارتباط با یکدیگر امکان‌پذیر نیست، بلکه بینش، ابتکار و روش‌های تازه را در تدریس و ارزشیابی می‌طلبد، مانند روش تدریس مشارکتی بر مبنای مطالعهٔ دقیق کتاب و منابع کمک آموزشی، پرسشگری نقادانه، اظهار نظر و استدلال؛ توجه داشته باشید که تقویت مهارت گفت‌وگو، اظهار نظر و بیان تحلیل‌های مستند و مستدل از جمله هدف‌های ارزشمند آموزش تاریخ است که از طریق فرایند تدریس مشارکتی تحقق‌پذیر است.

۴- مطالب و مباحث کتاب براساس نظم علی و معلولی تنظیم شده‌اند و لازم است در فرایند یاددهی و یادگیری درس تاریخ، همواره تبیین علی و معلولی پدیده‌ها و تحولات تاریخی مورد توجه قرار گیرد؛ چرا که رخ داده‌های تاریخی چون شبکه و زنجیره‌ای به هم پیوسته و در قالب نظم علی و معلولی جریان دارند و تبدیل درس تاریخ به گزاره‌های جزئی و بریده از هم در خوشبینانه‌ترین شکل، تنها به انباشت ذهنی موقت مجموعه‌ای از اسامی و تاریخ‌ها می‌انجامد و کارکرد و پیامد شناختی و نگرشی مؤثری نخواهد داشت.

۵- فرایندها و تحولات مهم تاریخی مانند پیدایش و نابودی تمدن‌ها، ظهور و سقوط حکومت‌ها، جنگ‌ها (شکست‌ها و پیروزی‌ها) و وقوع نهضت‌ها و انقلاب‌ها، پدیده‌هایی پیچیده و چند بعدی هستند. بنابراین، در جریان تدریس و ارزشیابی ابعاد و عوامل گوناگون پدیده‌ها را مورد توجه و التفات قرار دهید.

۶- استفاده از وسایل کمک آموزشی به خصوص رسانه‌های دیداری مانند نقشه‌ها، نمودارها، جدول‌ها، تصاویر، عکس‌ها، اسلایدها و فیلم‌های آموزشی موجب گسترش و تعمیق یادگیری خواهد شد.

توصیه می‌شود نمودار یا نمودارهایی از تحولات مهم تاریخ در دوران موردنظر (از صفویان تا جمهوری اسلامی ایران) طراحی و هنگام تدریس در معرض دید دانش‌آموزان قرار دهید.

۷- گردش علمی و بازدید از آثار، بناهای تاریخی و موزه‌ها را در برنامه درسی خود بگنجانید.

۸- مطالعه مستمر و منظم منابع و پژوهش‌های تاریخی از جمله مؤثرترین شیوه دانش افزایی ارتقای کارایی دبیران تاریخ است.

پایگاه الکترونیکی خبرگزاری کتاب ایران به نشانی :

<http://ibna.ir>

و پایگاه الکترونیکی گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی می‌کوشند تا نوشته‌ها و پژوهش‌های تازه تاریخی را به شما معرفی کنند.

۹- در پایان هر درس، فعالیتی تکمیلی طراحی شده که ناظر بر مطالب و مباحث مهم و کلیدی آن درس است. انجام این فعالیت، برای تمامی دانش‌آموزان الزامی است و قسمتی از نمره مستمر را مشروط به انجام آن کنید. پیشنهاد می‌شود برای اجرای این فعالیت، اعضای کلاس را به گروه‌های ۳ تا ۵ نفره تقسیم کرده، از آنان بخواهید نتایج کارشان را در جلسه بعد به مدت ۱۰ دقیقه به بحث بگذارند.

ب) ارزشیابی

۱- ارزشیابی را ابزاری برای تسهیل و ترفیع فرایند یاددهی و یادگیری تلقی کنید. بنابراین، چه در ارزشیابی مستمر هفتگی و چه در ارزشیابی پایانی، همواره هدف‌های اصلی آموزش تاریخ و کتاب و درس‌ها را مدنظر قرار دهید.

۲- در ارزشیابی به جای سنجش توانایی حفظ مطالب دانشی و سطحی، نظیر اسامی شخصیت‌ها، مکان‌ها و تاریخ‌ها، بر فهم کلیت مباحث کتاب و درک مباحث مهم درس‌ها مانند زمینه، علت، پیامد و نتیجه وقایع تاریخی تأکید شود. به دانش‌آموزان تأکید کنید تا از مجموعه‌های کمک درسی با محتوای پرسش و پاسخ‌های سطحی استفاده نکنند.

۳- در ارزشیابی نوبت اول و پایانی از مطالبی که تحت عنوان آیا می‌دانید و نیز اطلاعات مندرج در نقشه‌ها، نمودارها و جدول‌ها پرسشی طرح نشود.

کارشناسان و اعضای شورای برنامه‌ریزی گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی همواره پذیرای پیشنهادها و انتقادهای شما از طریق :

history-dept@talif.sch.ir

پیام‌نگار (ایمیل)

<http://history-dept.talif.sch.ir>

وب‌گاه (وب‌سایت)

خواهند بود.

گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

● سخنی با دانش آموزان

دانش آموزان عزیز، علم تاریخ از جمله علومى است که هر شهروندى بدان نیازمند است و برای بسيارى از انسان ها جذابيت فراوان دارد.

مهم ترین دلايل اهميت و سودمندى علم تاریخ عبارت اند از :

۱- تاریخ، منبع شناخت و تفکر است. به همین دلیل خداوند در آیات متعددى از قرآن کریم مردم را به عبرت گرفتن از سرنوشت امت های پیشین فرا خوانده است و امام على (ع) در نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن (ع) سفارش کرده اند که زندگى اقوام و ملت های گذشته را مطالعه و بررسى کند و از سرنوشت آنان عبرت بگیرد. بدون تردید، شناخت تاریخی، سنگ بنای شناخت وضع موجود است و درک شرایط و موقعیت کنونى از راه فهم صحیح گذشته امکان پذیر است. بدون شناخت وضع حال نیز قادر به برنامه ریزى و تصمیم گیرى برای آینده نخواهیم بود.

۲- تاریخ گنجینه ارزشمندی از میراث فرهنگى، ارزش ها، باورها و هنر است و شناخت چنین گنجینه اى موجب تعالى و تکامل افکار و رفتار آدمیان خواهد شد.

۳- از آنجایى که تاریخ، دفتر تجربیات تلخ و شیرین گذشتگان است، مطالعه و کنکاش در این دفتر باعث مشارکت مؤثر و سازنده افراد در امور اجتماعى، فرهنگى و سیاسى و امکان انتخاب منطقى و معقول آنان مى شود.

۴- اطلاع و آگاهى مردمان یک جامعه و سرزمین از گذشته مشترکشان به تقویت حس میهن دوستى و تحکیم پایه های هویت ملی آنان کمک مى کند.

۵- تاریخ، روحیه کنجکاوى و جست وجوگرى اشخاص را تقویت و اقناع مى کند.

۶- دانش‌آموزان عزیز، با عنایت به آنچه گفته شد، درس تاریخ را نه فقط برای کسب نمره بلکه به‌خاطر اهمیت و ضرورت شناخت تاریخی جدی بگیرید. آنچه مورد تأکید است و اهمیت دارد درک و فهم زمینه‌ها، علت‌ها، دلایل، نتایج و پیامدهای پدیده‌ها و وقایع تاریخی است و هیچ اصراری بر حفظ اسامی و تاریخ‌ها و دیگر جزئیات نیست.

۷- نقشه‌ها، جداول و تصاویر بخشی از محتوای کتاب را تشکیل می‌دهند که به یادگیری و شناخت تاریخ کمک مؤثری می‌کنند. بنابراین هنگام مطالعه درس‌ها، به دقت آن‌ها را ملاحظه کنید.

۸- به منظور تکمیل اطلاعات و تعمیق یادگیری شما، مطالبی با عنوان آیا می‌دانید در لابه‌لای مطالب کتاب گنجانده شده، که اعتبار و اهمیتی چون سایر مطالب کتاب دارند و باید هنگام تدریس و ارزشیابی هفتگی جدی گرفته شوند. فقط در آزمون پایانی از این قسمت‌ها پرسشی طرح نمی‌شود.

۹- فعالیت تکمیلی را که در پایان هر درس طراحی شده، به صورت گروهی و با هدف یادگیری عمیق‌تر انجام دهید.

انتظار می‌رود درس تاریخ و کتاب حاضر، علاقه شما را به علم تاریخ بیفزاید و مقدمه‌ای برای مطالعه مستمر نوشته‌ها و آثار تاریخی دیگر باشد؛ زیرا مطالعه بیشتر و بیشتر، اصلی‌ترین عامل شناخت و درک تاریخ است. همواره پذیرای پیشنهادها و انتقادهای شما دانش‌آموزان هستیم.

پیام‌نگار (ایمیل) [http://history-dept@talif.sch.ir](mailto:history-dept@talif.sch.ir)

گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

صفویان ۱ (تاریخ سیاسی)

وضع ایران در آستانه تشکیل حکومت صفوی

همزمان با تأسیس حکومت صفوی در ابتدای قرن ۱۰ ق، اوضاع سیاسی ایران بسیار آشفته

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی در شهر اردبیل

و نابسامان بود؛ زیرا بر قسمت‌های مختلف کشور ما، حکام و سلسله‌های محلی متعددی حکومت می‌کردند که با یکدیگر در جنگ و رقابت بودند. مهم‌ترین این حکومت‌ها، حکومت «آق‌قویونلو»^۱ بود که بر نواحی غربی و بخش‌هایی از مرکز ایران سلطه داشت.

در آن زمان، کشورهای اروپایی به تازگی در مسیر استعمارگری گام نهاده بودند. در چنین شرایطی، پرتغالی‌ها با سوء استفاده از ضعف و پریشانی اوضاع ایران، جزیره هرمز و بخش‌هایی از مناطق میهن ما در ساحل خلیج فارس و دریای عمان را اشغال کردند.

۱- آق‌قویونلو، اصطلاحی ترکی به معنای سفیدگوسفندان است. گوسفند سفید، نشان پرچم اتحادیه‌ای از قبایل ترکمان بود که حکومت آق‌قویونلو را تأسیس کردند.

تشکیل حکومت صفوی

شاه اسماعیل اول صفوی

اسماعیل صفوی پس از پیروزی بر حاکم آق قویونلو و تصرف تبریز در سال ۹۰۷ ق، حکومت صفوی را بنیان نهاد. او از نوادگان شیخ صفی الدین اردبیلی است. شیخ صفی دو قرن پیش از اسماعیل، سلسله طریقت^۱ صوفیانه‌ای را در اردبیل به وجود آورد که پس از مرگ او، توسط فرزند و نوادگانش رهبری می‌شد. بیشترین مریدان طریقت صفوی را اعضای هفت طایفه ترک تشکیل می‌دادند که به قزلباش^۲ معروف شدند. این طریقت تحت رهبری پدر بزرگ و پدر اسماعیل گام در مسیر فعالیت‌های سیاسی و نظامی گذاشت و سرانجام اسماعیل با پشتیبانی مریدان مطیع و پرشور به حکومت رسید.

۱- طریقت به معنای راه و روش است. سلسله طریقت به تشکیلات مذهبی گفته می‌شود که از تعدادی صوفی (یا مرید)، تحت رهبری شخصی با عنوان پیر یا مرشد طریقت تشکیل می‌شود.

۲- قزلباش، کلمه‌ای ترکی به معنای سرخ‌سر است. چون قزلباش‌ها کلاه سرخ بر سر می‌نهادند، به این اسم مشهور شدند.

صحنه رزم چالدران

مهم‌ترین اقدام شاه اسماعیل پس از تاج‌گذاری در تبریز، رسمیت بخشیدن به مذهب تشیع بود. سپس حکومت‌های محلی را از میان برداشت و سراسر ایران را متحد و یکپارچه کرد. حکومت ازبکان در شمال شرق و امپراتوری عثمانی در غرب ایران از تشکیل حکومت قدرتمند صفوی ناخشنود بودند. شاه اسماعیل ابتدا تجاوز ازبکان به خراسان را دفع کرد و سپس به مقابله عثمانیان رفت. امپراتور عثمانی با سپاهی پرشمار و مجهز، به قصد نابودی حکومت صفوی راهی ایران شد. در محلی به نام چالدران، نزدیک شهر خوی، جنگی شدید درگرفت که با وجود بی‌باکی و شجاعت شاه اسماعیل و سربازانش، ایرانیان شکست خوردند. انتخاب شیوه رزمی نامناسب توسط فرماندهان سپاه صفوی و استفاده ارتش عثمانی از تفنگ و توپ که ایرانیان فاقد آن بودند، از دلایل اصلی شکست صفویان در این جنگ بود.

دوران تثبیت حکومت صفویان

پس از شاه اسماعیل، فرزندش تهماسب به سلطنت رسید. در آغاز فرمانروایی شاه تهماسب، به دلیل خودسری فرماندهان نظامی اوضاع داخلی حکومت صفوی آشفته شد و تجاوز ازبکان و عثمانیان به مرزهای ایران شرایط را بدتر کرد؛ اما شاه تهماسب پس از سامان بخشیدن به وضع داخلی، ازبکان را شکست داد و سپس حکومت عثمانی را به صلح با ایران وادار کرد.

شاه عباس اول صفوی

اصفهان — کاخ چهلستون

تزئینات داخلی کاخ چهلستون

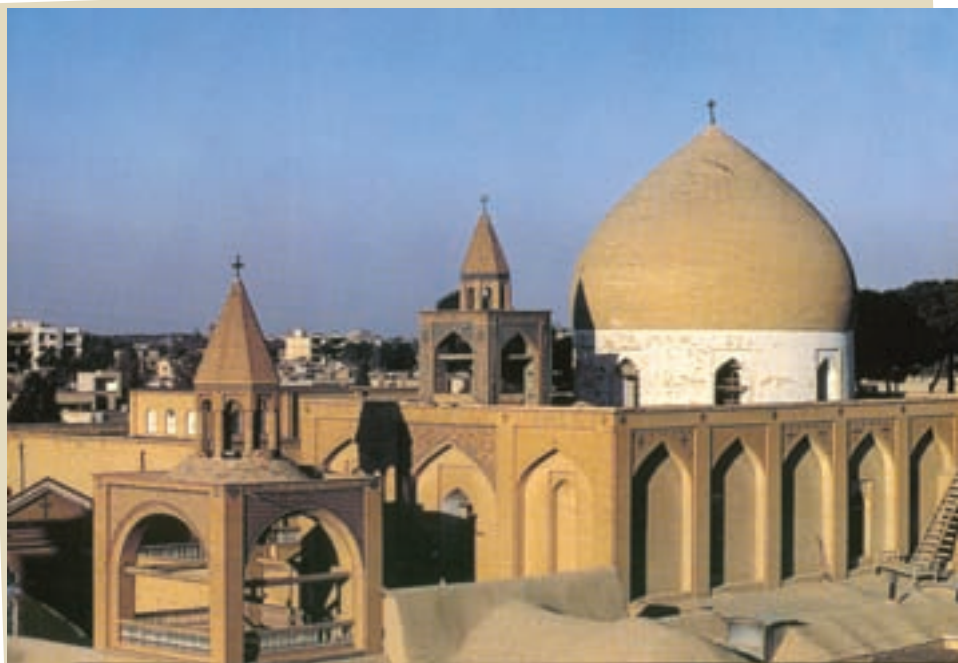
صفویان در اوج قدرت

بعد از مرگ شاه تهماسب، بر اثر کشمکش جانشینان او و سرکشی مجدد فرماندهان نظامی، دوباره همسایگان غربی و شرقی به مرزهای ایران هجوم آوردند، اما با به قدرت رسیدن شاه عباس اول، شرایط تغییر کرد. او ابتدا نابسامانی‌های داخلی را برطرف کرد و سپس به دشمنان خارجی پرداخت؛ به طوری که ابتدا به ازبکان چنان ضربه‌ای وارد آورد که تقریباً برای همیشه خطر تجاوز آنها به مرزهای ایران رفع شد. سپس به سرعت به جنگ عثمانی رفت و طی چندین نبرد شدید، مناطق اشغالی را آزاد کرد و بغداد را نیز به تصرف درآورد. آن‌گاه نوبت به پرتغالی‌ها رسید. سپاه صفوی جزیرهٔ بحرین و بندرعباس را پس از یک قرن اشغال، آزاد کرد و با کمک کشتی‌های انگلستان، پرتغالی‌ها را از اصلی‌ترین پایگاه آنان در منطقهٔ خلیج فارس، یعنی جزیرهٔ هرمز، بیرون راند.

میدان نقش جهان (امام خمینی کنونی) اصفهان که در دوره صفویه طراحی و ساخته شد.

کلیسای وانک اصفهان در محله جلفا که در زمان شاه عباس دوم ساخته شد.

همکاری نظامی انگلستان با حکومت صفوی علیه پرتغالی‌ها دو علت داشت :

الف) رقابت سیاسی، نظامی و تجاری انگلستان با پرتغال

ب) تمایل انگلستان برای گرفتن امتیاز تجاری از ایران

شاه عباس اول در دوران سلطنت خود، اقدامات زیادی برای توسعه اقتصادی و گسترش تجارت داخلی و خارجی انجام داد. در آن زمان، روابط سیاسی و بازرگانی ایران با کشورهای اروپایی توسعه یافت. گفتنی است دوران زمامداری او، اوج شکوفایی سیاسی و اقتصادی ایران بود.

حکومت صفوی در سراسیمه سقوط

مرگ شاه عباس اول، پایان عصر طلایی و آغاز ضعف حکومت صفوی بود. بعد از او، چهار پادشاه دیگر از خاندان صفوی بر تخت شاهی نشستند که یکی از دیگری، ضعیف‌تر و نالایق‌تر بودند.

مهم‌ترین عوامل ضعف و سقوط حکومت صفوی عبارت‌اند از :

۱- بی‌کفایتی و ضعف شاهان صفوی پس از شاه عباس اول

۲- اختلاف و درگیری میان مقام‌های اداری و فرماندهان نظامی

۳- دخالت‌های ناروای اعضای حرمسرا در امور حکومتی

۴- نابسامانی اوضاع اقتصادی به سبب کاهش تولید داخلی، افت صادرات و افزایش

واردات

سقوط صفویان

حکومت صفوی در دوران زمامداری شاه سلطان حسین، به شدت ضعیف شد. در چنین شرایطی، گروهی از افغانان^۱ به رهبری محمود افغان در قندهار شورش کردند و پس از قتل حاکم آن شهر، راهی اصفهان شدند. شاه و مقام‌های نظامی و سیاسی نتوانستند اقدامی مناسب برای مقابله با شورشیان انجام دهند، اصفهان پایتخت صفوی به محاصره افغانان شورشی درآمد و پس از مدتی، شاه سلطان حسین ناگزیر شد تاج و تخت را به محمود افغان تسلیم کند.

۱- افغانستان در آن زمان بخشی از ایران محسوب می‌شد و ساکنان آنجا اتباع حکومت صفوی بودند.

- ۱- چرا اوضاع سیاسی ایران در آستانه تشکیل حکومت صفوی آشفته بود؟
- ۲- چگونگی تأسیس حکومت صفوی را در دو سطر توضیح دهید.
- ۳- حکومت صفوی در آغاز سلطنت شاه تهماسب با چه مسائل و مشکلاتی روبه‌رو بود؟

- ۴- اخراج پرتغالی‌ها از سواحل و جزایر ایرانی چگونه صورت گرفت؟
 - ۵- گزینه‌های مرتبط را به هم وصل کنید.
- رسمیت بخشیدن به مذهب تشیع	- شاه سلطان حسین
- بیرون راندن پرتغالی‌ها از هرمز	- شاه تهماسب
- تسلیم تاج و تخت به افغانان شورشی	- شاه عباس اول
	- شاه اسماعیل

فعالیت تکمیلی

- آثار و نتایج سیاسی و مذهبی حکومت صفویان را بر ایران در ۵ سطر توضیح دهید.

.....

.....

.....

.....

.....

صفویان ۲ (تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی)

جامعه عصر صفوی

جمعیت ایران در دوره صفوی کمتر از ۱۰ میلیون نفر بودند که در سه بخش شهری، روستایی و کوچ نشینی می زیستند.

شهرنشینان حدود ۱۵ درصد کل جمعیت کشور را تشکیل می دادند که عده زیادی از آنان ساکن اصفهان، پایتخت صفویان، بودند. علاوه بر آن، حدود ۹۰ شهر که برج و بارو داشتند در قلمرو صفویه وجود داشت.

شهرنشینان عصر صفوی

روستاییان بیش از نصف جمعیت ایران را به خود اختصاص می دادند. این گروه تقریباً در ۴۰ هزار روستای بزرگ و کوچک زندگی می کردند. با وجود آنکه بیشتر دسترنج کشاورزان به جیب مالکان بزرگ و حاکمان و مأموران حکومتی می رفت، اما به گفته جهانگردان اروپایی، کشاورزان ایرانی در آن زمان از نظر تغذیه و پوشاک وضع بهتری نسبت به کشاورزان اروپایی داشتند. کوچ نشینان در حدود ۳۵ درصد کل جمعیت ایران بودند. مهم ترین آنها هفت قبیله تشکیل دهنده گروه قزلباشان بودند. گروه قزلباشان تا دوران پادشاهی عباس اول، قدرت سیاسی و نظامی زیادی داشتند، اما شاه عباس اول با انجام اصلاحاتی، از قدرت آنان کاست.

روستاییان عصر صفوی

عشایر عصر صفوی

اقتصاد

فعالیت‌های اقتصادی ایران در دوره صفویه بر کشاورزی، دامپروری، صنایع دستی و تجارت استوار بود. کشاورزی مانند دوران گذشته پایه و اساس اقتصاد بود. کشاورزان ایرانی حتی بیشتر از نیاز داخلی، محصول تولید می‌کردند که اضافه آن صادر می‌شد. کوچ‌نشینان بیشتر به دامداری اشتغال داشتند. صنایع دستی نیز در میان جمعیت کوچ‌نشین و یکجانشین (شهری و روستایی) رونق داشت. تجارت داخلی و خارجی ایران در دوره صفوی به‌ویژه در عصر شاه عباس اول گسترش زیادی پیدا کرد. ساخت یا بازسازی راه‌ها و کاروانسراها بر شکوفایی تجارت تأثیر مهمی گذاشت. البته عمده تجارت خارجی در انحصار شاه عباس اول بود.

کاروانسرای کوهپایه اصفهان

محصولات کشاورزی و دامی از جمله ابریشم، غلات و خشکبار اصلی ترین کالاهای صادراتی بود و ادویه، پارچه و قند نیز مهم ترین کالاهای وارداتی را تشکیل می دادند. هند، عثمانی، انگلستان و پرتغال شرکای تجاری اصلی ایران بودند.

مالیات اصلی ترین منبع درآمد حکومت بود که از کشاورزان و دامداران (کوچ نشینان) گرفته می شد. فعالیت های تجاری و پیشه وری نیز مشمول عوارض خاص خود بودند.

نمونه ای از سکه های عصر صفوی

علم، هنر و معماری

دوره صفویان یکی از دوره‌های درخشان علم، هنر و معماری ایران است. در سایه آرامش سیاسی و اجتماعی و شکوفایی اقتصادی، بازار علم و دانش و هنر رونق گرفت. مدارس و حوزه‌های علمی زیادی در گوشه و کنار ایران مشغول فعالیت بودند و صدها طلبه و شاگرد به تحصیل معارف دینی و غیردینی اشتغال داشتند. در عصر صفوی دانشمندان، فیلسوفان و فقیهان بزرگی مانند میرداماد، ملاصدرا، شیخ‌بهایی و علامه مجلسی پرورش یافتند و صدها کتاب ارزشمند در موضوع‌های مختلف تألیف شد.

شیخ‌بهایی، عالم مشهور دوره شاه عباس اول

علامه محمد باقر مجلسی، عالم معروف عصر صفوی و مؤلف کتاب بحار الانوار

ذوق و مهارت ایرانیان در معماری نیز شکوفا شد و آثار ارزشمند معماری متعددی خلق شد که برجسته‌ترین آنها میدان نقش جهان، کاخ چهل ستون و سی‌وسه پل اصفهان و حرم امامان شیعه (ع) در شهرهای مشهد، کربلا و نجف است.

در عرصه هنرهای نقاشی، کاشی کاری و خوش نویسی نیز هنرمندان نامداری چون کمال الدین بهزاد، علیرضا عباسی و میرعماد خوش درخشیدند.

مسجد شیخ لطف الله - مسجد امام - عالی قاپو - چهل ستون - مدرسه چهار باغ - خیابان چهار باغ - پل خواجه - سی و سه پل و ...	بناهای مهم
نقاشی - جلدسازی - خاتم کاری - منبت کاری - خطاطی - کاشی کاری و ...	رشته های هنری
بهزاد - آقامیرک - میرعماد - علیرضا عباسی	هنرمندان مشهور
میرداماد - ملاصدرا - علامه مجلسی - شیخ بهایی و ...	دانشمندان
اسکندر بیک منشی - حسن بیک روملو و ...	مورخان
صائب تبریزی - کلیم کاشانی - محتشم کاشانی و ...	شاعران
استاد محمدرضا اصفهانی و ...	معماران

- ۱- جامعهٔ عصر صفوی از چه گروه‌هایی تشکیل می‌شد؟
- ۲- زندگی کشاورزان ایرانی در دورهٔ صفویه در مقایسه با کشاورزان اروپایی چگونه بود؟
- ۳- زمینه‌ها و عوامل رونق و شکوفایی علم و هنر در عصر صفوی کدام‌اند؟
- ۴- جدول‌های زیر را کامل کنید.

مهم‌ترین کالاهای صادراتی در عصر صفوی	اصلی‌ترین شرکای ایران در دورهٔ صفوی
.....
.....

معروف‌ترین دانشمندان و عالمان عصر صفوی	معروف‌ترین هنرمندان عصر صفوی
.....
.....

- برداشت و تحلیل خود را از اوضاع علمی، فرهنگی و هنری ایران در دوران صفویه با توجه به جدول صفحهٔ ۱۸ بیان کنید.

.....

.....

.....

.....

۶- دانش‌آموزان عزیز، با عنایت به آنچه گفته شد، درس تاریخ را نه فقط برای کسب نمره بلکه به‌خاطر اهمیت و ضرورت شناخت تاریخی جدی بگیرید. آنچه مورد تأکید است و اهمیت دارد درک و فهم زمینه‌ها، علت‌ها، دلایل، نتایج و پیامدهای پدیده‌ها و وقایع تاریخی است و هیچ اصراری بر حفظ اسامی و تاریخ‌ها و دیگر جزئیات نیست.

۷- نقشه‌ها، جداول و تصاویر بخشی از محتوای کتاب را تشکیل می‌دهند که به یادگیری و شناخت تاریخ کمک مؤثری می‌کنند. بنابراین هنگام مطالعه درس‌ها، به دقت آن‌ها را ملاحظه کنید.

۸- به منظور تکمیل اطلاعات و تعمیق یادگیری شما، مطالبی با عنوان آیا می‌دانید در لابه‌لای مطالب کتاب گنجانده شده، که اعتبار و اهمیتی چون سایر مطالب کتاب دارند و باید هنگام تدریس و ارزشیابی هفتگی جدی گرفته شوند. فقط در آزمون پایانی از این قسمت‌ها پرسشی طرح نمی‌شود.

۹- فعالیت تکمیلی را که در پایان هر درس طراحی شده، به صورت گروهی و با هدف یادگیری عمیق‌تر انجام دهید.

انتظار می‌رود درس تاریخ و کتاب حاضر، علاقه شما را به علم تاریخ بیفزاید و مقدمه‌ای برای مطالعه مستمر نوشته‌ها و آثار تاریخی دیگر باشد؛ زیرا مطالعه بیشتر و بیشتر، اصلی‌ترین عامل شناخت و درک تاریخ است. همواره پذیرای پیشنهادها و انتقادهای شما دانش‌آموزان هستیم.

پیام‌نگار (ایمیل) [http://history-dept@talif.sch.ir](mailto:history-dept@talif.sch.ir)

گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

صفویان ۱ (تاریخ سیاسی)

وضع ایران در آستانه تشکیل حکومت صفوی

همزمان با تأسیس حکومت صفوی در ابتدای قرن ۱۰ ق، اوضاع سیاسی ایران بسیار آشفته

و نابسامان بود؛ زیرا بر قسمت‌های مختلف کشور ما، حکام و سلسله‌های محلی متعددی حکومت می‌کردند که با یکدیگر در جنگ و رقابت بودند. مهم‌ترین این حکومت‌ها، حکومت «آق‌قویونلو»^۱ بود که بر نواحی غربی و بخش‌هایی از مرکز ایران سلطه داشت.

در آن زمان، کشورهای اروپایی به تازگی در مسیر استعمارگری گام نهاده بودند. در چنین شرایطی، پرتغالی‌ها با سوء استفاده از ضعف و پریشانی اوضاع ایران، جزیره هرمز و بخش‌هایی از مناطق میهن ما در ساحل خلیج فارس و دریای عمان را اشغال کردند.

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی در شهر اردبیل

۱- آق‌قویونلو، اصطلاحی ترکی به معنای سفیدگوسفندان است. گوسفند سفید، نشان پرچم اتحادیه‌ای از قبایل ترکمان بود که

حکومت آق‌قویونلو را تأسیس کردند.

تشکیل حکومت صفوی

شاه اسماعیل اول صفوی

اسماعیل صفوی پس از پیروزی بر حاکم آق قویونلو و تصرف تبریز در سال ۹۰۷ ق، حکومت صفوی را بنیان نهاد. او از نوادگان شیخ صفی الدین اردبیلی است. شیخ صفی دو قرن پیش از اسماعیل، سلسله طریقت^۱ صوفیانه‌ای را در اردبیل به وجود آورد که پس از مرگ او، توسط فرزند و نوادگانش رهبری می‌شد. بیشترین مریدان طریقت صفوی را اعضای هفت طایفه ترک تشکیل می‌دادند که به قزلباش^۲ معروف شدند. این طریقت تحت رهبری پدر بزرگ و پدر اسماعیل گام در مسیر فعالیت‌های سیاسی و نظامی گذاشت و سرانجام اسماعیل با پشتیبانی مریدان مطیع و پرشور به حکومت رسید.

۱- طریقت به معنای راه و روش است. سلسله طریقت به تشکیلات مذهبی گفته می‌شود که از تعدادی صوفی (یا مرید)، تحت رهبری شخصی با عنوان پیر یا مرشد طریقت تشکیل می‌شود.

۲- قزلباش، کلمه‌ای ترکی به معنای سرخ‌سر است. چون قزلباش‌ها کلاه سرخ بر سر می‌نهادند، به این اسم مشهور شدند.

صحنه رزم چالدران

مهم‌ترین اقدام شاه اسماعیل پس از تاج‌گذاری در تبریز، رسمیت بخشیدن به مذهب تشیع بود. سپس حکومت‌های محلی را از میان برداشت و سراسر ایران را متحد و یکپارچه کرد. حکومت ازبکان در شمال شرق و امپراتوری عثمانی در غرب ایران از تشکیل حکومت قدرتمند صفوی ناخشنود بودند. شاه اسماعیل ابتدا تجاوز ازبکان به خراسان را دفع کرد و سپس به مقابله عثمانیان رفت. امپراتور عثمانی با سپاهی پرشمار و مجهز، به قصد نابودی حکومت صفوی راهی ایران شد. در محلی به نام چالدران، نزدیک شهر خوی، جنگی شدید درگرفت که با وجود بی‌باکی و شجاعت شاه اسماعیل و سربازانش، ایرانیان شکست خوردند. انتخاب شیوه رزمی نامناسب توسط فرماندهان سپاه صفوی و استفاده ارتش عثمانی از تفنگ و توپ که ایرانیان فاقد آن بودند، از دلایل اصلی شکست صفویان در این جنگ بود.

دوران تثبیت حکومت صفویان

پس از شاه اسماعیل، فرزندش تهماسب به سلطنت رسید. در آغاز فرمانروایی شاه تهماسب، به دلیل خودسری فرماندهان نظامی اوضاع داخلی حکومت صفوی آشفته شد و تجاوز ازبکان و عثمانیان به مرزهای ایران شرایط را بدتر کرد؛ اما شاه تهماسب پس از سامان بخشیدن به وضع داخلی، ازبکان را شکست داد و سپس حکومت عثمانی را به صلح با ایران وادار کرد.

شاه عباس اول صفوی

اصفهان — کاخ چهلستون

تزئینات داخلی کاخ چهلستون

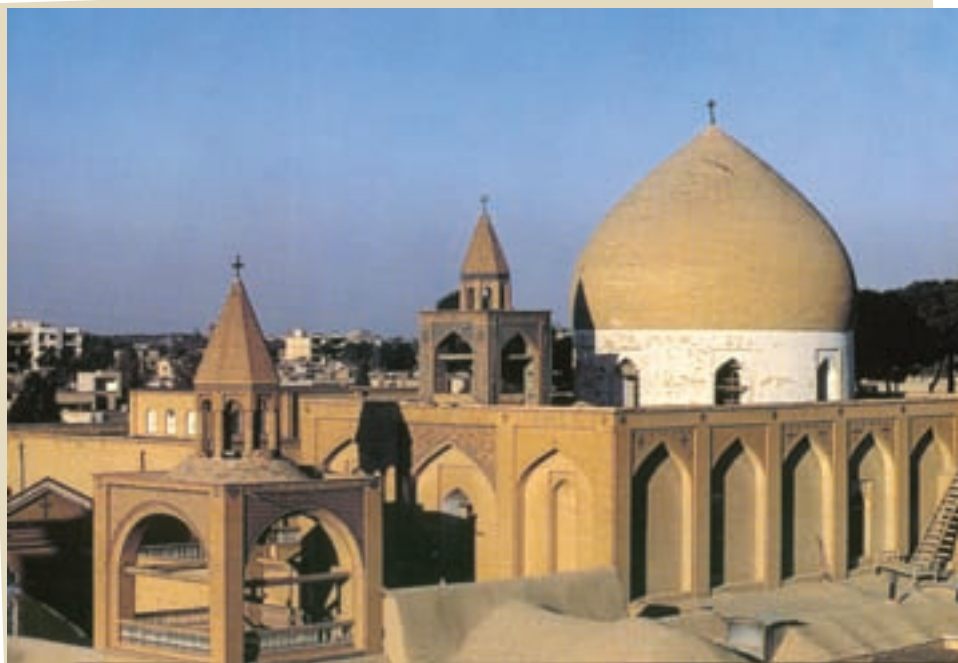
صفویان در اوج قدرت

بعد از مرگ شاه تهماسب، بر اثر کشمکش جانشینان او و سرکشی مجدد فرماندهان نظامی، دوباره همسایگان غربی و شرقی به مرزهای ایران هجوم آوردند، اما با به قدرت رسیدن شاه عباس اول، شرایط تغییر کرد. او ابتدا نابسامانی‌های داخلی را برطرف کرد و سپس به دشمنان خارجی پرداخت؛ به طوری که ابتدا به ازبکان چنان ضربه‌ای وارد آورد که تقریباً برای همیشه خطر تجاوز آنها به مرزهای ایران رفع شد. سپس به سرعت به جنگ عثمانی رفت و طی چندین نبرد شدید، مناطق اشغالی را آزاد کرد و بغداد را نیز به تصرف درآورد. آن‌گاه نوبت به پرتغالی‌ها رسید. سپاه صفوی جزیرهٔ بحرین و بندرعباس را پس از یک قرن اشغال، آزاد کرد و با کمک کشتی‌های انگلستان، پرتغالی‌ها را از اصلی‌ترین پایگاه آنان در منطقهٔ خلیج فارس، یعنی جزیرهٔ هرمز، بیرون راند.

میدان نقش جهان (امام خمینی کنونی) اصفهان که در دوره صفویه طراحی و ساخته شد.

کلیسای وانک اصفهان در محله جلفا که در زمان شاه عباس دوم ساخته شد.

همکاری نظامی انگلستان با حکومت صفوی علیه پرتغالی‌ها دو علت داشت :

الف) رقابت سیاسی، نظامی و تجاری انگلستان با پرتغال

ب) تمایل انگلستان برای گرفتن امتیاز تجاری از ایران

شاه عباس اول در دوران سلطنت خود، اقدامات زیادی برای توسعه اقتصادی و گسترش تجارت داخلی و خارجی انجام داد. در آن زمان، روابط سیاسی و بازرگانی ایران با کشورهای اروپایی توسعه یافت. گفتنی است دوران زمامداری او، اوج شکوفایی سیاسی و اقتصادی ایران بود.

حکومت صفوی در سراسیمه سقوط

مرگ شاه عباس اول، پایان عصر طلایی و آغاز ضعف حکومت صفوی بود. بعد از او، چهار پادشاه دیگر از خاندان صفوی بر تخت شاهی نشستند که یکی از دیگری، ضعیف‌تر و نالایق‌تر بودند.

مهم‌ترین عوامل ضعف و سقوط حکومت صفوی عبارت‌اند از :

۱- بی‌کفایتی و ضعف شاهان صفوی پس از شاه عباس اول

۲- اختلاف و درگیری میان مقام‌های اداری و فرماندهان نظامی

۳- دخالت‌های ناروای اعضای حرمسرا در امور حکومتی

۴- نابسامانی اوضاع اقتصادی به سبب کاهش تولید داخلی، افت صادرات و افزایش

واردات

سقوط صفویان

حکومت صفوی در دوران زمامداری شاه سلطان حسین، به شدت ضعیف شد. در چنین شرایطی، گروهی از افغانان^۱ به رهبری محمود افغان در قندهار شورش کردند و پس از قتل حاکم آن شهر، راهی اصفهان شدند. شاه و مقام‌های نظامی و سیاسی نتوانستند اقدامی مناسب برای مقابله با شورشیان انجام دهند، اصفهان پایتخت صفوی به محاصره افغانان شورشی درآمد و پس از مدتی، شاه سلطان حسین ناگزیر شد تاج و تخت را به محمود افغان تسلیم کند.

۱- افغانستان در آن زمان بخشی از ایران محسوب می‌شد و ساکنان آنجا اتباع حکومت صفوی بودند.

- ۱- چرا اوضاع سیاسی ایران در آستانه تشکیل حکومت صفوی آشفته بود؟
- ۲- چگونگی تأسیس حکومت صفوی را در دو سطر توضیح دهید.
- ۳- حکومت صفوی در آغاز سلطنت شاه تهماسب با چه مسائل و مشکلاتی روبه‌رو بود؟

- ۴- اخراج پرتغالی‌ها از سواحل و جزایر ایرانی چگونه صورت گرفت؟
 - ۵- گزینه‌های مرتبط را به هم وصل کنید.
- رسمیت بخشیدن به مذهب تشیع	- شاه سلطان حسین
- بیرون راندن پرتغالی‌ها از هرمز	- شاه تهماسب
- تسلیم تاج و تخت به افغانان شورشی	- شاه عباس اول
	- شاه اسماعیل

فعالیت تکمیلی

- آثار و نتایج سیاسی و مذهبی حکومت صفویان را بر ایران در ۵ سطر توضیح دهید.

.....

.....

.....

.....

.....

صفویان ۲ (تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی)

جامعه عصر صفوی

جمعیت ایران در دوره صفوی کمتر از ۱۰ میلیون نفر بودند که در سه بخش شهری، روستایی و کوچ نشینی می زیستند.

شهرنشینان حدود ۱۵ درصد کل جمعیت کشور را تشکیل می دادند که عده زیادی از آنان ساکن اصفهان، پایتخت صفویان، بودند. علاوه بر آن، حدود ۹۰ شهر که برج و بارو داشتند در قلمرو صفویه وجود داشت.

شهرنشینان عصر صفوی

روستاییان بیش از نصف جمعیت ایران را به خود اختصاص می دادند. این گروه تقریباً در ۴۰ هزار روستای بزرگ و کوچک زندگی می کردند. با وجود آنکه بیشتر دسترنج کشاورزان به جیب مالکان بزرگ و حاکمان و مأموران حکومتی می رفت، اما به گفته جهانگردان اروپایی، کشاورزان ایرانی در آن زمان از نظر تغذیه و پوشاک وضع بهتری نسبت به کشاورزان اروپایی داشتند. کوچ نشینان در حدود ۳۵ درصد کل جمعیت ایران بودند. مهم ترین آنها هفت قبیله تشکیل دهنده گروه قزلباشان بودند. گروه قزلباشان تا دوران پادشاهی عباس اول، قدرت سیاسی و نظامی زیادی داشتند، اما شاه عباس اول با انجام اصلاحاتی، از قدرت آنان کاست.

روستاییان عصر صفوی

عشایر عصر صفوی

اقتصاد

فعالیت‌های اقتصادی ایران در دوره صفویه بر کشاورزی، دامپروری، صنایع دستی و تجارت استوار بود. کشاورزی مانند دوران گذشته پایه و اساس اقتصاد بود. کشاورزان ایرانی حتی بیشتر از نیاز داخلی، محصول تولید می‌کردند که اضافه آن صادر می‌شد. کوچ‌نشینان بیشتر به دامداری اشتغال داشتند. صنایع دستی نیز در میان جمعیت کوچ‌نشین و یکجانشین (شهری و روستایی) رونق داشت. تجارت داخلی و خارجی ایران در دوره صفوی به‌ویژه در عصر شاه عباس اول گسترش زیادی پیدا کرد. ساخت یا بازسازی راه‌ها و کاروانسراها بر شکوفایی تجارت تأثیر مهمی گذاشت. البته عمده تجارت خارجی در انحصار شاه عباس اول بود.

کاروانسرای کوهپایه اصفهان

محصولات کشاورزی و دامی از جمله ابریشم، غلات و خشکبار اصلی ترین کالاهای صادراتی بود و ادویه، پارچه و قند نیز مهم ترین کالاهای وارداتی را تشکیل می دادند. هند، عثمانی، انگلستان و پرتغال شرکای تجاری اصلی ایران بودند.

مالیات اصلی ترین منبع درآمد حکومت بود که از کشاورزان و دامداران (کوچ نشینان) گرفته می شد. فعالیت های تجاری و پیشه وری نیز مشمول عوارض خاص خود بودند.

نمونه ای از سکه های عصر صفوی

علم، هنر و معماری

دوره صفویان یکی از دوره‌های درخشان علم، هنر و معماری ایران است. در سایه آرامش سیاسی و اجتماعی و شکوفایی اقتصادی، بازار علم و دانش و هنر رونق گرفت. مدارس و حوزه‌های علمیّه زیادی در گوشه و کنار ایران مشغول فعالیت بودند و صدها طلبه و شاگرد به تحصیل معارف دینی و غیردینی اشتغال داشتند. در عصر صفوی دانشمندان، فیلسوفان و فقیهان بزرگی مانند میرداماد، ملاصدرا، شیخ‌بهایی و علامه مجلسی پرورش یافتند و صدها کتاب ارزشمند در موضوع‌های مختلف تألیف شد.

شیخ‌بهایی، عالم مشهور دوره شاه عباس اول

علامه محمد باقر مجلسی، عالم معروف عصر صفوی و مؤلف کتاب بحار الانوار

ذوق و مهارت ایرانیان در معماری نیز شکوفا شد و آثار ارزشمند معماری متعددی خلق شد که برجسته‌ترین آنها میدان نقش جهان، کاخ چهل ستون و سی‌وسه پل اصفهان و حرم امامان شیعه (ع) در شهرهای مشهد، کربلا و نجف است.

در عرصه هنرهای نقاشی، کاشی کاری و خوش نویسی نیز هنرمندان نامداری چون کمال الدین بهزاد، علیرضا عباسی و میرعماد خوش درخشیدند.

مسجد شیخ لطف الله - مسجد امام - عالی قابو - چهل ستون - مدرسه چهار باغ - خیابان چهار باغ - پل خواجه - سی وسه پل و ...	بناهای مهم
نقاشی - جلدسازی - خاتم کاری - منبت کاری - خطاطی - کاشی کاری و ...	رشته های هنری
بهزاد - آقامیرک - میرعماد - علیرضا عباسی	هنرمندان مشهور
میرداماد - ملاصدرا - علامه مجلسی - شیخ بهایی و ...	دانشمندان
اسکندر بیک منشی - حسن بیک روملو و ...	مورخان
صائب تبریزی - کلیم کاشانی - محتشم کاشانی و ...	شاعران
استاد محمد رضا اصفهانی و ...	معماران

- ۱- جامعهٔ عصر صفوی از چه گروه‌هایی تشکیل می‌شد؟
- ۲- زندگی کشاورزان ایرانی در دورهٔ صفویه در مقایسه با کشاورزان اروپایی چگونه بود؟
- ۳- زمینه‌ها و عوامل رونق و شکوفایی علم و هنر در عصر صفوی کدام‌اند؟
- ۴- جدول‌های زیر را کامل کنید.

اصلی‌ترین شرکای ایران در دورهٔ صفوی	مهم‌ترین کالاهای صادراتی در عصر صفوی
.....
.....

معروف‌ترین دانشمندان و عالمان عصر صفوی	معروف‌ترین هنرمندان عصر صفوی
.....
.....

- برداشت و تحلیل خود را از اوضاع علمی، فرهنگی و هنری ایران در دوران صفویه با توجه به جدول صفحهٔ ۱۸ بیان کنید.

.....

.....

.....

.....

افشاریه و زندیه

● ظهور سرداری از ایل افشار

پس از سقوط اصفهان به دست افغانان و قتل شاه سلطان حسین صفوی، اوضاع ایران کاملاً آشفته شد. نیروهای نظامی روسیه قسمت‌هایی از مناطق شمالی و ارتش عثمانی بخش‌هایی از غرب و شمال غرب ایران را اشغال کردند. جزایر و سواحل جنوبی ایران نیز مورد تجاوز

صحنه یکی از جنگ های نادر با دشمنان

و غارت برخی قبایل عرب قرار گرفت. در داخل کشور نیز تعدادی از حاکمان و سران قبایل مدعی استقلال شدند. ایران به شدت در معرض بی ثباتی، هرج و مرج و خطر تجزیه قرار گرفت. تهماسب دوم، شاهزاده صفوی، تلاش کرد با جمع آوری نیرو، شورشیان افغان را از پایتخت بیرون راند. او حتی از حکومت های عثمانی و روسیه نیز تقاضای کمک کرد اما نتیجه نگرفت تا اینکه سرداری از ایل افشار^۱ به نام نادر به او پیوست. این سردار جسور و شجاع افشاری، طی چندین جنگ، افغان ها را شکست داد و متواری کرد. (جزئیات لشکرکشی های نادر را به دقت بر روی نقشه ملاحظه کنید.) پس از آن، تهماسب بر تخت سلطنت نشست و نادر به عنوان فرمانده سپاه سرگرم بیرون راندن دیگر اشغالگران از ایران شد. روس ها پیش از برخورد نظامی، نواحی اشغالی را ترک کردند و حتی نادر را در جنگ با عثمانی یاری دادند، اما خصومت و جنگ با امپراتوری عثمانی تا سال ها ادامه یافت.

نادر بر تخت سلطنت

نادر پس از مدتی، تهماسب را به بهانه شکست از امپراتوری عثمانی، برکنار و شاهزاده خردسال

۱- ایل افشار آن زمان در منطقه ایبورد در شمال خراسان مستقر بود.

دیگری از خاندان صفوی را به جای او نشاند. نادر، سرانجام بزرگان کشور را به تشکیل شورایی فرا خواند و این شورا او را به پادشاهی ایران برگزید.

بیشتر دوران سلطنت نادر به لشکرکشی و جنگ‌های داخلی و خارجی گذشت. او بحرین، قندهار، خوارزم و بخارا را از دست مدعیان خارج کرد و این مناطق را به قلمرو ایران بازگرداند. در جنگ‌های خارجی، نادر موفق به فتح هند و تصرف دهلی شد. علت این لشکرکشی، فرار تعدادی از اتباع سرکش ایران به هند و عدم تحویل آنان به نادر از سوی حکومت هند بود. پادشاه هند پس از این شکست جواهرات گرانبهای زیادی از جمله الماس‌های «دریای نور» و «کوه نور» را تقدیم نادر شاه کرد.

افشاریان پس از نادرشاه

پس از آنکه نادر توسط تعدادی از سردارانش به قتل رسید، دوباره اوضاع ایران آشفته شد. مدعیان متعددی سر برآوردند و هر کدام بر بخشی از ایران تسلط یافتند. از میراث نادر، فقط خراسان به شاهرخ، نوه نایب‌نای او رسید. شاهرخ تا هنگامی که توسط آقا محمدخان قاجار برکنار شد، در مشهد حکومت می‌کرد.

کاخ خورشید، متعلق به دوره افشاریان، واقع در کلات مشهد

زندیان بر مسند قدرت

در اوضاع و احوال آشفته و ناآرام بعد از نادر که سران ایالات مختلف مشغول جنگ قدرت بودند، کریم خان، رئیس ایل زند، بر دیگر رقبای پیروز شد. او بیشتر نواحی جنوب، مرکز، شمال و غرب ایران را تحت تسلط خود درآورد و شیراز را به پایتختی برگزید. کریم خان به منظور اینکه نشان دهد فقط خدمتگزار مردم است، به جای عنوان پادشاه، لقب وکیل الرعایا را برای خود برگزید. او برای صلح و آرامش اهمیت زیادی قائل بود و در دوران حکومت خویش، تا حد امکان کوشید از ادامه دشمنی و جنگ جلوگیری کند.

جانشینان کریم خان

پس از مرگ کریم خان، افراد خاندان او بر سر قدرت با یکدیگر به ستیز پرداختند. درگیری‌های جانشینان کریم خان، به آقا محمدخان، رئیس ایل قاجار، فرصت داد تا ایل خود را برای پیروزی برزندیه

و دستیابی به حکومت بسیج کند. سرانجام با شکست و قتل **لطفعلی خان**، آخرین فرمانروای زندیه به دست آقا محمدخان، حکومت زندیان به پایان رسید.

● **اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران افشاریه و زندیه**

وقوع جنگ‌های داخلی و خارجی از هنگام تصرف اصفهان توسط افغان‌ها تا پایان حکومت زندیان، زندگی را بر مردم ایران تیره و تلخ کرده بود. شرایط جنگی و بی‌ثبات کشور، موجب بروز مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی شد. فعالیت‌های کشاورزی، دامداری و تجارت دچار رکود شد. میزان مالیات و عوارض برای تأمین هزینه‌های جنگ افزایش پیدا کرد. بسیاری از دانشمندان و علما به دلیل آزار و اذیت افغانان و بی‌اعتنایی و بدرفتاری نادرشاه نسبت به آنان، به کربلا و نجف مهاجرت کردند و در نتیجه، مدارس و حوزه‌های علمیه متعددی تعطیل شد. البته در عصر کریم خان به سبب برقراری نسبی امنیت و آرامش، زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دوباره رونق گرفت و بناهای مهمی از جمله بازار و مسجد وکیل در شیراز ساخته شد.

شیراز — بازار وکیل

- ۱- جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.
 الف) کریم‌خان زند به جای عنوان پادشاه، لقب را برای خود برگزید.
 ب) شهر پایتخت حکومت زندیه بود.
 - ۲- اوضاع سیاسی ایران را بعد از تصرف اصفهان به دست افغان‌ها شرح دهید.
 - ۳- نادر چگونه به سلطنت رسید؟
 - ۴- چرا اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران افشاریه و زندیه نابسامان بود؟
 - ۵- گزینه‌های مرتبط را به هم وصل کنید.
- فاتح هندوستان	- لطفعلی خان زند
- مؤسس حکومت زندیه	- نادر شاه افشار
- آخرین فرمانروای زندیه	- کریم خان زند
	- شاه‌رخ افشار

فعالیت تکمیلی

- موقعیت و اوضاع سیاسی - نظامی ایران در دوران افشاریه و زندیه را با دوران صفویه مقایسه کنید.

.....

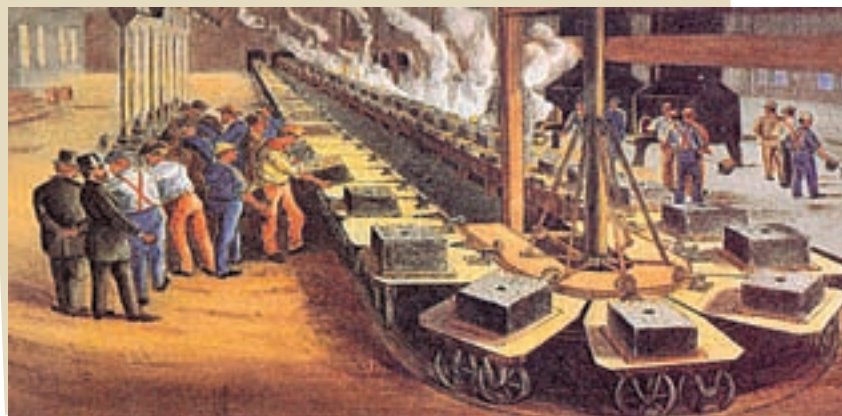
.....

.....

29

تحولات مذهبی : در قرون وسطی، رهبران مسیحیت کاتولیک که در رأس آنها «پاپ» قرار داشت، از تعالیم حضرت مسیح (ع) فاصله گرفته بودند و در تمام امور سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی نقش مهمی داشتند. به تدریج، افکار جدیدی شکل گرفت و افرادی پیدا شدند که مخالف و معترض سلطه بی‌چون و چرای کلیسا و پاپ بودند و اصلاحاتی را پیشنهاد می‌کردند. این افراد را پروتستان، یعنی اعتراض‌کننده نامیدند. این تحولات باعث شکل‌گیری مذهب پروتستان و بروز جنگ‌های مذهبی شدیدی در اروپا شد.

رشد علم و صنعت و پیدایش استعمار : از دیگر ویژگی‌های قرون جدید، پیشرفت علوم تجربی و توسعه اختراعات در اروپا بود. اروپاییان که قبلاً دانش‌های بسیاری را از مسلمانان فرا گرفته بودند، در این زمان به دلیل تحولات فکری و فرهنگی، قدم در راه پیشرفت علمی و صنعتی نهادند.

با انقلاب صنعتی ماشین جایگزین نیروی انسانی در تولید و حمل و نقل شد.

در اواخر قرون جدید (قرن ۱۸ م.)، اختراعات صنعتی رشد یافت و ماشین‌ها و ابزارهای جدید جای کارگاه‌ها و وسایل دستی را گرفت. میزان تولید کالاها چند برابر شد و در نتیجه، تجارت گسترش یافت. این تحول، «انقلاب صنعتی» نام گرفت. با وقوع انقلاب صنعتی، توجه کشورهای اروپایی به سوی مناطقی از جهان که دارای موادّ اولیهٔ صنعتی یا بازار مصرف برای کالاهای تولید شده در اروپا بودند، جلب شد و همین امر به تدریج زمینهٔ استعمارگری اروپاییان را فراهم کرد. اسپانیا و پرتغال اولین کشورهای استعمارگر بودند.

تحولات اجتماعی و سیاسی : در قرون جدید، تغییراتی نیز در زمینهٔ نقش مردم در سرنوشت خودشان و رابطهٔ آنها با حکومت‌ها ایجاد شد؛ مثلاً در قرن هفدهم حکومت انگلستان، از سلطنت استبدادی که در آن پادشاه همه کارهٔ کشور بود، به سلطنت

لویی شانزدهم

مشروطه تبدیل و دارای مجلس نمایندگان شد. در اواخر قرن هجدهم نیز ساکنان امریکا علیه سلطهٔ انگلستان دست به شورش زدند و به استقلال رسیدند. همچنین، مردم فرانسه بر ضدّ حکومت لویی شانزدهم قیام کردند و موفق به برکناری او شدند. این قیام «انقلاب کبیر فرانسه» نام گرفت. امپراتوری مسلمان عثمانی نیز که تا قرن هجدهم قدرتی مهم در آسیا و اروپا محسوب می‌شد، بر اثر توطئه و تهاجم نظامی دولت‌های اروپایی ضعیف شد و قسمت‌هایی از قلمرواش را در اروپا از دست داد.

تصرف زندان باستیل در شهر پاریس
توسط انقلابیون

- ۱- قرون جدید شامل چه زمانی از تاریخ اروپاست؟
- ۲- منظور از «انقلاب صنعتی» چیست؟
- ۳- کدام یک از موارد زیر جزء تحولات سیاسی - اجتماعی قرون جدید نیست؟

الف) انقلاب روسیه

ب) استقلال امریکا

پ) انقلاب کبیر فرانسه

ت) برقراری سلطنت مشروطه در انگلستان

۴- میان اجزای کدام گزینه رابطه‌ای وجود ندارد؟

الف) انقلاب صنعتی ← گسترش استعمار

ب) تحولات مذهبی ← جنگ‌های مذهبی

پ) انقلاب صنعتی ← استقلال امریکا

- تحولات علمی، اقتصادی و سیاسی - اجتماعی اروپا را در قرون جدید در چند سطر خلاصه کنید.

.....

.....

.....

.....

تأسیس سلسله قاجار و هجوم دولت‌های استعمارگر به ایران

آقا محمدخان قاجار

پادشاهی آقا محمدخان

ایل قاجار یکی از ایل‌های بزرگ ترک بود که همراه با مغولان به ایران آمد و در دوره صفویه در استرآباد (گرگان) ساکن شد. پس از قتل نادرشاه، رئیس ایل قاجار قصد داشت بر قلمرو نادر سلطه یابد، اما از کریم‌خان زند شکست خورد و به قتل رسید. کریم‌خان، فرزند او، آقا محمدخان را به‌عنوان گروگان به شیراز برد. پس از مرگ کریم‌خان، آقا محمدخان از شیراز فرار کرد و به سرعت خود را به استرآباد (گرگان) مرکز ایل قاجار رساند. وی در اندک مدتی، برادران و مخالفان خود را مطیع ساخت.

سپس آماده رویارویی با نیرومندترین رقیب خویش یعنی لطفعلی‌خان زند شد و به این منظور، به شیراز حمله کرد. خان زند به مقابله با او پرداخت اما چون نیروی کافی نداشت، ناچار به کرمان رفت و در این شهر سنگر گرفت. آقا محمدخان، این شهر را در محاصره گرفت و پس از تصرف شهر، عده زیادی از مردم کرمان را کشت و جمعی را نابینا کرد. سپس لطفعلی‌خان زند را در قلعه به دستگیر کرد و به قتل رساند.

آقا محمدخان پس از غلبه بر مدعیان داخلی، متوجه سرکوبی طغیان حاکم گرجستان^۱ شد تا حاکم آنجا را نیز مطیع خویش سازد. وی پس از بازگشت از لشکرکشی به گرجستان، به سال ۱۱۷۴ ش. در تهران، که آن زمان روستایی در حومه شهر ری بود، تاج بر سر نهاد و رسماً سلسله قاجاریه را پایه‌گذاری کرد. آقا محمدخان پس از مدتی، به قصد سرکوبی امرای گرجستان برای دومین بار عازم قفقاز شد. در همین سفر بود که توسط دو تن از خدمتکارانش کشته شد.

پادشاهی فتحعلی شاه و تهاجم دولت‌های اروپایی به ایران

پس از قتل آقا محمدخان، برادرزاده او به نام باباخان، خود را از شیراز به تهران رساند و به تخت سلطنت نشست و خود را فتحعلی شاه نامید.

۱- در آن زمان گرجستان بخشی از ایران بود.

در درس چهارم خواندید که انقلاب صنعتی موجب توجه کشورهای اروپایی به دیگر مناطق جهان برای کسب منافع اقتصادی شد. در زمان حکومت فتحعلی شاه، سه دولت استعمارگر آن زمان یعنی فرانسه، انگلستان و روسیه به کشور ما هجوم آوردند. هریک از آنها می‌کوشید تا ضمن سلطه بر ایران، مانع از نفوذ دیگری نیز بشود، در نتیجه، ایران عرصه رقابت سیاسی، نظامی و اقتصادی آنها قرار گرفت.

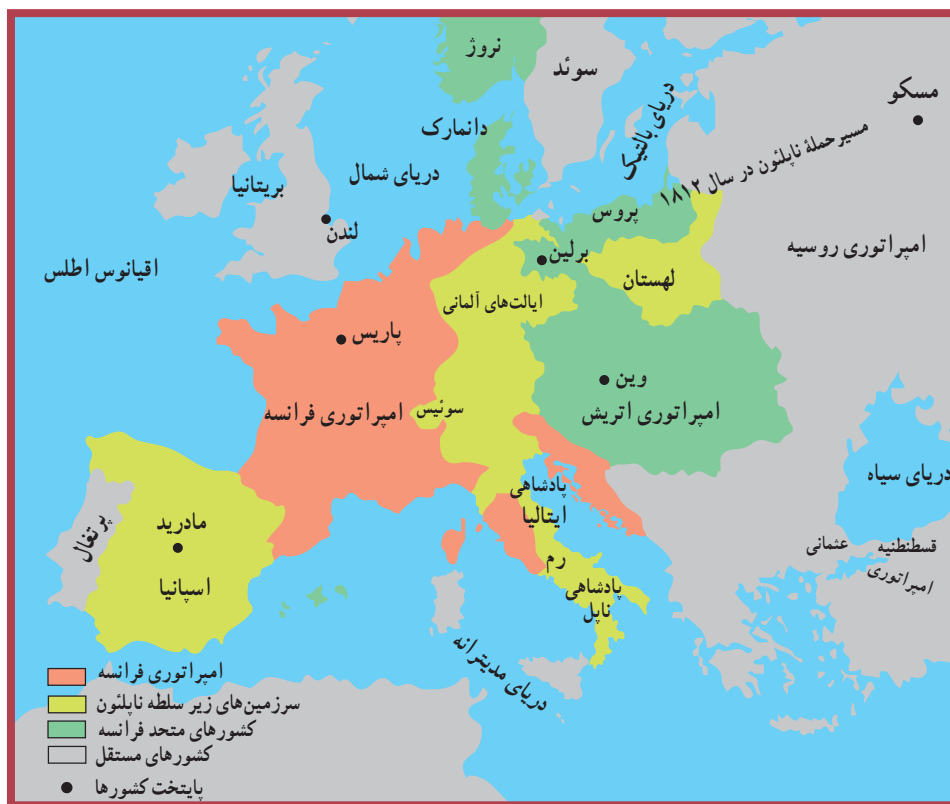
اهداف استعماری فرانسه در ایران : از مدت‌ها پیش از دوره قاجار، انگلستان موفق به سلطه بر هندوستان شده بود و در این زمان، هند بزرگ‌ترین مستعمره انگلستان بود. در ابتدای سلطنت فتحعلی شاه، فرانسه تحت رهبری ناپلئون بُناپارت به شدت با انگلستان و روسیه رقابت داشت. ناپلئون در صدد بود با خارج کردن هند از چنگ انگلستان، ضمن توسعه مستعمرات خود، رقیب خود را نیز ضعیف کند. ایران مناسب‌ترین راه برای رسیدن فرانسه به هند بود؛ از این رو، ناپلئون در صدد برقراری رابطه دوستانه با حکومت قاجار برآمد.

فتحعلی شاه قاجار بر تخت سلطنت

هم‌زمان با این تحولات، روس‌ها نیز اقدام به پیشروی در خاک ایران کردند؛ از این‌رو، روسیه دشمن مشترک ایران و فرانسه محسوب می‌شد. فتحعلی‌شاه که در مقابله با روسیه ناتوان بود، پیشنهاد دوستی فرانسه را پذیرفت. سرانجام، قراردادی^۱ بین ایران و فرانسه منعقد شد. براساس این قرارداد، حکومت ایران متعهد شد به فرانسه اجازه دهد از خاک ایران به سوی هندوستان لشکرکشی کند و فرانسه نیز تعهد کرد که تجهیزات نظامی به ایران بدهد و ایران را در مقابل روسیه یاری کند. اما اندکی بعد، ناپلئون با روسیه پیمان دوستی بست و به قول‌های خود عمل نکرد و حکومت قاجار را در برابر روسیه تنها گذاشت.

اهداف استعماری انگلستان در ایران: ناتوانی فتحعلی‌شاه و پای‌بند نبودن ناپلئون به تعهداتش در برابر ایران، فرصت مناسبی برای انگلستان پیش آورد تا نفوذ خود را در ایران افزایش دهد. این کشور به دو دلیل خواهان رابطه با ایران بود:

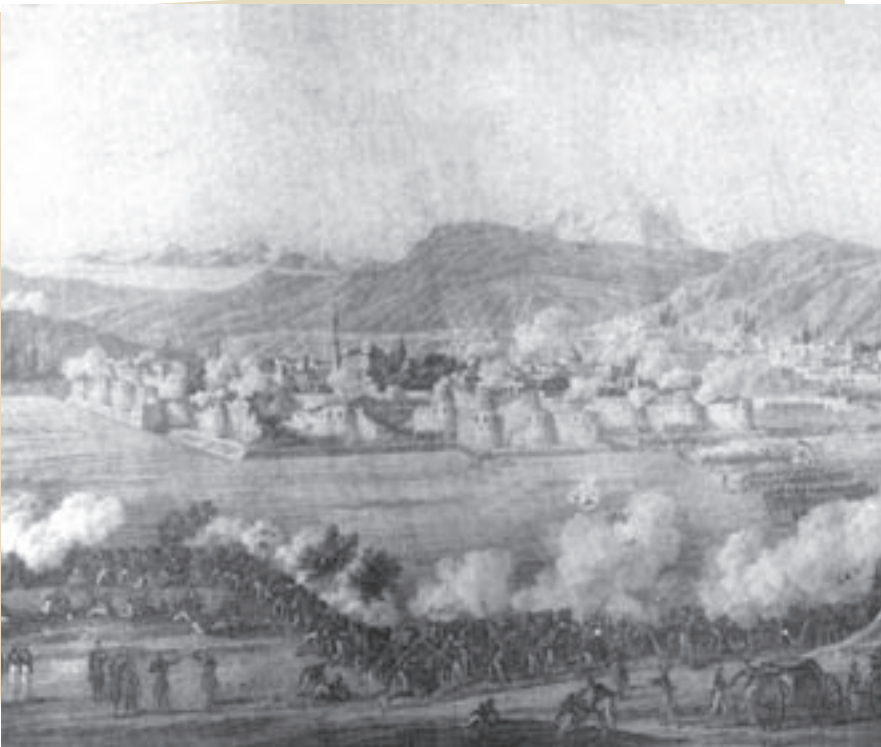
اروپا در زمان ناپلئون

۱- نام این قرارداد فین‌کشتاین (Finkenstein) بود.

۱- جلوگیری از نفوذ فرانسه و روسیه به هند از طریق ایران

۲- در اختیار گرفتن بازارهای ایران

شاه ایران نیز که درگیر جنگ با روسیه بود، درصدد برآمد تا با انگلستان مجدداً رابطه برقرار کند؛ بنابراین، نمایندگان سیاسی و نظامی انگلستان به ایران آمدند. پس از مدت‌ها بحث و گفت‌وگو، قراردادی به نام **عهدنامه مفصل** میان دو کشور به امضا رسید. طبق این قرارداد، ایران تعهد کرد که به رقیبان انگلستان اجازه ندهد از خاکش برای حمله به هندوستان استفاده کنند. انگلستان نیز پذیرفت که کمک‌های مالی و نظامی در اختیار ایران قرار دهد. این قرارداد نیز در عمل نتیجه‌ای برای ایران نداشت؛ زیرا انگلستان با روسیه به‌طور پنهانی روابط دوستانه برقرار کرده بود و بنابراین، از کمک به ایران خودداری کرد و آن کشور هم مثل فرانسه به قول خود عمل نکرد و فقط در پی منافع خود بود.

هجوم نیروهای روسی به شهر ایروان در جریان جنگ‌های ایران و روس

تجاوز نظامی روسیه به ایران : حمله ارتش روسیه به مرزهای شمالی کشور ما، مهم‌ترین مسئله حکومت قاجار بود. روس‌ها که از دیرباز به خاک ایران طمع داشتند، در دوره فتحعلی‌شاه به دلیل ناتوانی نظامی و سیاسی حکومت ایران، درصدد برآمدن اهداف خود را محقق سازند.

روسیه با بهانه کردن تمایل حاکم گرجستان برای پیوستن به

روسیه، به قلمرو ایران در قفقاز (غرب دریای خزر) تجاوز

کرد. فتحعلی‌شاه از فرانسه و انگلستان درخواست

کمک کرد، اما نتیجه‌ای نگرفت. سرانجام،

سپاهیان ایران به فرماندهی عباس میرزا، ولیعهد

فتحعلی‌شاه، از مقابله با ارتش روسیه عاجز ماندند و با تشویق انگلستان، بین دو کشور قرارداد صلحی به نام عهدنامه گلستان امضا شد. به موجب این قرارداد، ایالت‌های گرجستان و داغستان و شهرهای باکو و گنجه به روسیه واگذار شد.

شکست از روسیه، ایرانیان را خشمگین کرد. چند سال بعد با فتوای جهاد علما، مردم ایران با شور و شوق بسیار در صدد پس گرفتن مناطق از دست رفته برآمدند. جنگی که رخ داد، در ابتدا ایرانیان به پیروزی‌های مهمی دست یافتند، اما باز هم بر اثر سیاست‌های نادرست حکومت قاجار و پای‌بند نبودن انگلستان به تعهداتش در برابر ایران، سپاه ایران شکست خورد. نتیجه این شکست، امضای قرارداد ترکمانچای بود که براساس آن، تمام سرزمین‌های ایران در شمال رود ارس به تصرف روسیه درآمد.

نیت نام برای حضور داوطلبانه در جبهه مقابله با تجاوز روسیه
به سرزمین‌های شمالی ایران

- ۱- در قرارداد میان ایران و فرانسه در زمان فتحعلی‌شاه، چه تعهداتی بیان شده بود؟
- ۲- چرا ایران مورد توجه استعمارگران انگلیسی بود و آنها خواهان رابطه با ایران بودند؟
- ۳- تعهدات ایران و انگلیس در عهدنامهٔ مُفَصَّل چه بود؟
- ۴- چرا کشورهای فرانسه و انگلیس به تعهدات خود با ایران عمل نکردند؟
- ۵- به نظر شما، مهم‌ترین رویداد تاریخ ایران در دورهٔ آقا محمدخان و فتحعلی‌شاه قاجار کدام رویداد است؟ چرا؟
- ۶- جدول زیر را کامل کنید :

اهداف استعماری در ایران	دولت‌های اروپایی
الحاق مناطق شمالی ایران به خاک خود
.....	انگلستان
عبور از خاک ایران برای تصرف هند

— هدف‌ها و اقدامات استعماری دولت‌های انگلستان، روسیه و فرانسه را در ایران (دوران سلطنت فتحعلی‌شاه) دسته‌بندی و مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....

ایران در زمان محمدشاه و ناصرالدین شاه

پادشاهی محمدشاه

عباس میرزا، فرزند و ولیعهد فتحعلی شاه، یک سال پیش از مرگ پدرش درگذشت. شاه قاجار به علت علاقه بسیاری که به عباس میرزا داشت، پسر او، محمدمیرزا را ولیعهد خویش کرد که پس از فتحعلی شاه با عنوان محمدشاه به سلطنت رسید.

محمدشاه قاجار

قائم مقام فراهانی

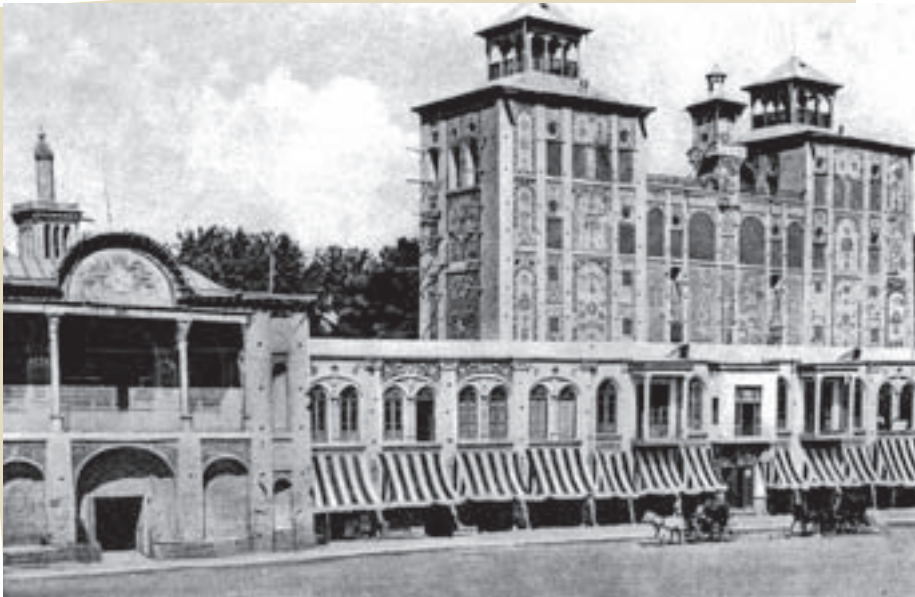
محمدشاه در آغاز سلطنت خود، میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی صدراعظم خود را با دسیسه درباریان فاسد و نالایق به قتل رساند. قائم مقام فراهانی یکی از وزیران کاردان تاریخ ایران و از نویسندگان زیردست به شمار می‌آید. او در دوره کوتاه وزارت خود، نظم و امنیت را برقرار کرد و خدمات بسیاری انجام داد.

لشکرکشی به هرات

یکی از حوادث مهم زمان سلطنت محمدشاه، لشکرکشی به هرات است. حاکم شهر هرات به تحریک و پشتیبانی انگلیسی‌ها شروع به مخالفت با حکومت ایران کرد و خواستار استقلال شد. محمدشاه شهر هرات را محاصره کرد، ولی انگلیسی‌ها با این کار مخالفت کردند و با تهدید ایران به حمله نظامی، شاه قاجار را وادار کردند از محاصره هرات دست بردارد.

فرقه‌سازی استعمار

حکومت‌های انگلیس و روس از وحدت مسلمانان در ایران به شدت وحشت داشتند؛ از این رو، کوشیدند تا در میان مردم تفرقه بیندازند و یگانگی آنان را از میان ببرند. یکی از کارهای آنان در تفرقه‌اندازی، زمینه‌سازی برای ایجاد مذهب‌های ساختگی جدید بود. از جمله این مذهب‌های دروغین، بابیگری و بهاییگری بود. ابتدا سیدعلی محمد، بنیان‌گذار فرقه بابیه، ادعای بابیت کرد (باب در اصطلاح این فرقه به کسی گفته می‌شد که واسطه ارتباط مردم با امام زمان علیه السلام بود). وی کمی بعد با صراحت خود را مهدی موعود خواند و سرانجام ادعای پیامبری کرد. فرقه بابیه از طرف روسیه و انگلستان، مورد حمایت واقع شد. به دنبال این ماجرا، سیدعلی محمد باب به دستور امیرکبیر، صدراعظم ایران اعدام شد. میرزا حسینعلی نوری، شاگرد باب که به خود لقب «بهاء» داده بود، مدتی بعد خود را پیامبری جدید خواند و بعد ادعای خدایی نمود و فرقه بهایی را به وجود آورد که این فرقه نیز مورد حمایت انگلستان بود^۱.

شمس‌العماره (بنای خورشید) که در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار در تهران ساخته شد.

۱- در حال حاضر مرکز بهاییان در اسرائیل است.

تالار کاخ گلستان

ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر

پس از درگذشت محمدشاه، فرزندش، ناصرالدین میرزا، با عنوان ناصرالدین شاه به سلطنت رسید. او حدود پنجاه سال سلطنت کرد و در این مدت طولانی، به کشور و مردم ایران لطمات جبران ناپذیری وارد آورد. نفوذ بیگانگان و کسب امتیازات بی شمار توسط آنان، در دوره این پادشاه اتفاق افتاد. او اگرچه تظاهر می کرد که با رشد و ترقی ایران موافق است، اما دخالت بیگانگان و خودرایی او ایران را به سرایشی سقوط سوق داد. ناصرالدین شاه حتی معدود کسانی را که قصد اصلاح امور ایران را داشتند از میان برد؛ از جمله آنان، میرزا تقی خان امیرکبیر بود.

میرزاتقی‌خان امیرکبیر

میرزاتقی‌خان فراهانی که بعدها با عنوان امیرکبیر صدراعظم ایران شد، فرزند آشپز قائم مقام بود. وی به سبب هوش و ذکاوتش به دستگاه این صدراعظم راه یافت و در اندک مدتی، راه رشد و ترقی را پیمود و به مدارج مهمتی ارتقا یافت. او سپس به دستگاه ناصرالدین میرزا (ولیعهد محمدشاه) در تبریز^۱ راه یافت. پس از مرگ محمدشاه، میرزاتقی‌خان، ناصرالدین میرزا را به تهران رساند و او را به تخت سلطنت نشاند و خود نیز صدراعظم شاه شد و لقب امیرکبیر گرفت.

در آغاز صدارت امیرکبیر، اوضاع ایران سخت آشفته بود. او با کاردانی و کفایتی که داشت اقتصاد کشور را سروسامان داد، حقوق زیاد درباریان و شاهزادگان را کم کرد و با رشوه‌خواری به مبارزه پرداخت. او همچنین در برابر دخالت‌های انگلستان و روسیه در امور داخلی ایران سخت ایستادگی کرد. از دیگر کارهای مهم امیرکبیر، ایجاد مدرسه دارالفنون، اعزام افرادی به اروپا برای آموختن حرفه و صنعت و انتشار روزنامه وقایع اتفاقیه بود.

اقدامات امیرکبیر اوضاع آشفته ایران را تا حدود زیادی بهبود بخشید، اما درباریان سودجو و بی‌کفایت که اقدامات امیرکبیر را به زیان خود می‌دیدند، سخت خشمگین شدند. آنان به کمک مادر ناصرالدین شاه توطئه‌ای ترتیب دادند و امیرکبیر را از صدارت برکنار کردند. سپس از بیم آنکه مبادا دوباره برسر کار آید، فرمان قتل او را از شاه گرفتند و در حمام فین کاشان به زندگی وی پایان دادند^۲.

جدایی افغانستان از ایران

پس از برکناری امیرکبیر، میرزا آقاخان نوری که مردی بی‌کفایت و خائن بود، صدراعظم شد. بی‌کفایتی او در اداره مملکت سبب بازگشت اوضاع آشفته قبل از امیرکبیر شد. در همین زمان بود که

۱- در دوره قاجار، تبریز مقر حکومت و زندگی ولیعهد بود.

۲- ناصرالدین شاه دستور داد ماجرای قتل امیرکبیر مخفی بماند، اما مورخی جسور و صادق به نام میرزا جعفر خورموجی در کتاب حقایق اخبار ناصری، حقایق قتل امیر را نوشت و از ترس جانش به عتبات عالیات گریخت.

افغانستان از ایران جدا شد و به چنگ انگلیسی‌ها افتاد. با وجود اینکه در آن زمان، حاکم خراسان، هرات را از چنگ مزدوران انگلستان درآورد، اما انگلیسی‌ها بلافاصله جزیرهٔ خارک و شهرهای خرمشهر و بوشهر را اشغال کردند. این اقدام دربار ایران را به وحشت انداخت و میرزاآقاخان نوری به نمایندۀ ایران در پاریس دستور داد که با نمایندگان انگلستان پیمان صلح امضا کند؛ به این ترتیب، قرارداد پاریس میان دو کشور (ایران و انگلستان) بسته شد. به موجب این قرارداد، ایران تعهد کرد که استقلال افغانستان را به رسمیت بشناسد و هرات را تخلیه کند و هیچ‌گونه ادعایی نسبت به آن شهر نداشته باشد. در زمان ناصرالدین‌شاه، قسمت‌های دیگری از ایران نیز جدا شد که بر روی نقشه می‌بینید.

مناطقى که به‌موجب قرارداد گلستان از ایران جدا شد.

مناطقى که به‌موجب قرارداد ترکمانچای از ایران جدا شد.

مناطقى که در زمان ناصرالدین شاه از ایران جدا شد.

سیدجمال‌الدین اسدآبادی

سیدجمال‌الدین اسدآبادی

سیدجمال‌الدین اسدآبادی^۱ شخصیت بزرگی بود که در دوره ناصرالدین شاه در بیداری مردم ایران و حتی مسلمانان جهان سهمی بسیار داشت. سیدجمال‌الدین در قریه اسدآباد همدان متولد شد. او پس از آموختن مقدمات علوم دینی در ایران، عازم نجف شد و پس از بهره‌گیری از محضر عالمان بزرگی چون شیخ مرتضی انصاری به هندوستان رفت.

در آن زمان، فقر، عقب‌ماندگی و درماندگی مسلمانان، سیدجمال‌الدین را سخت رنج می‌داد. وی ابتدا کوشید مسلمانان هند را علیه استعمارگران انگلیسی بشوراند، اما به دلیل سلطه همه‌جانبه انگلیسی‌ها مجبور به ترک آنجا شد و به عثمانی و مصر مسافرت‌هایی کرد. سپس به دعوت ناصرالدین شاه به ایران آمد. وی در آغاز می‌پنداشت که به کمک شاه می‌تواند اندیشه‌های اصلاح‌طلبانه خود را به مرحله اجرا بگذارد، اما متوجه شد که مانع بزرگی که در راه اصلاحات وجود دارد، خود شاه است. از آن پس، انتقاد از حکومت شاه را آغاز کرد و همین کار سبب تبعید وی از ایران شد. او تا اواخر عمر در عثمانی زندگی کرد و سرانجام مسموم شد.

سیدجمال‌الدین در مبارزات پرشور ضد استعماری خود، سه هدف عمده داشت که عبارت بودند از :

- ۱- اتحاد دنیای اسلام بر ضد استعمار
- ۲- مبارزه با استعمار انگلستان
- ۳- دفاع از ارزش‌های اسلامی

۱- سیدجمال‌الدین چون می‌خواست میان شیعه و سنی اتحاد برقرار کند، در بعضی موارد ایرانی بودن و تشیع خود را آشکار

نمی‌کرد. او چون مدتی در افغانستان به سر برده بود، به سیدجمال‌الدین افغانی نیز معروف شده است.

واگذاری امتیازات اقتصادی به بیگانگان

ناصرالدین‌شاه پادشاهی مستبد و ولخرج بود. او به مسافرت فرنگ (اروپا) علاقه زیادی داشت و برای آنکه بتواند مخارج مسافرت‌های خویش را تأمین کند، امتیازات زیادی به بیگانگان داد. دادن این امتیازات، بدینی مردم را نسبت به قاجاریه بیشتر کرد. مردم در برابر این امتیازات اعتراض کردند و در مواردی نیز موفق به لغو آنها شدند. در اینجا، به اختصار به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱- امتیاز رویتر: این امتیاز بدترین امتیازاتی بود که از سوی حکومت قاجار به بیگانگان داده شد. به موجب این امتیاز، انحصار احداث راه آهن و بهره‌برداری از کلیه معادن و جنگل‌ها و احداث قنات‌ها و اداره گمرک به یک یهودی انگلیسی به نام «رویتر» واگذار شد. وقتی که خبر

* ناصرالدین‌شاه و هیئت همراه در سفر به اروپا

۱- امتیاز: اجازه‌ای است که یک دولت برای ایجاد کارخانه، استخراج معدن، انتشار روزنامه و غیره به فرد یا دولتی دیگر

می‌دهد.

* عکس‌های تاریخی که با علامت * مشخص شده‌اند از سوی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، به دفتر برنامه‌ریزی و تألیف

کتاب‌های درسی اهدا شده است.

واگذاری این امتیاز منتشر شد، حاج ملاعلی کنی، روحانی سرشناس تهران، مخالفت‌های شدیدی با آن کرد که با اصرار او، این قرارداد لغو شد.

۲- امتیاز انحصاری توتون و تنباکو: امتیاز انحصاری توتون و تنباکو با رضایت ناصرالدین‌شاه به شخصی انگلیسی به نام تالبوت داده شد. طبق این امتیاز، انحصار خرید و فروش و تهیه توتون و تنباکوی سراسر ایران به مدت پنجاه سال به تالبوت واگذار شد؛ یعنی، هیچ کشاورزی حق نداشت محصول توتون و تنباکوی خود را به بازرگانان ایران بفروشد، بلکه باید آن را به نمایندگان تالبوت انگلیسی می‌فروخت. تالبوت نیز در مقابل موظف شد مبلغ ۱۵۰۰۰ لیره انگلیسی و نیز یک چهارم سود سالیانه را به دربار ایران پرداخت کند.

پس از اینکه نمایندگان تالبوت در ایران مشغول به کار شدند، اعتراضات مردم در شهرهای مختلف آغاز شد. در صف مقدم مخالفان، روحانیان قرار داشتند که قاطعانه خواستار لغو این قرارداد بودند؛ در آن زمان، رهبری مردم تهران را میرزا حسن آشتیانی به‌عهده داشت. وی نماینده آیت‌الله میرزا حسن شیرازی نیز بود. سرانجام، با گسترش اعتراضات روحانیان و مردم و مکاتباتی که با مراجع نجف صورت گرفت، آیت‌الله میرزا حسن شیرازی، استفاده از توتون و تنباکو را حرام اعلام کرد. این فتوا سبب شد که مردم قلیان‌ها را بشکنند و توتون و تنباکوی فراوانی را به آتش بکشند. ناصرالدین‌شاه که وضع را چنین دید، سرانجام قرارداد تالبوت را لغو کرد.

در اواخر پادشاهی ناصرالدین‌شاه، نارضایتی مردم از حکومت افزایش یافت. سرانجام، میرزا رضا کرمانی که از شاگردان و مریدان سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود، ناصرالدین‌شاه را یک روز قبل از آغاز پنجاهمین سال سلطنتش به قتل رساند.

- ۱- چرا محمدشاه به هرات لشکر کشید؟ نتیجه آن چه بود؟
- ۲- دو مورد از اقدامات امیرکبیر را بیان کنید.
- ۳- تعهدات ایران در قرارداد پاریس چه بود؟
- ۴- به نظر شما، چرا حاج‌ملاعلی‌کنی با قرارداد رویت‌ر مخالفت کرد؟
- ۵- درباره زندگی یکی از افرادی که نامشان در این درس آمده است، مطلب کوتاهی تهیه کنید.
- ۶- با توجه به نقشه صفحه ۴۶ تعیین کنید که مناطق جدا شده از ایران در زمان ناصرالدین‌شاه، در کدام کشورهای امروزی قرار دارند؟

فعالیت تکمیلی

— شخصیت، عملکرد و سرنوشت قائم مقام فراهانی و امیرکبیر را در ۵ سطر توصیف و مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

انقلاب مشروطه

پادشاهی مظفرالدین شاه

پس از ناصرالدین شاه، فرزندش مظفرالدین میرزا که ولیعهد وی بود، از تبریز به تهران آمد و بر تخت سلطنت نشست. وی اداره امور کشور را عملاً به عین الدوله، صدراعظم خود، سپرد. عین الدوله مردی مستبد بود. خشونت‌های او و درباریان، اقدامات ظالمانه مأموران دولتی و دخالت‌های بیگانگان در امور کشور سبب نارضایتی و قیام مردم شد. نتیجه این قیام، به وجود آمدن حکومت مشروطه سلطنتی در ایران بود، یعنی، حکومتی که می‌بایست بر اساس قانون اساسی و قوانین عادی مصوب نمایندگان مردم در مجلس، اداره شود و قدرت و اختیارات وسیع شاه، محدود و مشروط گردد.

مظفرالدین شاه و درباریان در سفر به اروپا (سن پترزبورگ روسیه)

آغاز انقلاب مشروطه

نخستین جرقه‌های انقلاب وقتی روشن شد که حاکم تهران، به بهانه گران شدن قند، عده‌ای از بازرگانان را به چوب بست. به دنبال انتشار این خبر، بازاریان بازارها را بستند و در منزل آیت‌الله سید محمد طباطبایی گرد آمدند. آیت‌الله طباطبایی و بعضی دیگر از علما که از مدت‌ها پیش در اندیشه ایجاد تغییرات سیاسی به سود مردم بودند و از نفوذ استعمارگران در کشور و ستم‌های حکومت رنج می‌بردند، قدم پیش نهادند و قرار گذاشتند که همراه گروهی از مردم، به عنوان اعتراض تهران را ترک و در حرم حضرت عبدالعظیم^(ع) تحصن کنند. مهم‌ترین خواسته آنها، تأسیس عدالت‌خانه برای رسیدگی به شکایات مردم بود.

تحصن علما و مردم در حرم حضرت عبدالعظیم، حکومت استبدادی را به عقب‌نشینی وادار کرد و در پی آن، شاه و درباریان به مردم وعده دادند که به خواسته‌های آنان رسیدگی کنند؛ به این ترتیب، تحصن خاتمه یافت و علما با احترام به تهران بازگشتند.

در زمان قاجار، اشخاص برای اعتراض با دادخواهی، به مکان‌هایی نظیر زیارتگاه‌ها یا خانه علما پناه می‌بردند و تا زمانی که خواسته‌هایشان برآورده نمی‌شد، آنجا را ترک نمی‌کردند. در این مدت، کسی حق نداشت پناهندگان را از آن زیارتگاه یا خانه بیرون کند و آنها در امان بودند. به این کار، تحصن یا بست‌نشینی می‌گفتند.

آیت‌الله سید محمد طباطبایی و آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری در جمع گروهی از روحانیون فعال در انقلاب مشروطه

ادامۀ مبارزه تا صدور فرمان مشروطیت

پس از بازگشت علما و مردم از حرم حضرت عبدالعظیم (ع) حکومت به وعده‌های خود عمل نکرد، در نتیجه مردم به مبارزه ادامه دادند. در یکی از روزها، مأموران حکومتی یکی از سخنرانان مذهبی را دستگیر کردند که با اعتراض مردم روبه‌رو شدند و به دنبال آن، شورش به پا شد. در این میان، با تیراندازی مأموران، طلبۀ جوانی به نام سید عبدالحمید به شهادت رسید، در نتیجه، بار دیگر علما و مردم در مسجد جامع تهران گرد آمدند و به چاره‌اندیشی پرداختند. این بار نیز آیت‌الله سید محمد طباطبایی و آیت‌الله سید عبداللّه بهبهانی، دوتن از رهبران روحانی، با مشورت دیگران تصمیم گرفتند که تهران را ترک کنند. آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری نیز به حمایت مردم برخاست و همراه علما عازم قم شد. این مسئله، اوضاع تهران را پریشان کرد و عده‌ای از علمای نجف نیز از مردم پشتیبانی کردند؛ در نتیجه، شاه و درباریان بار دیگر عقب‌نشینی کردند و مظفرالدین‌شاه با صدور فرمان مشروطیت و برکناری عین‌الدوله، در برابر خواسته‌های مردم تسلیم شد. به این ترتیب، قیام مردم به ثمر رسید و نظام استبدادی به نظام مشروطه مبدل شد. تشکیل مجلسی از نمایندگان مردم و تدوین و تصویب قانون اساسی برای نخستین بار در ایران، نتیجه این تغییر بود.

تظاهرات مردم تهران در دوران انقلاب مشروطه

پرسش و جست‌وجو

- ۱- در آغاز انقلاب مشروطه، مهم‌ترین خواستهٔ مردم چه بود؟
- ۲- نخستین جرقه‌های انقلاب مشروطه چگونه روشن شد؟ توضیح دهید.
- ۳- چه رویدادی موجب شد مظفرالدین شاه فرمان مشروطیت را صادر کند؟ توضیح دهید.
- ۴- دربارهٔ سرگذشت یکی از افرادی که نامشان در این درس آمده است، مطلبی کوتاه تهیه کنید.
- ۵- مطلبی دربارهٔ تفاوت دو نوع حکومت «استبدادی» و «مشروطه» تهیه کنید.

فعالیت تکمیلی

— با توجه به مطالب درس‌های ۵، ۶ و ۷ عوامل و دلایل بروز انقلاب مشروطه را در ایران بررسی و تحلیل کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

محمدعلی شاه؛ دشمن مشروطه

مظفرالدین شاه به فاصله کمی پس از پیروزی انقلاب مشروطیت درگذشت و پسرش محمدعلی میرزا با عنوان محمدعلی شاه به سلطنت رسید. او ابتدا وانمود می کرد که با مشروطه موافق است اما پس از رسیدن به سلطنت، تلاش هایش را برای نابودی آن آغاز کرد. وی در این کار از حمایت و تشویق های جدی روسیه نیز برخوردار بود. دلایل مخالفت روسیه با انقلاب مشروطه عبارت بود از:

۱- وابستگی محمدعلی شاه و دربار به روسیه

* محمدعلی شاه قاجار

۲- نگرانی روسیه از وابستگی مشروطه‌خواهان و نمایندگان مجلس به انگلستان بی‌اعتنایی محمدعلی‌شاه نسبت به مشروطه و نمایندگان مجلس، نخست در مراسم تاج‌گذاری او آشکار شد؛ زیرا هیچ‌یک از نمایندگان مجلس، برای شرکت در آن مراسم دعوت نشدند. محمدعلی‌شاه همچنین نمی‌خواست متمم قانون اساسی^۱ را امضا کند اما به سبب اعتراضات وسیع مردم و علما، ناگزیر آن را امضا کرد، ولی دشمنی او با مشروطه‌خواهان ادامه یافت.

چندی بعد شاه مورد سوءقصد قرار گرفت اما آسیبی به وی نرسید. این اقدام بهانه‌ای برای سرکوب مشروطه‌خواهان شد. سرانجام، به دستور محمدعلی‌شاه، مجلس به توپ بسته و منحل شد. همچنین، عده‌ای از آزادی‌خواهان دستگیر و آیت‌الله طباطبایی و آیت‌الله بهبهانی نیز تبعید شدند.

پس از به توپ بستن مجلس و سرکوبی مشروطه‌خواهان، مردم ایران با هدایت و پشتیبانی علما در مقابل حکومت استبدادی محمدعلی‌شاه به پا خاستند.

غُل و زنجیر بر دست و پای آزادیخواهان پس از به توپ بستن مجلس

۱- قانون اساسی که در زمان مظفرالدین‌شاه با عجله نوشته شده بود دارای نقص و اشکال‌های زیادی بود، به همین دلیل متممی بر

مردم قهرمان تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان و با فتّوای علمای نجف در برابر استبداد محمدعلی شاه ایستادگی کردند. محمدعلی شاه سپاهی را برای سرکوبی مجاهدان مشروطه خواه به آن شهر فرستاد، اما مردم تبریز با وجود محاصره طولانی شهرشان و کمبود مواد غذایی، تسلیم شاه مستبد نشدند.

هم‌زمان با قیام مردم تبریز، قیام‌های دیگری نیز در گیلان و در اصفهان توسط بختیاری‌ها برپا شد. سرانجام، مشروطه‌خواهان از گیلان و اصفهان به تهران آمدند و آن شهر را از حاکمیت استبداد رها کردند.

پس از فتح تهران، مشروطه‌خواهان در محل مجلس شورای ملی در میدان بهارستان شورایی تشکیل دادند. این شورا محمدعلی شاه را از سلطنت خلع کرد و فرزند او احمدشاه را به تخت پادشاهی نشاند. محمدعلی شاه با تعهد چشم‌پوشی از سلطنت و دریافت سالیانه یک صد هزار تومان، از کشور خارج شد و به روسیه رفت.^۱

* ستارخان، سردار ملی و باقرخان سالار ملی (نشسته از راست نفر دوم و سوم) در میان جمعی از مجاهدان مشروطه خواه

۱- وی پس از مدتی در صدد بازگشت به ایران و تصاحب تاج و تخت سلطنت برآمد. اما نیروهای مردمی او را شکست دادند و او بار دیگر به روسیه و سپس اروپا رفت و مقرری او نیز قطع شد. وی چند سال بعد در اروپا مُرد.

ستارخان در جریان قیام تبریز، که شهر به محاصره نیروهای محمدعلی‌شاه افتاده بود، شجاعت و فداکاری زیادی از خود نشان داد؛ به‌طوری که بارها بدون هراس از مرگ به مقابله محاصره‌کنندگان شتافت تا جلوی پیشروی آنان را بگیرد. محله‌ای که ستارخان و یارانش در آن سنگر گرفته بودند، محله امیرخیز نام داشت. یکی از مورخان در این باره نوشته است: «از ایران آذربایجان ماند. از آذربایجان تبریز، از تبریز کوی امیرخیز و از کوی امیرخیز یک کوچه که در آن ستارخان مقاومت می‌کرد. اما بعد، آن کوچه به کوی و آن کوی به شهر و شهر به ولایت و ولایت به کشور بدل شد.» به همین دلیل، ستارخان از قهرمانان ملی ایران است و ایرانیان یاد و نام او را گرامی می‌دارند.

* شهید آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری

یکی از اقدامات زشت و ننگین فاتحان تهران، اعدام مجتهد بزرگ تهران، آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری است. او در آغاز، پشتیبان مشروطیت بود اما پس از مدتی، با مشاهده انحراف مشروطیت از مسیر اسلام به انتقاد از آن پرداخت. وی معتقد بود افرادی رهبری انقلاب مشروطیت را به‌دست گرفته‌اند که اعتقادی به اسلام ندارند و می‌خواهند مجلس ایران را به تقلید از مجلس‌های اروپایی اداره کنند؛ به همین دلیل بود که او پیشنهاد کرد پنج تن از علمای بزرگ هر عصر، بر مصوبات مجلس نظارت داشته باشند تا قانونی مغایر با قوانین اسلام تصویب نشود. این پیشنهاد در متمم قانون اساسی گنجانده شد اما هیچ وقت به آن عمل نشد. قبل از اعدام وی، اطرافیانش از او خواستند که به سفارت‌خانه روسیه پناهنده شود، اما او نپذیرفت و گفت: «آیا رواست که من پس از هفتاد سال که محاسنم را برای اسلام سفید کرده‌ام، حال بیایم و به زیر پرچم کفر بروم؟»

- ۱- چرا روسیه با انقلاب مشروطه ایران مخالف بود؟
 - ۲- بهانه محمدعلی شاه برای حمله به مجلس چه بود؟
 - ۳- دلایل آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری برای مخالفت با مشروطه چه بود؟
 - ۴- میان کدام یک از گزینه‌های سمت راست با گزینه‌های سمت چپ رابطه تاریخی وجود دارد؟
– محمدعلی شاه	– ایستادگی در برابر انحراف مشروطه
– ستارخان	– به توپ بستن مجلس
– شیخ فضل‌الله نوری	– قیام مردم تبریز

- با توجه به مباحث درس‌های ۷ و ۸ نقش گروه‌ها و اقشار مختلف اجتماعی را در جریان انقلاب مشروطه بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

ایران در زمان احمد شاه و جنگ جهانی اول

تهران — میدان توپخانه، ابتدای لاله‌زار (سال ۱۲۹۰ ش.)

● اوضاع کشور در دوره نیابت سلطنت

پس از به سلطنت رسیدن احمدشاه، چون وی به سن قانونی نرسیده بود رئیس ایل قاجار نیابت سلطنت او را به عهده گرفت. در این زمان، مجلس برای اداره امور مالی و نظامی کشور تعدادی کارشناس از کشورهای آمریکا و سوئد را به خدمت گرفت. دولت‌های روسیه و انگلستان مخالف این اقدام بودند؛ به همین دلیل، روسیه با تهدیدهای شدید خواستار اخراج کارشناسان آمریکایی از ایران شد. مجلس در برابر فشار روس‌ها تسلیم نشد اما دولت با تعطیل کردن مجلس، خواسته روس‌ها را پذیرفت. پس از تعطیل شدن مجلس، روسیه در شمال و انگلستان در جنوب کشور دست به تجاوز و ظلم و ستم زدند. از جمله اینکه روس‌ها عده‌ای از اهالی خراسان و آذربایجان را به دار آویختند و مرقد حضرت امام رضا (ع) را به گلوله بستند.

● پادشاهی احمدشاه

سرانجام در سال ۱۲۹۳ ش. احمدشاه به سن قانونی رسید و رسماً تاج‌گذاری کرد. او فردی کم تجربه بود و در اداره امور کشور نقش مهمی نداشت. علاوه بر این، اختلافات شدید مشروطه‌خواهان و دخالت‌های آشکار روسیه و انگلستان در امور داخلی ایران، موجب آشفتگی وضع کشور شده بود.

احمدشاه قاجار

شیخ محمد خیابانی

* میرزا کوچک خان جنگلی

در این میان، گروه‌هایی از مردم که خواهان استقلال کشور و اصلاح امور بودند، به مبارزه علیه بیگانگان و وابستگان آنها برخاستند. شیخ محمد خیابانی، محمد تقی خان پسیان و میرزا کوچک جنگلی از جمله رهبران این گروه‌ها بودند.

تشدید رقابت‌های استعماری و جنگ جهانی اول

ظهور قدرت‌های جدید اروپایی: در قرن ۱۹م. جهان عرصه رقابت‌های استعماری دولت‌های انگلستان، روسیه و فرانسه بود اما در اوایل قرن ۲۰م. قدرت‌های جدیدی همچون آلمان، ایتالیا و امپراتوری اتریش-مجارستان سر بر آوردند و با کشورهای سابق برای به دست آوردن مستعمرات و کسب منافع اقتصادی به رقابت پرداختند.

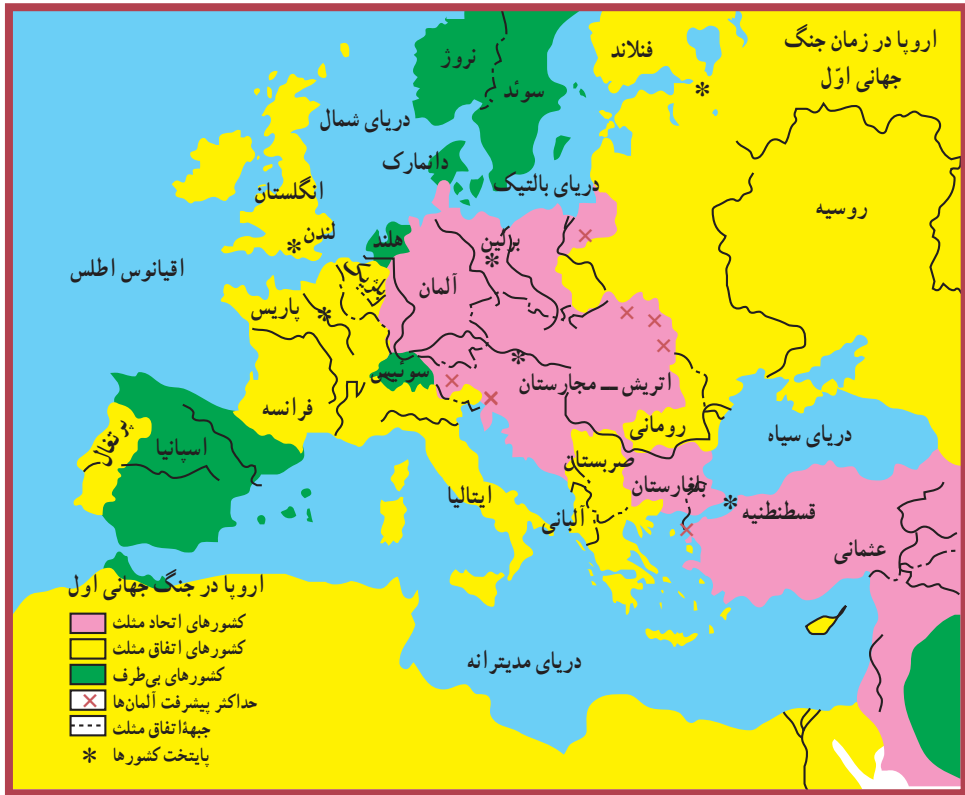
توافق روسیه و انگلستان برای تقسیم ایران: به دنبال ظهور قدرت‌های استعمارگر جدید در اروپا، دولت‌های انگلستان، فرانسه و روسیه تصمیم گرفتند به رقابت‌های خود پایان دهند. به همین منظور، انگلستان و روسیه قراردادی به نام «قرارداد ۱۹۰۷» را منعقد و براساس آن، ایران را به سه منطقه تقسیم کردند: قسمت‌های شمالی ایران منطقه نفوذ روسیه، جنوب شرقی ایران، منطقه نفوذ انگلستان و مرکز ایران منطقه بی طرف شناخته شد.

جنگ جهانی اول: از آنجا که قدرت‌های استعمارگر قدیمی اروپا حاضر نبودند بخشی از مستعمرات خود را به قدرت‌های نوظهور اروپا واگذار کنند، دو طرف در مقابل یکدیگر صف‌آرایی کردند. در یک طرف آلمان، ایتالیا^۱ و اتریش – مجارستان قرار داشتند که به اتحاد مثلث یا متحدین معروف شدند و در سوی دیگر انگلستان، روسیه و فرانسه قرار گرفته بودند که به اتفاق مثلث یا متفقین مشهور شدند.

نقشه تقسیم ایران به سه منطقه براساس قرارداد ۱۹۰۷

۱- یک سال پس از شروع جنگ، ایتالیا از صف متحدین خارج شد و به متفقین پیوست.

در سال ۱۹۱۴ م. جنگ جهانی اول میان این دو گروه از کشورهای اروپایی در گرفت. ابتدا متحدین به پیروزی‌هایی دست یافتند اما در نهایت، متفقین در جنگ پیروز شدند. طی چهار سال جنگ جهانی اول میلیون‌ها انسان کشته، زخمی یا آواره شدند و ویرانی‌های زیادی به بار آمد.

برای نخستین بار در جنگ جهانی اول از هواپیمای جنگی استفاده شد.

ایران در جنگ جهانی اول : با وجودی که در ابتدای جنگ جهانی اول، دولت ایران اعلام بی طرفی کرد، اما متفقین بی طرفی ایران را نادیده گرفتند. روسیه و انگلستان یک سال بعد از آغاز جنگ جهانی اول، طی قرارداد دیگری (قرارداد ۱۹۱۵) ایران را به دو منطقه شمال و جنوب تقسیم کردند. هر دو کشور، مناطق تحت نفوذ خود را اشغال کردند تا از نفوذ متحدین در ایران جلوگیری کنند و از تمامی منابع و امکانات ایران به سود خویش در جنگ بهره گیرند.

گرچه حکومت قاجار اراده و توان ایستادگی در برابر اشغالگران را نداشت، اما گروه‌هایی از مردم در نواحی جنوبی ایران مانند تنگستانی‌ها و دشتستانی‌ها به رهبری رئیسعلی دلواری در برابر متجاوزان ایستادند و با ایثار و از خود گذشتگی ضربه‌های سختی به نیروهای انگلیسی وارد کردند. بر اثر این جنگ، بسیاری از مردم ایران به خاطر سیاست انتقال آذوقه، توسط نیروهای روسی و انگلیسی گرفتار قحطی شدند و جان سپردند.

افسران انگلیسی مستقر در ایران
در دوران جنگ جهانی اول

مردم قحطی‌زده ایران در دوران
جنگ جهانی اول

پرسش و جست و جو

- ۱- نتیجه تهدید روس‌ها مبنی بر اخراج کارشناسان آمریکایی از ایران چه بود؟
- ۲- چرا پس از تاج‌گذاری احمدشاه اوضاع کشور آشفته‌تر شد؟
- ۳- قیام‌هایی نظیر قیام میرزا کوچک جنگلی یا شیخ محمد خیابانی به چه منظوری صورت گرفت؟
- ۴- چرا انگلستان و روسیه در قرارداد ۱۹۰۷ تصمیم به تقسیم ایران گرفتند؟
- ۵- علت اصلی بروز جنگ جهانی اول چه بود؟
- ۶- درباره سرانجام میرزا کوچک جنگلی گزارشی بنویسید.
- ۷- جدول زیر را کامل کنید :

اتحاد مثلث	اتفاق مثلث
.....
.....
.....

فعالیت تکمیلی

– علت اصلی بروز جنگ جهانی اول را بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

سقوط حکومت قاجار و تأسیس سلسله پهلوی

تلاش انگلستان برای سلطه کامل بر ایران

در اواخر جنگ جهانی اول، انقلابی^۱ در روسیه رخ داد و دولت جدید این کشور، نیروهایش را از ایران خارج کرد. نیروهای انگلیسی به سرعت نواحی تحت اشغال روسیه را به اشغال خود درآوردند. انگلستان در صدد بود با سوء استفاده از موقعیت پیش آمده، ایران را به طور کامل زیر سلطه خود درآورد؛ به همین منظور، قراردادی را موسوم به قرارداد ۱۹۱۹ با وثوق الدوله، نخست وزیر ایران، منعقد کرد.

براساس قرارداد ۱۹۱۹، ایران از لحاظ نظامی، سیاسی و اقتصادی به طور کامل به انگلستان وابسته می شد. بر اثر مخالفت شخصیت های مبارز و آزادی خواه نظیر آیت الله مدرس و شیخ محمد خیابانی، قرارداد مذکور به نتیجه نرسید. بعد از این مخالفت ها، دولت انگلستان تصمیم گرفت از طریق اجرای کودتای نظامی، حکومتی وابسته به خود در ایران برسر کار آورد.

کودتای ۱۲۹۹

انگلیسی ها برای اجرای سیاست استعماری جدید خود، سید ضیاء الدین طباطبایی^۲ و رضاخان^۳ را در نظر گرفتند. آنان در صدد برآمدند تا سید ضیاء را به عنوان نخست وزیر به احمدشاه تحمیل کنند؛ بدین منظور، در سوم اسفند سال ۱۲۹۹ نیروهای تحت فرمان رضاخان از قزوین به تهران آمدند و احمدشاه را وادار کردند تا سید ضیاء را به نخست وزیری منصوب کند. رضاخان نیز به عنوان فرمانده کل قوا تعیین شد. این اولین گام انگلستان برای تشکیل حکومت مورد نظر خود در ایران بود.

۱- در نوامبر ۱۹۱۷، مردم روسیه از طریق انقلاب، حکومت تزاری را سرنگون کردند و به دنبال آن حکومتی کمونیستی بر سر کار آمد. پس از آن، روسیه به «اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی» تغییر نام داد.

۲- سید ضیاء الدین طباطبایی در آن زمان مدیر روزنامه رعد بود و به دولت انگلستان گرایش داشت.

۳- رضا خان در آن زمان با درجه سرهنگی (میرینج) فرمانده تیپ قزاق بود.

حکم می‌کنم [بیانیه رضا خان پس از کودتا]
مادهٔ اوّل: تمام اهالی شهر تهران باید
ساکت و مطیع احکام نظامی باشند.

مادهٔ دوم: حکومت نظامی در شهر برقرار
و از ساعت هشت بعد از ظهر، غیر از افراد نظامی
و پلیس مأمور انتظامات شهر، کسی نباید در معابر
عبور کند.

مادهٔ سوم: کسانی که از طرف قوای
نظامی و پلیس مظنون به مخلّ آسایش و انتظامات
واقع شوند، فوراً جلب و مجازات سخت خواهند
شد.

مادهٔ چهارم: تمام روزنامه‌جات ... اوراق
مطبوعه تا موقع تشکیل دولت به کلی موقوف و به
حسب حکم و اجازه که بعد داده خواهد شد باید
منتشر شوند.

رئیس دیویزیون (لشکر) قزاق اعلیحضرت
اقدس شهریاری و فرماندهٔ کل قزاق - رضا

* احمدشاه، رضاخان و تعدادی از
کارگزاران حکومتی

میدان توپخانه (امام خمینی کنونی) شهر تهران در دوران رضاشاه

رضا خان در سال ۱۳۰۲ ش. با پشتیبانی انگلستان نخست‌وزیر شد. پس از آن، فعالیت وسیعی را با هدف تصاحب کامل قدرت آغاز کرد.

بی‌کفایتی حکومت قاجار و گسترش ناامنی و هرج و مرج در کشور موجب ناامیدی و نارضایتی مردم از احمدشاه شده بود. رضاخان و طرفدارانش از این شرایط نهایت استفاده را بردند. او خود را مردی وطن‌پرست، اصلاح طلب و حافظ امنیت معرفی کرد.

سرانجام در آبان ۱۳۰۴ مجلس شورای ملی با وجود مخالفت شدید آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق، احمدشاه قاجار را برکنار کرد و حکومت موقت را به رضا خان سپرد. اندکی بعد مجلس مؤسسان^۱ با تغییر قانون اساسی، سلطنت ایران را به رضاخان واگذار کرد.

رضاشاه در اوج قدرت: دوران پادشاهی رضاشاه، اوج سخت‌گیری و دیکتاتوری در تاریخ معاصر ایران است. حکومت رضاشاه از طریق ارتش و نیروی پلیس، جوی از خفقان، ترس و سرکوب به وجود آورده بود. منتقدان و مخالفان رژیم سرنوشتی غیر از اعدام، زندان یا تبعید نداشتند، حتی دوستان و حامیان شاه نیز از سوءظن و خشم او در امان نبودند^۲.

تمامی مقام‌های حکومتی اعم از اعضای هیئت دولت و نمایندگان مجلس شورای ملی، تابع و مطیع شخص شاه بودند و در اداره امور کشور اختیاری از خود نداشتند.

سیاست مذهبی رضاخان قبل از سلطنت و در دوران سلطنت: رضاخان قبل از رسیدن به

* رضاخان در میان جمعی از فرماندهان نظامی

۱- مجلس مؤسسان: مجلسی بود که برای تغییر قانون اساسی تشکیل می‌شد.

۲- عبدالحسین تیمورتاش، علی‌اکبر داور و سردار اسعد بختیاری که نقش مؤثری در به قدرت رسیدن رضاخان داشتند، بعدها مورد خشم و غضب شاه قرار گرفتند و به دستور او نابود شدند.

پادشاهی، سعی در جلب حمایت روحانیت داشت و حتی به دیدار روحانیان قم می‌رفت و خود را در نظر آنان فردی دیندار معرفی می‌کرد. وی با این کار توانست حمایت گروه‌هایی از مردم را به سوی خود جلب کند. اما زمانی که به سلطنت رسید، دین را مانع پیشرفت کار خود دانست. از جمله اقدامات او در این زمینه، وادار کردن زنان به کنار گذاشتن حجاب بود که با مقاومت مردم و درگیری آنان با مأموران رضاخان روبه‌رو شد. از آن جمله، قیام خونین مردم مشهد در مسجد گوهرشاد در سال ۱۳۱۴ ش. بود که به گلوله بستن مسجد و کشتار جمع زیادی از مردم منجر شد. این گونه اقدامات و سرکوبگری‌ها موجب شد تا کارهای دیگر رضاشاه نظیر ایجاد دانشگاه و احداث راه‌آهن نیز مورد استقبال مردم قرار نگیرد؛ زیرا آنها نیز در جهت منافع بیگانگان بود؛ از جمله، احداث راه‌آهن جنوب به شمال کشور به درخواست انگلیسی‌ها و برای انتقال تجهیزات و مقابله احتمالی با روسیه صورت گرفت.

شهادت آیت‌الله مدرّس

آیت‌الله سیدحسن مدرّس از جمله علمای بزرگی بود که در طول حیات خویش دست به مبارزه‌ای بی‌گیر با استبداد و استعمار زد. پس از فتح تهران و گشایش دوباره مجلس شورای ملی، مراجع نجف که مدرّس را شخصیتی صاحب صلاحیت در امور مذهبی و سیاسی می‌دانستند، به او و چندتن دیگر مأموریت دادند تا طبق متمم قانون اساسی به عنوان مجتهد طراز اول در جلسات مجلس شرکت کنند و بر مصوّبات آن نظارت داشته باشند. با آشکار شدن شخصیت مردمی مدرّس، مردم

شهید آیت‌الله سیدحسن مدرّس

شهر تهران در چند دوره ایشان را به عنوان نماینده خود در مجلس شورای ملی انتخاب کردند. مدرّس در تمام دوره‌های نمایندگی خود، با استبداد و نفوذ بیگانگان به مبارزه پرداخت و همه‌جا از حقوق مردم حمایت کرد. پس از به قدرت رسیدن رضاشاه، مدرّس که می‌دانست انگلیسی‌ها او را به قدرت رسانده‌اند با وی سخت به مخالفت برخاست؛ به همین جهت، به دستور رضاشاه مدرّس را شبانه در خانه‌اش دستگیر و به خواف^۱ تبعید کردند. مدرّس بعد از نه سال و اندی تحمل تبعید و زندان، سرانجام در سال ۱۳۱۶ ش. به دستور رضاشاه به شهادت رسید.

- ۱- دولت انگلستان برای تسلط کامل بر ایران در دوران بعد از جنگ جهانی اول، چه اقداماتی انجام داد؟
- ۲- قرارداد ۱۹۱۹ چه پیامدی برای ایران به دنبال داشت؟
- ۳- انگیزه و هدف دولت انگلستان از کودتای ۱۲۹۹ چه بود؟
- ۴- رضاخان چگونه به سلطنت رسید؟
- ۵- سیاست مذهبی رضاخان را قبل از رسیدن به سلطنت و در دوران سلطنت مقایسه کنید.
- ۶- حوادث مهم ایران را که در این درس خواندید، به ترتیب بنویسید.
- ۷- انگلیسی‌ها برای تثبیت موقعیت رضاخان، او را چگونه معرفی کردند؟
- ۸- خلاصه‌ای از فعالیت‌های سیاسی و مبارزات شهید مدرس را گزارش کنید.

فعالیت تکمیلی

- نقش عوامل خارجی و داخلی را در سقوط حکومت قاجار و به قدرت رسیدن رضا شاه بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

ایران در جنگ جهانی دوم

گرایش رضا شاه به آلمان

کشور آلمان در دوران بعد از جنگ جهانی اول تحت رهبری هیتلر به سرعت بازسازی شد. حکومت رضاشاه، با موافقت دولت انگلستان، روابط سیاسی و اقتصادی گسترده‌ای را با آلمان برقرار کرد؛ زیرا در آن زمان، بیشترین نگرانی و ترس انگلیس از جانب رقیب دیرین یعنی شوروی (روسیه سابق) بود و از دوستی و نزدیکی ایران و آلمان احساس خطر نمی‌کرد.

جنگ جهانی دوم

آغاز جنگ : جنگ جهانی دوم با حمله برق‌آسای آلمان به لهستان در سال ۱۹۳۹ م. / ۱۳۱۸ ش. شروع شد. ایتالیا و ژاپن به آلمان پیوستند و دولت‌های محور را تشکیل دادند. در جبهه مقابل انگلستان، فرانسه، امریکا و شوروی قرار داشتند که دولت‌های متفق یا متفقین خوانده می‌شدند.

هیتلر و موسولینی، رهبران آلمان و ایتالیا در دوران جنگ جهانی دوم

۱- شوروی در آغاز جنگ جهانی دوم در جنگ شرکت نداشت، اما در ۱۹۴۱ م. با حمله ناگهانی آلمان به خاک آن کشور، به صف

تانک جنگی در جنگ جهانی دوم به طور گسترده مورد استفاده قرار گرفت.

اشغال ایران و برکناری رضاشاه : هنگامی که جنگ جهانی دوم در گرفت، حکومت ایران اعلام بی طرفی کرد اما در شهریور ۱۳۲۰، دولت های متفق به بهانه حضور تعدادی از اتباع آلمانی در ایران، از شمال و جنوب کشور ما را مورد حمله قرار دادند. ارتش رضاشاه به سرعت فروپاشید و نیروهای نظامی شوروی و انگلستان و سپس امریکا ایران را اشغال کردند. هدف اصلی متفقین از اشغال ایران — همانند جنگ جهانی اول — استفاده از موقعیت، منابع و امکانات سرزمین ما، برای شکست متحدین بود.

رزمناوهای ببر و پلنگ متعلق به نیروی دریایی ایران که در شهریور ۱۳۲۰ ناجوانمردانه در آب های اروند رود توسط نیروهای انگلیسی گلوله باران شدند.

* اشغال نظامی تبریز توسط ارتش شوروی در جنگ جهانی دوم

* خیابان‌های شهر تهران زیر چکمه نظامیان انگلیسی در دوران جنگ جهانی دوم

اشغالگران چند هفته پس از اشغال ایران، رضا شاه را برکنار کرده، به جزیره ای در اقیانوس هند تبعید کردند و پسرش محمدرضا را به جای او به پادشاهی برگزیدند.

پیامدهای جنگ جهانی دوم برای مردم ایران و جهان : این جنگ که به دلیل فزون خواهی و توسعه طلبی دولت های اروپایی در گرفت، پیامدهای بسیار زیانبار و ویرانگری برای مردم جهان داشت. ایران تا خاتمه جنگ و پیروزی متفقین (۱۹۴۵ م. / ۱۳۲۴ ش.) در اشغال نظامی دولت های متفق بود. مردم ایران در آن سال ها به دلیل تصرف امکانات و منابع اقتصادی کشورشان توسط اشغالگران، با کمبود و گرانی شدید مواد غذایی روبه رو شدند، به طوری که جمع کثیری در اثر گرسنگی یا سوء تغذیه جان سپردند.

در سایر کشورها نیز میلیون ها نفر بر اثر این جنگ کشته، مجروح یا آواره شدند. اوج کشتار و ویرانی در جنگ جهانی دوم، بمباران اتمی شهرهای هیروشیما و ناگازاکی ژاپن از سوی هواپیماهای آمریکایی است.

استفاده از بمب اتم در جنگ جهانی دوم توسط ارتش آمریکا و ویرانی کامل شهرهای هیروشیما و ناگازاکی و قتل عام اکثر شهروندان غیرنظامی این دو شهر

پرسش و جست‌وجو

- ۱- چرا دولت انگلستان پیش از جنگ جهانی دوم نسبت به روابط دوستانه ایران و آلمان نظر مساعد داشت؟
- ۲- هدف اصلی متفقین از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم چه بود؟
- ۳- مردم ایران در دوران جنگ جهانی دوم با چه مسائل و مشکلاتی روبه‌رو شدند؟
- ۴- جنگ جهانی دوم چه پیامدهایی برای مردم جهان داشت؟
- ۵- عبارت‌های صحیح و غلط جدول زیر را مشخص کنید.

غلط	صحیح	ویژگی‌های سیاسی حکومت رضاشاه
		الف) آزادی فعالیت احزاب و مطبوعات مستقل
		ب) سرکوب منتقدان و مخالفان
		پ) آزادی و امنیت منتقدان در انتقاد از حکومت
		ت) استقلال نمایندگان مجلس شورای ملی و اعضای هیئت دولت در برابر شاه
		ث) بی‌اختیاری و تابعیت کامل نمایندگان مجلس و اعضای هیئت دولت در برابر شاه

فعالیت تکمیلی

- با توجه به مطالب درس‌های ۹ و ۱۱ نقش ایران را در سرنوشت دوجنگ جهانی اول و دوم بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران

شکل گیری نهضت

پس از برکناری و تبعید رضاشاه، جو خفقان و سرکوب برای مدتی فروکش کرد؛ محمدرضا پهلوی در آن شرایط، امکان و توان حفظ استبداد دوران پدرش را نداشت؛ از این رو، حزب‌های سیاسی متعددی شروع به فعالیت کردند. برخی از این حزب‌ها به یکی از دولت‌های انگلستان، شوروی و امریکا وابستگی داشتند، برخی دیگر مستقل بودند و برای تأمین حقوق و منافع ملت ایران تلاش می‌کردند. با روشنگری و مجاهدت شخصیت‌ها و گروه‌های مذهبی و سیاسی، روحیه مبارزه با استعمار و استبداد در میان اقشار مختلف ملت ایران اوج گرفت. در چنین شرایطی بود که نهضت ملی شدن نفت با هدف کوتاه کردن دست انگلستان از منابع عظیم نفت ایران شروع شد. آیت‌الله کاشانی و

دکتر مصدق این نهضت را هدایت می‌کردند. آیت‌الله کاشانی، روحانی سرشناسی بود که سال‌ها به همراه پدرش با استعمار انگلستان مبارزه کرده، مدتی را در زندان و تبعید گذرانده بود. دکتر مصدق نیز سابقه طولانی در فعالیت‌های سیاسی داشت. مبارزه برای ملی شدن نفت و کوتاه کردن دست بیگانگان از منابع اقتصادی ملت ایران، مهم‌ترین عامل همکاری و اتحاد آیت‌الله کاشانی و دکتر مصدق بود.

* آیت‌الله کاشانی و دکتر مصدق

تصویب قانون ملی شدن نفت

منابع عظیم و سرشار نفت ایران، براساس قراردادهایی که در زمان مظفرالدین شاه و رضاشاه امضا شده بود، در اختیار انگلستان قرار داشت. علاوه بر دولت انگلیس، عوامل و وابستگان به آن کشور در داخل ایران نیز با ملی شدن نفت به شدت مخالفت می کردند. رزم آرا، نخست وزیر وقت، از جمله این افراد بود. وی آشکارا مخالفتش را با ملی شدن نفت ابراز کرد. با اعدام انقلابی او توسط یکی از اعضای جمعیت فدائیان اسلام^۱، مجلس شورای ملی قانون ملی شدن نفت ایران را تصویب کرد. سپس نمایندگان مجلس، دکتر مصدق را به نخست وزیری برگزیدند تا قانون مذکور را اجرا و دست انگلستان را از نفت ایران کوتاه کند.

* شهید نواب صفوی در اسارت مأموران نظامی حکومت پهلوی

توطئه های انگلستان در برابر نهضت ملی شدن نفت

دولت انگلستان پس از تصویب قانون ملی شدن نفت، تلاش زیادی کرد تا هم چنان بر منابع ملت ایران تسلط داشته باشد. ابتدا ایران را به حمله نظامی تهدید کرد و سپس کوشید از طریق سازمان

۱- جمعیت فدائیان اسلام توسط مجتبی نواب صفوی بنیان نهاده شد. هدف این جمعیت، احیای ارزش های اسلامی و مبارزه با بیگانگان و عوامل داخلی آنان بود. رهبر و بسیاری از اعضای این جمعیت از جمله خلیل طهماسبی ضارب رزم آرا، توسط رژیم پهلوی به شهادت رسیدند.

ملل متحد، و دادگاه بین‌المللی لاهه مانع اجرای قانون ملی شدن نفت ایران شود. چون این اقدامات به نتیجه نرسید، طرح تحریم اقتصادی را به اجرا گذاشت تا از نظر اقتصادی ایران را فلج کند. دولت‌های امریکا و شوروی نیز هریک به گونه‌ای، از این اقدام انگلستان حمایت کردند.

● قیام ۳۰ تیر

در تیر ماه ۱۳۳۱، هنگامی که شاه با تقاضای دکتر مصدق برای تصدی وزارت جنگ موافقت نکرد، دکتر مصدق از نخست‌وزیری استعفا کرد. شاه بی‌درنگ قوام السلطنه را مأمور تشکیل دولت کرد. آیت‌الله کاشانی طی اعلامیه‌ای مخالفت صریح خود را با کنار رفتن دکتر مصدق و نخست‌وزیری قوام السلطنه ابراز داشت و تهدید کرد که اگر قوام کنار نرود، فرمان جهاد خواهد داد. در روز ۳۰ تیر، مردم تهران و چندین شهر دیگر به خیابان‌ها ریختند و با تقدیم تعدادی شهید و مجروح، شاه و قوام را مجبور به عقب‌نشینی کردند. در نتیجه این قیام مصدق دوباره به سمت نخست‌وزیری بازگشت.

● بروز اختلاف در نهضت

با پیروزی قیام ۳۰ تیر، مردم انتظار داشتند نهضت ضد استعماری آنان به نتایج مفید و مؤثری دست یابد، اما بروز اختلاف و سرانجام دشمنی میان رهبران و اعضای نهضت، ملت را دلسرد و دشمنان را امیدوار کرد. توطئه‌های بیگانگان و فتنه‌جویی عوامل داخلی آنان مانند شاه، درباریان، خاندان سلطنتی و حزب توده^۱ از یک سو و اشتباهات رهبران نهضت و سستی یا ناتوانی آنان در جلوگیری از تشدید اختلافات درونی نهضت و نیز جاه‌طلبی و خودخواهی‌های سیاسی برخی از دست‌اندرکاران نهضت از سوی دیگر، در بروز چند دستگی و تفرقه نقش مؤثری داشت.

● کودتای ۲۸ مرداد

زمانی که اختلاف و درگیری میان اعضای نهضت شدت گرفت و ضعف و سستی نیروهای امنیتی و انتظامی دولت دکتر مصدق آشکار شد، دولت‌های انگلستان و امریکا فرصت را برای انجام یک کودتا در ایران مناسب دیدند. این دو دولت از طریق سازمان‌های جاسوسی خود و با صرف مبالغ گزافی

۱- حزب توده وابستگی شدیدی به شوروی داشت و از منافع استعماری آن کشور دفاع می‌کرد. این حزب نقش زیادی در ایجاد

اختلاف و بروز آشوب در دوران پیش از کودتای ۲۸ مرداد داشت.

پول، ابتدا گروهی از اراذل و اوباش را در روز ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، علیه دولت به خیابان‌ها فرستادند و سپس واحدهایی از ارتش را به فرماندهی سرلشکر زاهدی به صحنه آوردند. دولت دکتر مصدق خیلی زود سرنگون شد. شاه که سه روز پیش از کودتا به ایتالیا فرار کرده بود، به ایران بازگشت و دوران تازه‌ای از حکومت خود را زیر سلطه آمریکا آغاز کرد. زاهدی، فرمانده کودتاجیان، نخست‌وزیر شد و مصدق پس از محاکمه، به سه سال زندان محکوم شد.

* افسران کودتاجی در کودتای ۲۸ مرداد

- ۱- مهم ترین عامل همکاری و اتحاد آیت الله کاشانی و دکتر مصدق چه بود؟
- ۲- دولت انگلستان پس از تصویب قانون ملی شدن نفت، چه اقداماتی علیه ملت و دولت ایران انجام داد؟
- ۳- علت و نتیجه قیام ۳۰ تیر را در دو سطر توضیح دهید.
- ۴- چهار مورد از عوامل مؤثر در ایجاد اختلاف میان رهبران و اعضای نهضت ملی شدن نفت را بنویسید.
- ۵- چه شرایطی امریکا و انگلستان را در اجرای کودتای ۲۸ مرداد کمک کرد؟
- ۶- گزینه صحیح هر عبارت را مشخص کنید.
- ۱-۶ رهبران نهضت ملی شدن نفت چه کسانی بودند؟
- الف) آیت الله مدرس و آیت الله کاشانی ☐ ب) آیت الله کاشانی و دکتر مصدق ☐
- ۲-۶ رهبر قیام ۳۰ تیر چه کسی بود؟
- الف) آیت الله کاشانی ☐ ب) دکتر مصدق ☐
- ۳-۶ نخست وزیر مخالف ملی شدن نفت، چه کسی بود؟
- الف) رزم آرا ☐ ب) قوام السلطنه ☐
- ۴-۶ کدام گروه سیاسی در تصویب قانون ملی شدن نفت مؤثر بود؟
- الف) حزب توده ☐ ب) جمعیت فداییان اسلام ☐

فعالیت تکمیلی

– دلایل و عوامل موفقیت نهضت ملی در تصویب قانون ملی شدن نفت و ناکامی در جلوگیری از کودتای ۲۸ مرداد را بررسی کنید.

.....

.....

نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) ۱

اجرای اصلاحات امریکایی در ایران

پس از جنگ جهانی دوم، وضعیت جدیدی در جهان شکل گرفت. امریکا و شوروی به عنوان دو ابر قدرت شرق و غرب در برابر هم صف آرای می‌کردند. از آنجایی که ایران در همسایگی شوروی واقع

تهران، میدان حسن آباد سال ۱۳۳۵ ش.

شده بود، برای هر دو ابرقدرت اهمیت زیادی داشت. با کودتای ۲۸ مرداد، ایران زیر سلطهٔ امریکا قرار گرفت. امریکایی‌ها شاه را وادار کردند تا طرح‌های مورد نظر آنان را با عنوان اصلاحات اجتماعی به اجرا درآورد. اهداف اصلی اصلاحات امریکایی عبارت بود از:

۱- جلوگیری از نفوذ شوروی در ایران

۲- ممانعت از شکل گرفتن نهضت‌های مردمی

۳- وابستگی کامل اقتصادی و فرهنگی ایران به امریکا

محمدرضا شاه به منظور انجام برنامه‌های امریکایی در ایران، ابتدا علی امینی و سپس اسدالله علم را که به سرسپردگی او اطمینان داشت، به نخست‌وزیری منصوب کرد.

تصویب‌نامهٔ انجمن‌های ایالتی و ولایتی و آغاز نهضت امام خمینی

پس از درگذشت آیت‌الله بروجردی در سال ۱۳۴۰ ش. شاه احساس کرد زمان برای اجرای اصلاحات مورد نظر امریکا فرا رسیده است. او تصور می‌کرد با رحلت مرجع بزرگ شیعیان، روحانیت و مرجعیت ضعیف شده‌اند و توان ایستادگی در برابر حکومت او را ندارند؛ از این رو، در سال ۱۳۴۱ ش. دولت علم تصویب‌نامهٔ انجمن‌های ایالتی و ولایتی را به تصویب رساند. به موجب یکی از بندهای آن، شرط مسلمان بودن و سوگند به قرآن توسط انتخاب‌شوندگان حذف شد و به جای آن می‌توانستند به هر کتاب آسمانی سوگند یاد کنند.

* امام خمینی (ره) رهبر نهضت اسلامی ایران

آیت الله بروجردی مرجع نامدار شیعیان

۱- تصویب‌نامه به مصوباتی گفته می‌شد که در نبود مجلس شورای ملی، از سوی هیئت دولت تصویب می‌شد.

امام خمینی نخستین مرجع تقلیدی بود که با این تصویب‌نامه مخالفت کرد. ایشان یقین داشت هدف تصویب‌نامه مذکور، تضعیف اسلام است. امام خمینی، دیگر مراجع و علما را نیز به اعتراض علیه تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی فرا خواند. سرانجام، در نتیجه اعتراض و مخالفت جدی امام خمینی و دیگر مراجع، رژیم مجبور شد تصویب‌نامه مذکور را لغو کند.

اعلام اصول شش‌گانه و اوج‌گیری مبارزه امام خمینی

مدتی بعد از لغو تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، شاه زیر فشار دولت امریکا اعلام کرد که قصد دارد اصول شش‌گانه‌ای را موسوم به «اصول انقلاب سفید» به همه‌پرسی^۱ بگذارد. امام خمینی با درک ماهیت و اهداف این اصول، مخالفت صریح خود را با آن اعلام کرد و ضمن غیرقانونی دانستن همه‌پرسی، از مردم خواست در همه‌پرسی مذکور شرکت نکنند. مردم تهران و قم در پشتیبانی از امام و در اعتراض به اصول شش‌گانه و همه‌پرسی آن، تظاهرات باشکوهی برگزار کردند. رژیم در بهمن ۱۳۴۱، همه‌پرسی مورد نظر خود را انجام داد و مدعی شد که اکثریت مردم موافق اصول یاد شده‌اند. این همه‌پرسی فرمایشی نیز نتوانست امام را از مخالفت با اصلاحات امریکایی باز دارد.

فاجعه فیضیه

روز دوم فروردین ۱۳۴۲، به مناسبت سالروز شهادت حضرت امام جعفر صادق (ع) مجلس سوگواری در مدرسه فیضیه قم برگزار شد. رژیم شاه، چون از گسترش دامنه اعتراض‌های مردم خشمگین بود، کماندوهای خود را به آن مدرسه فرستاد؛ آنها نیز به طرز هولناکی جمعیت سوگوار از جمله طلاب را مورد هجوم قرار دادند و تعدادی از آنان را شهید و زخمی کردند.

۱- همه‌پرسی یا فراندوم یعنی مراجعه به آرای عمومی برای پذیرش یا رد یک پیشنهاد یا برنامه.

* امام خمینی (ره) در مدرسه فیضیه [سال ۱۳۴۲]

● منع سکوت و بازخواست دولت توسط امام خمینی

پس از هجوم وحشیانهٔ مأموران حکومت به مدرسهٔ فیضیه، امام خمینی طی اعلامیه‌ای خطاب به مردم و علما، هرگونه سکوت در برابر جنایات رژیم را حرام دانست و تأکید کرد که اظهار حقایق واجب است. ایشان خود گام اول را برداشت و علم (نخست وزیر وقت) را در مورد مسائلی مانند حمله به مردم در بازار تهران، همه‌پرسی و فاجعهٔ مدرسهٔ فیضیه بازخواست کرد.

● عاشورای سال ۱۳۴۲ ش.

با فرارسیدن ماه محرم که مصادف با خرداد ۱۳۴۲ بود، امام به روحانیان و سخنرانان مذهبی توصیه کرد که در برابر اقدامات غیراسلامی و ظالمانهٔ رژیم سکوت نکنند. ایشان هم چنین از آنان خواست که خطر دولت غاصب اسرائیل را به مردم گوشزد کنند. حکومت پهلوی ضمن به رسمیت شناختن اسرائیل، با آن دولت اشغالگر روابط دوستانه برقرار کرده بود.

ساواک^۱ پیش از فرا رسیدن تاسوعا و عاشورا، به سخنرانان تذکر داد در صورتی اجازه سخنرانی دارند که شروط زیر را رعایت کنند :

۱- علیه شخص اول مملکت، یعنی شاه، سخنی نگویند.

۲- علیه اسرائیل مطلبی بیان نکنند.

۳- مرتب به گوش مردم نخوانند که اسلام در خطر است.

با وجود مراقبت و سخت گیری‌های شدید پلیسی و امنیتی، روز عاشورا جمعیت کثیری از مردم تهران به خیابان‌ها ریختند و به طرف دانشگاه حرکت کردند و از آنجا تا مقابل کاخ مَرَمَر پیش رفتند و شعار «مرگ بر دیکتاتور» را سر دادند. این جمعیت و آن حرکت‌ها و شعارها که تا آن زمان بی سابقه بود، به شاه فهماند که نهضت امام خمینی در میان مردم سخت ریشه دار است.

افشاگری امام خمینی (ره) درباره اقدامات و جنایات حکومت پهلوی

۱- ساواک : نشانه‌ی اختصاری «سازمان اطلاعات و امنیت کشور» بود. این سازمان، مأمور شناسایی و سرکوب مخالفان و

سخنرانی تاریخی امام در روز عاشورا

در روز عاشورا، مردم شهرهای مختلف که به قصد زیارت به قم آمده بودند، همراه با روحانیان و گروه زیادی از مردم این شهر، برای شنیدن سخنان امام خمینی در مدرسه فیضیه و صحن‌های حرم حضرت معصومه (س) و میدان آستانه اجتماع کردند. رژیم که از تمایل زیاد مردم به شنیدن سخنان امام اطلاع داشت، کوشید تا از سخنرانی ایشان جلوگیری نماید، اما امام با قاطعیت تمام وارد مدرسه فیضیه شد و در یک سخنرانی تاریخی علیه حکومت شاه و وابستگی آن به بیگانگان به سخن پرداخت. در ادامه، بخشی از سخنان امام را می‌خوانید.

«اگر دستگاه جبار ایران با مراجع سر جنگ داشت و با علمای اسلام مخالف بود، به قرآن چه کار داشت؟ به مدرسه فیضیه چه کار داشت؟ به طلاب علوم دینی چه کار داشت؟ به سید ۱۸ ساله ما چه کار داشت؟ (اشاره به یکی از طلاب جوان که در وقایع مدرسه فیضیه شهید شده بود) سید ۱۸ ساله ما به شاه چه کار کرده بود؟ به دولت چه کرده بود؟ به دستگاه جبار ایران چه کرده بود؟ به این نتیجه می‌رسیم که اینها با اساس کار دارند، با اساس اسلام و روحانیت مخالف‌اند، اینها نمی‌خواهند این اساس موجود باشد، اینها نمی‌خواهند صغیر و کبیر ما موجود باشد. اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت قرآن باشد، اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت علمای اسلام باشند. اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت احکام اسلام باشند، اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت دانشمند باشند. اسرائیل به دست عمال سیاه خود مدرسه فیضیه را کوبید، ما را می‌کوبد، شما ملت را می‌کوبد، می‌خواهد اقتصاد شما را قبضه کند. می‌خواهد تجارت و زراعت شما را از بین ببرد، می‌خواهد ثروت شما را تصاحب کند. اسرائیل می‌خواهد به دست عمال خود آن چیزهایی را که مانع او هستند، آن چیزهایی را که سد راهش هستند از سر راه بردارد.»

«ای آقای شاه، ای جناب شاه، بدبخت، بیچاره، به شما نصیحت می‌کنم. ای جناب شاه، من به تو نصیحت می‌کنم. دست از این اعمال و رویه بردار! من میل ندارم که اگر روزی ارباب‌ها بخواهند تو بروی، مردم شکرگزاری کنند! من نمی‌خواهم تو مثل پدرت باشی بدبخت، بیچاره، ۴۵ سال از عمرت می‌رود. کمی تأمل کن! کمی تدبّر کن! قدری عواقب امور را ملاحظه کن! کمی عبرت بگیر! عبرت از پدرت بگیر!»

دستگیری امام و قیام ۱۵ خرداد

به دنبال سخنرانی کوبنده امام در روز عاشورا، در ساعت ۳ بامداد پانزدهم خرداد، مأموران حکومت شاه به خانه امام ریختند و ایشان را دستگیر و بلافاصله به تهران منتقل کردند. صبح آن روز، مردم قم پس از اطلاع از دستگیری امام، به خیابان‌ها آمدند و خواستار آزادی ایشان شدند. مأموران حکومت شاه، مردم را از هوا و زمین به گلوله بستند و بسیاری را شهید و مجروح کردند. وقتی خبر دستگیری امام به تهران رسید، مردم این شهر نیز با شعار «یا مرگ یا خمینی» به تظاهرات پرداختند. رژیم که به وحشت افتاده بود و تصور چنین عکس العمل شدیدی را نداشت، به مأموران خویش

امام خمینی در میان مردم در سال ۱۳۴۲ برای سخنرانی به مدرسه فیضیه می‌رود.

دستور داد تا مردم را به گلوله ببندند؛ در نتیجه، عده زیادی از مردم تهران شهید و مجروح شدند. فجیع ترین جنایت رژیم در روز پانزدهم خرداد، قتل عام کفن پوشان ورامین بود که در این روز از ورامین به سوی تهران حرکت کرده و خواهان آزادی امام خمینی بودند.

آثار قیام ۱۵ خرداد : قیام مردم در پانزدهم خرداد ۴۲، اگرچه با استفاده از نیروی نظامی سرکوب شد اما تأثیرات عمیقی در شکل و اهداف مبارزه ملت با رژیم پهلوی بر جای گذاشت؛ از جمله :

۱- اتحاد اقشار مختلف مردم به ویژه دانشجویان و روحانیان در مبارزه با حکومت پهلوی

۲- حضور پرشورتر و مؤثرتر روحانیان در مبارزه با رژیم

۳- عزم راسخ مبارزان برای نابودی نظام شاهنشاهی و ایجاد حکومت اسلامی.

- ۱- هدف‌های امریکا از اجرای اصلاحات اجتماعی در ایران چه بود؟
- ۲- چرا امام خمینی با تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی مخالفت کرد؟
- ۳- علت قیام مردم تهران، قم و دیگر شهرها در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ چه بود؟
- ۴- دو مورد از نتایج قیام ۱۵ خرداد را بنویسید.
- ۵- مشخص کنید هریک از رویدادهای ستون سمت چپ در پی کدام رویداد ستون سمت راست رخ داده است؟

الف) منع سکوت و بازخواست دولت توسط امام	۱- درگذشت آیت‌الله بروجردی
ب) دستگیری امام در نیمه شب ۱۵ خرداد	۲- اعلام همه‌پرسی اصول شش‌گانه از سوی شاه
پ) تحریم همه‌پرسی اصول شش‌گانه توسط امام خمینی	۳- سخنرانی کوبنده امام در عاشورای ۱۳۴۲
ت) تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی	۴- فاجعه مدرسه فیضیه

— دلایل و عوامل شکل‌گیری نهضت اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره) را بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) ۲

ادامه مبارزه امام خمینی

آزادی امام خمینی: شاه تصور می‌کرد با دستگیری‌های گسترده، تهدید به اعدام و تبعید معترضان و مخالفان، مردم ساکت خواهند شد، اما مبارزه مراجع تقلید، علما و مردم برای آزادی امام و یاران ایشان از طریق ارسال تلگراف‌ها و پخش اعلامیه‌ها و ... ادامه یافت. پس از چند ماه، شاه به ناچار دستور داد، امام را از زندان خارج و به خانه‌ای در شهر تهران منتقل کردند. امام چندین ماه در تهران تحت نظر قرار داشت و سرانجام، در فروردین ماه ۱۳۴۳ ش. به قم بازگشت.

مخالفت امام خمینی با لایحه کاپیتولاسیون: چند ماه پس از آزادی امام، خیانت جدید حکومت افشا شد و ایشان را سخت ناراحت کرد. این خیانت عبارت بود از تصویب لایحه مصونیت قضایی امریکائیان (کاپیتولاسیون) در ایران که توسط حسنعلی منصور، نخست‌وزیر وقت، به مجلس برده شده بود.

در سال ۱۳۴۰ قراردادی بین‌المللی در وین، پایتخت اتریش، به تصویب رسید که بسیاری از کشورها آن را امضا کردند. طبق این قرارداد، مأموران سیاسی یک کشور در خاک کشور دیگر از مصونیت قضایی برخوردار بودند؛ یعنی، اگر مرتکب جرمی می‌شدند، آن کشور نمی‌توانست آنها را محاکمه کند؛ بلکه می‌بایست در کشور خودشان محاکمه می‌شدند. دولت امریکا می‌خواست این قانون شامل حال نظامیان امریکایی و خانواده آنان که در ایران بودند نیز بشود. با توجه به اینکه در آن زمان چند هزار امریکایی در ایران ساکن بودند و بعضی از آنها رفتار مناسبی نیز با مردم نداشتند، این تصمیم به معنای نقض استقلال کشور و توهین به ملت ایران بود.

تبعید امام خمینی به ترکیه : امام که تصویب لایحه کاپیتولاسیون را ذلتی برای مردم مسلمان ایران می‌دانست، با یک سخنرانی بیدارکننده، موضوع را به اطلاع مردم رساند و تصویب آن را محکوم کرد. ایشان در این بیانات علاوه بر اعتراض شدید به نمایندگان مجلس، هیئت دولت و حتی شخص شاه به دلیل قبول و تصویب چنین خیانت‌نامه‌ای، حملات شدید نیز به آمریکا کرد که تا آن زمان بی‌سابقه بود.

به دنبال این بیانات و نیز پخش اعلامیه دیگری از امام در سطح کشور، حکومت دریافت که امام خمینی اهل سازش و سکوت نیست؛ از این رو تصمیم گرفت ایشان را از کشور تبعید کند. سحرگاه روز سیزدهم آبان ماه سال ۱۳۴۳، مأموران رژیم به منزل امام یورش بردند و ایشان را دستگیر و به فرودگاه تهران منتقل کردند و به ترکیه فرستادند. امام مدتی در ترکیه بود و سپس از آنجا به نجف در عراق تبعید شد و تا آستانه پیروزی انقلاب اسلامی در این شهر بود.

ترور حسنعلی منصور : به دنبال تصویب لایحه کاپیتولاسیون و تبعید امام خمینی، یکی از اعضای جمعیت هیئت‌های مؤتلفه اسلامی به نام محمد بخارایی، منصور را به قتل رساند. پس از اعدام انقلابی منصور، شاه، امیرعباس هویدا را که مطیع خواسته‌هایش بود، به نخست‌وزیری منصوب کرد.

شکل‌های مبارزات مردم

برخلاف تصور رژیم شاه، مبارزات مردم پس از سرکوبی قیام پانزدهم خرداد و تبعید امام متوقف نشد. این مبارزات را می‌توان در سه دسته مورد مطالعه قرار داد :

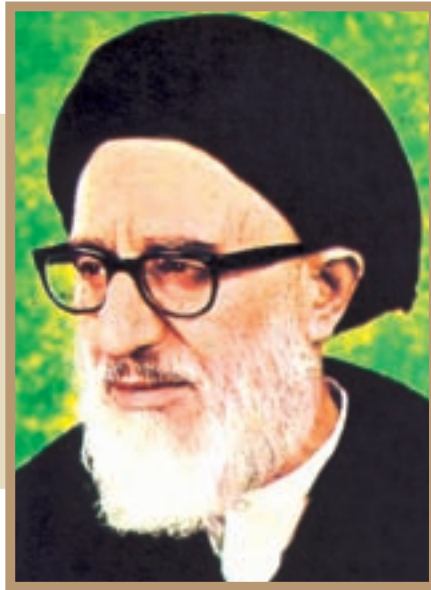
الف) مبارزه سیاسی

مبارزه سیاسی به شکل‌های مختلفی در داخل و خارج از کشور انجام می‌شد که عبارت بود از :

- ۱- مبارزه امام و پیروانش : این مبارزه از مکتب اسلام الهام می‌گرفت و به دنبال ایجاد حکومت اسلامی بود. روحانیان و دانشجویان در این شکل از مبارزه نقش مهمی داشتند.
- ۲- مبارزه پراکنده تعدادی از شخصیت‌ها و گروه‌های سیاسی : این مبارزه در چارچوب قانون اساسی رژیم پهلوی و برای اصلاح آن رژیم صورت می‌گرفت.

ب) مبارزه فرهنگی

برای مقابله با هجوم فرهنگی رژیم پهلوی و دیگر جریان‌های فکری به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، جبهه فرهنگی گسترده‌ای شکل گرفت. امام خمینی، خود در نجف با تدریس بحث حکومت اسلامی قدم در راه مبارزه فرهنگی نهاد. در ایران نیز شخصیت‌های مذهبی و فرهنگی بزرگی نظیر استاد شهید آیت‌الله مرتضی مطهری، علامه محمدحسین طباطبایی و دکتر علی شریعتی در این زمینه تلاش زیادی کردند و با نوشتن کتاب، برگزاری کلاس‌های آموزشی و تفسیر قرآن و نهج البلاغه، و معرفی چهره واقعی اسلام در مساجد، حسینیه‌ها و دانشگاه‌ها، به مبارزه علیه رژیم پرداختند. انتشار و توزیع کتاب‌ها و نشریه‌های مختلف به صورت آشکار و مخفی، تأسیس کتاب‌خانه‌های دانشجویی در دانشگاه‌ها و مساجد، بخشی دیگر از فعالیت‌های فرهنگی بود که توسط روحانیان، معلمان، استادان دانشگاه و دانشجویان انجام می‌گرفت.

آیت‌الله سید محمود طالقانی، روحانی مبارز که سال‌های زیادی در زندان رژیم پهلوی بود و در برابر شکنجه‌های مأموران رژیم مقاومت کرد.

شهید آیت الله مرتضی مطهری، اندیشمند بزرگ
اسلامی

علامه محمدحسین طباطبائی، استاد نامدار فلسفه
اسلامی و مفسر معروف قرآن کریم

دکتر علی شریعتی، متفکر مسلمان

پ) مبارزه مسلحانه

پس از خشونت رژیم در پانزدهم خرداد و کشتار مردم بی دفاع، تدریجاً فکر مبارزه مسلحانه در میان برخی از جوانان قوت گرفت و گروه‌ها و سازمان‌های مختلفی به وجود آمدند که خط مشی مبارزه مسلحانه را تعقیب می کردند. اعدام حسنعلی منصور توسط اعضای جمعیت‌های مؤتلفه اسلامی در همین جهت انجام گرفت. این گروه‌ها و سازمان‌ها موفق شدند تعداد محدودی از مأموران وابسته به رژیم شاه و عوامل بیگانه را از بین ببرند. البته برخی از این سازمان‌ها مانند مجاهدین خلق و چریک‌های فدایی خلق نتوانستند مردم را با خود همراه کنند؛ زیرا دارای عقاید غیراسلامی و حتی ضد اسلامی بودند و بنابراین، مردم به آنان اعتماد نداشتند.

پرسش و جست‌وجو

- ۱- علت تبعید امام خمینی به ترکیه چه بود؟
- ۲- منصور چرا و توسط چه کسی به قتل رسید؟
- ۳- پس از قیام ۱۵ خرداد، مبارزات سیاسی بر ضدّ حکومت پهلوی به چه شکل‌هایی ادامه یافت؟
- ۴- کدام شخصیت‌ها در مبارزه فرهنگی با حکومت پهلوی فعال بودند؟
- ۵- چرا مردم به برخی از گروه‌ها که مبارزه مسلحانه می‌کردند، اعتماد نداشتند؟

فعالیت تکمیلی

- دلایل و عوامل تداوم نهضت اسلامی ملت ایران را پس از سرکوب خونین قیام ۱۵ خرداد و تبعید امام خمینی (ره) به ترکیه بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

انقلاب اسلامی ایران

ایران در نیمهٔ اول سال ۱۳۵۶: رژیم پهلوی در اوج قدرت

اوضاع سیاسی: در نیمهٔ اول سال ۱۳۵۶، در ظاهر چنین به نظر می‌رسید که حکومت پهلوی در اوج قدرت است. رژیم از طریق سازمان مخوف ساواک و دیگر دستگاه‌های پلیسی و امنیتی تقریباً مخالفان را سرکوب کرده بود. امریکا و دیگر کشورهای غربی، پشتیبان جدی شاه بودند و شوروی نیز روابط دوستانه‌ای با آن رژیم داشت. اما در چنین شرایطی، نفرت و خشم فروخته مردم از خاندان پهلوی روزبه‌روز بیشتر می‌شد.

اوضاع اقتصادی: افزایش چشمگیر قیمت نفت در نیمهٔ اول دههٔ ۱۳۵۰، تأثیر چندانی بر زندگی مردم ایران نداشت، تنها اندکی زندگی کارمندان دولت بهبود یافت. بیشتر مردم ایران به‌ویژه در روستاها و شهرهای کوچک، در فقر و بیکاری به سر می‌بردند. درآمدهای سرشار نفتی بیشتر صرف واردات کالاهای تجملی و تجهیزات نظامی شد و یا توسط درباریان، مقام‌های حکومتی و شرکت‌های خارجی به یغما رفت.

فضای باز سیاسی، دیکتهٔ جدید امریکا برای شاه

در سال ۱۳۵۵ ش. کارتر^۱ با شعار تبلیغاتی «حقوق بشر»، رئیس‌جمهور امریکا شد. در راستای همین شعار تبلیغی بود که کارتر، محمدرضا پهلوی را وادار کرد تا طرحی را موسوم به «فضای باز سیاسی» در ایران اجرا کند. براساس این طرح، حکومت ایران می‌بایستی اندکی سرکوب و خفقان را کاهش دهد و آزادی‌های محدودی به مردم می‌داد. به این منظور، شاه در تابستان ۱۳۵۶ ش. هویدا را پس از تقریباً سیزده سال نخست‌وزیری برکنار و جمشید آموزگار را که وابستگی و نزدیکی بیشتری به امریکایی‌ها داشت، جانشین او کرد.

۱- جیمی کارتر کاندیدای حزب دمکرات با شکست رقیب خود از حزب جمهوری‌خواه رئیس‌جمهور شد.

* محمدرضا شاه، خوشحال و سرمست از پشتیبانی کارتر، رئیس‌جمهور امریکا

ایران در نیمه دوم سال ۱۳۵۶: خروش ملت بر رژیم پهلوی

شهادت حاج آقا مصطفی خمینی و مقاله توهین آمیز روزنامه اطلاعات : حاج آقا مصطفی خمینی، فرزند امام خمینی، در آبان ۱۳۵۶ به طرز مشکوکی در نجف به شهادت رسید و مردم ایران به شدت متأثر شدند. مجالس سوگواری فرزند امام در سراسر ایران حتی در روستاها، با شکوه خاصی

امام خمینی و فرزند بزرگوارشان حاج آقا مصطفی

برگزار شد. مردم در این مجالس ضمن ابراز ارادت و احترام نسبت به امام خمینی، خشم و نفرت خود را از رژیم نشان دادند. مجلس ختم حاج آقا مصطفی در شهرهایی مانند تهران و قم به تظاهرات خیابانی علیه حکومت تبدیل شد. شاه و درباریان، خشمناک از اقدام ملت ایران در گرامی داشت یاد و نام امام و فرزندش، مقاله‌ای را در روزنامه اطلاعات منتشر کردند که در آن، به امام خمینی (ره) توهین شده بود. این اقدام بر خشم و نفرت مردم از رژیم افزود.

قیام مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶: دو روز بعد از انتشار مقاله توهین آمیز روزنامه اطلاعات، مردم قم در اعتراض به آن مقاله، تظاهرات باشکوهی را برگزار کردند. مأموران رژیم تظاهرکنندگان را به گلوله بستند و جمعی را شهید و زخمی کردند.

قیام مردم تبریز در ۲۹ بهمن ۱۳۵۶: ملت ایران مصمم بود در مقابل رژیم ظلم و ستم از پا نایستد. به مناسبت چهلم شهدای قیام ۱۹ دی قم، مردم تبریز قیام کردند و خیابان‌های این شهر صحنه برخورد خونین مأموران رژیم با مردم شد و جنایت دیگری بر جنایات رژیم افزود.

ایران در سال ۱۳۵۷: تداوم مبارزه تا سقوط رژیم پهلوی

در اولین روزهای سال ۱۳۵۷ مردم شهرهای یزد، جهرم و کازرون به مناسبت چهلم شهدای قیام تبریز تظاهرات کردند. اعلامیه و پیام‌های امام خمینی که مردم را به ادامه مبارزه تا سرنگونی شاه دعوت می‌کرد، موجب شد تا روز به روز، دامنه مخالفت و اعتراض مردم علیه رژیم گسترش پیدا کند. ماه رمضان آن سال با سال‌های قبل متفاوت بود، روحانیان و سخنرانان با استفاده از فضای معنوی این ماه، مردم را به ادامه مقاومت در برابر حکومت دعوت کردند. نماز عید فطر در تهران که با حضور میلیونی مردم به امامت حجت الاسلام دکتر محمد مفتاح^۱ و با سخنرانی حجت الاسلام دکتر محمدجواد باهنر^۲ برگزار شد و در پایان به یک تظاهرات گسترده انجامید.

۱- دکتر مفتاح پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ریاست دانشکده الهیات دانشگاه تهران را به عهده گرفت و در سال ۱۳۵۸ توسط ضد انقلابیون به شهادت رسید.

۲- دکتر باهنر پس از پیروزی انقلاب اسلامی در کابینه شهید رجایی، وزیر آموزش و پرورش بود و پس از انتخاب رجایی به ریاست جمهوری، نخست‌وزیر شد. این دو یار مبارز سرانجام در انفجار دفتر نخست‌وزیری در ۸ شهریور ۱۳۶۰ به دست منافقین (مجاهدین خلق) به شهادت رسیدند.

شهید باهر

شهید مفتاح

تظاهرات مردم تهران در شهریور ۱۳۵۷

تظاهرات مردم تهران در شهریور ۱۳۵۷

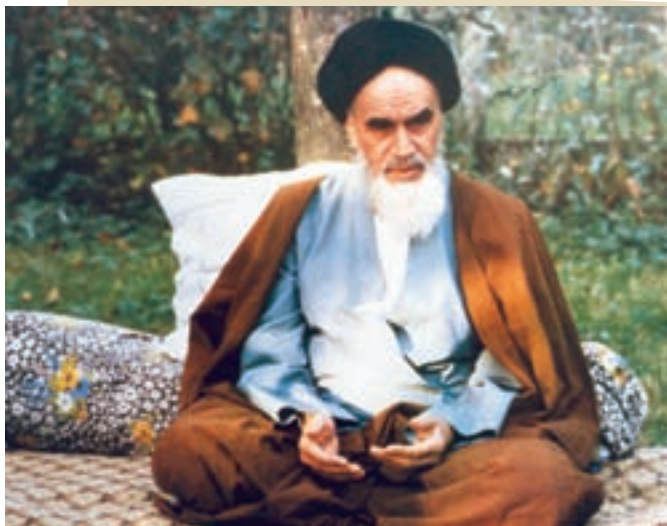
۱۷ شهریور (جمعه سیاه): رژیم، بامداد روز جمعه، ۱۷ شهریور، در تهران و یازده شهر دیگر اعلام حکومت نظامی کرد. مردم مبارز تهران براساس تصمیمی که در راه پیمایی روز قبل اعلام شده بود، صبح روز ۱۷ شهریور در خیابان و میدان ژاله (شهدای کنونی) گرد هم آمدند. مزدوران شاه بی رحمانه جمعیت را به گلوله بستند و صدها زن و مرد و کودک و جوان را به شهادت رساندند. امام خمینی (ره) در پیامی به مناسبت این جنایت وحشیانه فرمود: «ای کاش خمینی در میان شما بود و در کنار شما در جبهه دفاع برای خدای تعالی کشته می شد.»

کارتر که با شعار «حقوق بشر» رئیس جمهور امریکا شده بود، بعد از این کشتار هولناک هم چنان به حمایت خود از شاه و حکومت او ادامه داد.

جمعه سیاه تهران (۱۷ شهریور ۱۳۵۷)

هجرت امام از نجف به پاریس : پس از آنکه قیام ملت ایران علیه رژیم ستمشاهی شتاب بیش‌تری گرفت، دولت عراق با هماهنگی رژیم شاه، امام را وادار کرد که آن کشور را ترک کند. امام ابتدا قصد داشت به یکی از کشورهای مسلمان مهاجرت کند، اما چون دولت کویت به ایشان اجازه ورود نداد، ناچار به فرانسه رفت و در محله نوافل لوشاتو در حومه شهر پاریس اقامت گزید. هجرت امام به پاریس به سود انقلاب اسلامی تمام شد؛ زیرا با حضور امام در آن شهر، بسیاری از مبارزان توانستند با ایشان ملاقات و گفت‌وگو کنند؛ هم‌چنین، این امکان برای خبرنگاران از سراسر جهان فراهم آمد تا پیام امام را به گوش مردم ایران و جهان برسانند.

امام خمینی (ره) در پاریس

کشتار دانش آموزان در ۱۳ آبان : دانش آموزان و دانشجویان در مبارزه با حکومت طاغوت نقش مؤثری داشتند. در روز ۱۳ آبان ۱۳۵۷، جمع زیادی از دانش آموزان و دانشجویان در حمایت

شرکت گسترده دانش آموزان و دانشجویان در تظاهرات ضدحکومتی

از انقلاب و امام خمینی در مقابل دانشگاه تهران تظاهرات کردند. مأموران رژیم، جوانان دانش‌آموز و دانشجو را به گلوله بستند و تعدادی از آنان را شهید و زخمی کردند.

تشکیل دولت نظامی: در آبان ۱۳۵۷، شاه به منظور ترساندن مردم و فراهم آوردن زمینه سرکوب گسترده مخالفان به وسیله ارتش، دستور داد تا دولت نظامی تشکیل شود؛ به همین منظور، ارتشبد از هاری نخست‌وزیر شد و بیشتر وزیران کابینه خود را از فرماندهان ارتش برگزید.

راه‌پیمایی‌های تاسوعا و عاشورای ۱۳۵۷، نشانه سقوط نزدیک شاه: با فرا رسیدن ماه محرم، شور و اشتیاق برای مبارزه با حکومت طاغوت بالا گرفت. دولت نظامی از هاری می‌کوشید با ایجاد رعب و وحشت مانع تظاهرات مردم شود؛ اما حضور میلیونی مردم ایران، مخصوصاً مردم تهران در راه‌پیمایی‌های تاسوعا و عاشورای سال ۱۳۵۷ به جهانیان ثابت کرد که شاه و حکومت او را نمی‌توان با زور اسلحه حفظ کرد.

تظاهرات مردم تهران در عاشورای ۱۳۵۷

دولت بختیار : پس از راه‌پیمایی‌های تاسوعا و عاشورا، دولت‌مردان امریکا فهمیدند که نجات شاه امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین، تصمیم گرفتند با به قدرت رساندن فردی که سابقهٔ مخالفت با رژیم را داشت و مورد اعتماد آنان بود، در صفوف مخالفان رژیم اختلاف ایجاد کنند و مانع پیروزی انقلاب اسلامی شوند؛ به همین منظور، شاپور بختیار نخست‌وزیر شد و شاه چند روز پس از آن، از کشور گریخت. امریکا حتی یکی از فرماندهان نظامی خود را به ایران فرستاد تا ارتش را به پشتیبانی از دولت بختیار تشویق کند.

امام خمینی با درک اهداف دشمنان، ضمن غیرقانونی شمردن دولت بختیار، شورای انقلاب را تشکیل داد و اعلام کرد به زودی به میهن باز خواهد گشت.

* ورود امام خمینی به میهن اسلامی

امام خمینی (ره) در بهشت زهراي تهران در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ (عکاس : علی کاوه)

بازگشت امام خمینی به وطن : تلاش‌های امریکا و بختیار برای ممانعت از ورود امام به ایران، بر اثر مقاومت مردم درهم شکست و رهبر انقلاب روز ۱۲ بهمن ۱۳۵۷، پس از چهارده سال و چند ماه تبعید به میهن بازگشت. امام در میان استقبال تاریخی و بی‌سابقه مردم، از فرودگاه مهرآباد به بهشت زهرا رفت تا به شهیدان انقلاب اسلامی ادای احترام کرده باشد.

استقبال تاریخی از ورود امام خمینی (ره) به ایران

دهه فجر انقلاب اسلامی : امام خمینی (ره) سه روز بعد از بازگشت، به پیشنهاد شورای انقلاب، مهندس مهدی بازرگان را به عنوان نخست‌وزیر دولت موقت انقلاب منصوب کرد و بار دیگر دولت بختیار را غیرقانونی شمرد. امام همچنین از ارتشیان خواست که به مردم بپیوندند. افسران نیروی هوایی اولین گروهی بودند که به انقلاب پیوستند. با هوشیاری امام و حضور مردم در صحنه، تلاش‌ها برای انجام یک کودتای نظامی ناکام ماند و سرانجام، روز ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی به پیروزی رسید و نظام طاغوت سرنگون شد.

* سرنگونی نظام شاهنشاهی در ایران

ویژگی‌های حکومت پهلوی

- ۱- وابستگی سیاسی به بیگانگان : در طول دوران حاکمیت پهلوی، قدرت‌های خارجی به خصوص دولت‌های انگلستان و آمریکا بر ایران نفوذ و سلطه داشتند. در سال‌های پایانی رژیم پهلوی، ایران عملاً به پایگاه سیاسی و نظامی آمریکا در منطقه خلیج فارس تبدیل شده بود.
- ۲- اسلام‌زدایی و غرب‌گرایی : حکومت پهلوی تمامی ابزارهای تبلیغاتی را به کار گرفت تا مبانی و ارزش‌های اسلامی را تضعیف کند و فرهنگ غربی را در ایران رواج دهد.
- ۳- وابستگی اقتصادی به خارج : خاندان پهلوی علاوه بر واگذاری منابع حیاتی ملت ایران به بیگانگان، ایران را به بازار مصرف کالاهای خارجی تبدیل کردند؛ به‌طوری که هنگام سقوط این رژیم، کشور ما از لحاظ کالاهای اساسی و مواد غذایی وابستگی شدیدی به خارج داشت.
- ۴- استبداد و سرکوب : حکومت پهلوی با پایمال کردن حقوق ملت، آزادی‌های مشروع و قانونی مردم را نادیده می‌گرفت و مخالفان و منتقدان را بی‌رحمانه سرکوب می‌کرد؛ کشتار مردم بی‌گناه در مسجد گوهرشاد مشهد (۱۳۱۴ ش.)، ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ از آن جمله‌اند. صدها نفر در این دوران اعدام و هزاران نفر دیگر در زندان‌ها شکنجه شدند^۱.

۱- موزه عبرت که در زمان رژیم پهلوی زندان و شکنجه‌گاه مبارزان بود، محل مناسبی برای بازدید دانش‌آموزان است.

- ۱- اوضاع اقتصادی ایران را در سال ۱۳۵۶ در دو سطر توضیح دهید.
- ۲- چرا شاه در تابستان ۱۳۵۶ هویدا را برکنار و آموزگار را نخست‌وزیر کرد؟
- ۳- علت قیام مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ چه بود؟
- ۴- چرا مهاجرت امام خمینی به پاریس به سود انقلاب تمام شد؟
- ۵- رویدادهای هر ستون را برحسب ترتیب وقوع شماره‌گذاری کنید.

سال ۱۳۵۷	سال ۱۳۵۶
۱- جمعه سیاه ()	الف) قیام مردم تبریز ()
۲- کشتار دانش‌آموزان ()	ب) برکناری هویدا از مقام نخست‌وزیری ()
۳- قیام مردم کازرون و جهرم ()	پ) قیام مردم قم ()
۴- راه‌پیمایی تاسوعا و عاشورا ()	ت) انتشار مقاله توهین‌آمیز در روزنامه اطلاعات ()
۵- بازگشت امام به ایران ()	ث) درگذشت حاج آقا مصطفی خمینی ()
۶- تشکیل شورای انقلاب ()	
۷- تشکیل دولت بختیار ()	

— علل و عوامل پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط رژیم پهلوی را بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

در درس‌های گذشته خواندید که نهضت اسلامی از سال ۱۳۴۱ به رهبری امام خمینی (ره) آغاز شد و سرانجام، در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید و حکومت پهلوی سقوط کرد. از فردای پیروزی انقلاب تلاش برای تحقق شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» با رهبری حکیمانه امام شروع شد.

استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی

همه‌پرسی نظام جمهوری اسلامی ایران

برپایی نظام جمهوری اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شورای انقلاب و دولت موقت مأمور شدند تا ضمن اداره امور کشور، اقدامات لازم را برای تأسیس نظام سیاسی جدید انجام دهند. مردم ایران در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸، با شرکت گسترده در یک همه‌پرسی، با اکثریت ۹۸/۲ درصد به جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. چند ماه بعد، مجلس خبرگان قانون اساسی با رأی ملت تشکیل شد و قانون اساسی جدید را نوشت. مردم ایران از طریق همه‌پرسی، قانون اساسی جمهوری اسلامی را تأیید کردند. سپس انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی برگزار شد. براساس قانون اساسی جدید، شورایی با عنوان شورای نگهبان تشکیل شد تا ضمن جلوگیری از تصویب قوانین مغایر با احکام اسلام و اصول قانون اساسی، بر انتخاب مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی نظارت کند. در کنار این تلاش‌ها، نهادهای انقلابی به فرمان امام شکل گرفتند. ابتدا کمیته انقلاب اسلامی به منظور برقراری نظم و امنیت و پس از مدتی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی برای حفاظت از انقلاب و کشور ایجاد شدند. سپس نهادهای دیگری مانند جهاد سازندگی با هدف سازندگی کشور و خدمت به روستاییان، کمیته امداد امام خمینی به منظور حمایت از محرومان، نهضت سوادآموزی به قصد گسترش سواد و دانش و بسیج مستضعفان برای دفاع از انقلاب و میهن تأسیس شدند.

توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان

انقلاب اسلامی ایران، دست ابرقدرت‌ها و دولت‌های استعمارگر را از ایران کوتاه کرد و با آگاه

۱- نتایج همه‌پرسی روز ۱۲ فروردین اعلام شد و پس از آن این روز به عنوان روز جمهوری اسلامی در ایران نامگذاری شد.

ساختن سایر مسلمانان از قدرت اسلام، منافع استعمارگران و زورگویان را در بسیاری از نقاط جهان و مخصوصاً در کشورهای اسلامی به خطر انداخت؛ به همین دلیل، پس از پیروزی انقلاب توطئه‌های دولت‌های استعمارگر و زورگو علیه انقلاب اسلامی شروع شد. آنها برای شکست انقلاب و مأیوس کردن مردم، اقدامات بسیاری را به شکل‌های گوناگون انجام دادند؛ از جمله :

(الف) ایجاد اغتشاش و ترور : در ابتدا، مزدوران بیگانه که مردم آنها را گروهک می‌نامیدند، در برخی مناطق کشور به ایجاد ناامنی و اغتشاش پرداختند. آنها قصد داشتند با به راه انداختن جنگ داخلی کشور را تجزیه کنند. آنان حتی اموال و دارایی‌های خصوصی و عمومی را نیز مورد تجاوز قرار دادند. خرمن‌های روستاییان را به آتش کشیدند و لوله‌های نفت را منفجر کردند. دیگر اقدام جنایت‌کارانه گروهک‌های ضد انقلاب، ترور شخصیت‌های مذهبی و سیاسی و حتی مردم عادی بود. روحانیان سرشناس و انقلابی مانند استاد مطهری، آیت‌الله دکتر بهشتی، امامان جمعه شهرهای تبریز، کرمانشاه، شیراز و یزد (شهدای محراب) و صدها تن از مسئولان عالی‌رتبه سیاسی و فرهنگی کشور از جمله محمدعلی رجایی (رئیس‌جمهور)، دکتر محمدجواد باهنر (نخست‌وزیر) و...، بر اثر اقدامات تروریستی و جنایتکارانه گروهک‌های ضد انقلاب و منافق به شهادت رسیدند. آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز بر اثر اقدامات تروریستی این گروهک‌ها به شدت مجروح شد.

شهید آیت‌الله دکتر بهشتی رئیس دستگاه قضایی کشور که به همراه ۷۲ تن از یارانش بر اثر انفجار دفتر حزب جمهوری اسلامی توسط منافقین (مجاهدین خلق)، در ۷ تیر ۱۳۶۰ به شهادت رسید.

شهید محمدعلی رجایی، رئیس‌جمهور که به همراه شهید باهنر، نخست‌وزیر بر اثر انفجار دفتر نخست‌وزیری توسط منافقین (مجاهدین خلق) در ۸ شهریور ۱۳۶۰ به شهادت رسید.

ب) جاسوسی و تجاوز نظامی: سفارت امریکا در ایران، در ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی به پایگاه جاسوسی و حمایت از گروهک‌های ضد انقلابی تبدیل شده بود؛ به همین دلیل، دانشجویان پیرو خط امام آنجا را تسخیر کردند و تعدادی از مأموران دولت امریکا را به گروگان گرفتند. دانشجویان از دولت امریکا خواستند از دخالت در امور داخلی ایران خودداری کند و شاه فراری را تحویل دهد. امریکا به بهانه نجات گروگان‌ها، به ایران حمله نظامی کرد، اما هواپیما و هلیکوپترهای جنگی آن کشور در صحرای طبس گرفتار طوفان شن شدند و نیروهای امریکایی با تحمل تلفات و خسارت فرار کردند.

صحرای طبس: مدفن هلیکوپتر و هواپیماهای آمریکایی

پ) تحریم اقتصادی: دولت امریکا مدتی بعد از اشغال سفارت امریکا روابط سیاسی خود را با ایران قطع و تمامی اموال و دارایی‌های ایران را در آن کشور مصادره کرد، به دنبال آن شرکت‌های امریکایی و غیرامریکایی از داد و ستد با ایران منع شدند. این تحریم‌ها تاکنون، که بیش از سی سال از پیروزی انقلاب اسلامی می‌گذرد، هم‌چنان تداوم داشته، اما نتوانسته است در حرکت انقلاب به سمت قله‌های پیشرفت و ترقی مانعی ایجاد کند.

● دوران دفاع مقدس ملت ایران (۱۳۶۷-۱۳۵۹)

تجاوز رژیم بعثی عراق به ایران: جنگ تحمیلی یکی از توطئه‌های بزرگ دشمنان علیه جمهوری اسلامی ایران بود. در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، صدام، رئیس رژیم بعثی عراق، با حمایت برخی کشورها از جمله امریکا، فرمان جنگ با ایران را صادر کرد. در شرایطی که نیروهای نظامی ایران درگیر فتنه و آشوب گروهک‌های ضد انقلاب بودند، ارتش

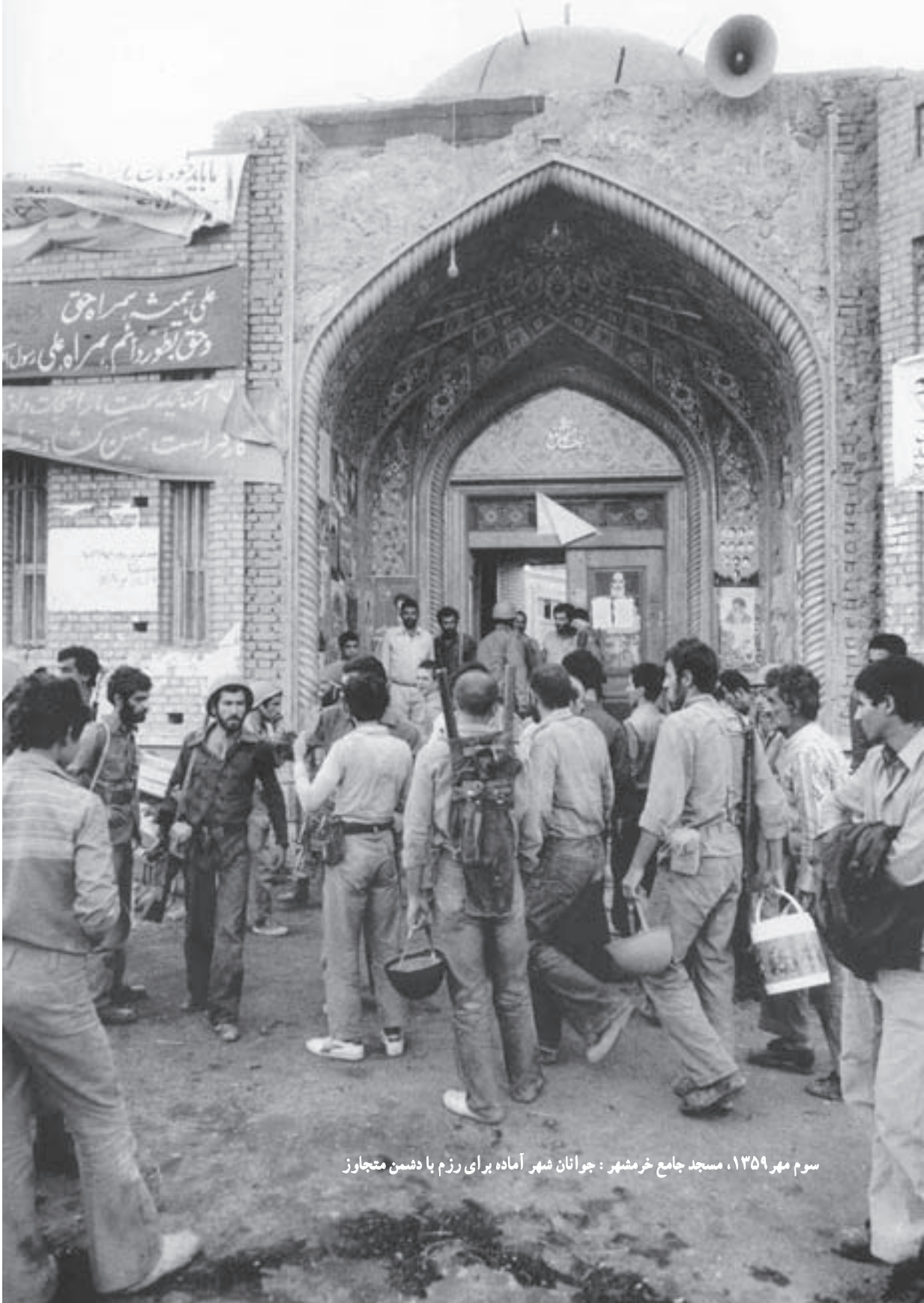
عراق با تجاوز به مرزهای غربی و جنوب غربی ایران، مناطقی از استان‌های خوزستان، ایلام، کرمانشاه و کردستان را اشغال کرد. مجامع بین‌المللی از جمله شورای امنیت سازمان ملل متحد که مسئول حفظ امنیت و صلح جهانی است، در مقابل این تجاوز و نقض آشکار مقررات بین‌المللی، سکوت کردند. ایستادگی مرزنشینان در برابر متجاوزان: اگرچه در آغاز جنگ تحمیلی، نیروهای مسلح ایران، امکان و آمادگی کامل برای مقابله با نیروهای بعثی را نداشتند اما عشایر، روستاییان و شهرنشینان مرزنشین، دلاورانه و با کمترین سلاح و امکانات در برابر یورش ارتش بعثی عراق که به پیشرفته‌ترین سلاح‌ها مجهز بود، ایستادند و جان خود را فدای میهن خویش کردند. مردم مظلوم خرمشهر اعم از زن و مرد، سی و پنج روز خیابان به خیابان و کوچه به کوچه در مقابل هجوم تانک‌های عراقی تا آخرین قطره خون خویش جنگیدند. در آبادان پایداری و رشادت نیروهای مردمی مانع سقوط شهر به دست دشمن شد.

زنان ایرانی همراه مردان در برابر دشمن ایستادند.

سوم مهر ۱۳۵۹، مسجد جامع خرمشهر: زنان و دختران برای دفاع از شهرشان آماده می‌شوند.

سوم مهر ۱۳۵۹، مسجد جامع خرمشهر: جوانان شهر آماده برای رزم با دشمن متجاوز

عزیمت داوطلبانه مردان ایران زمین به جبهه

بسیج ملت برای مقابله با متجاوزان : مردم مؤمن و میهن دوست ایران نمی توانستند نظاره گر تجاوز بیگانگان به سرزمین خود باشند؛ از این رو، وقتی امام خمینی ملت را به دفاع از کشور و انقلاب فراخواند، مردان ایران زمین از نوجوان سیزده ساله تا پیرمرد کهن سال، داوطلبانه عازم جبهه های جنگ تحمیلی شدند. آنان با فداکاری و ثار جان خویش، حماسه جاودانی را در تاریخ ایران خلق کردند^۱. نوجوانان شهیدی چون حسین فهمیده، بهنام محمدی و سهام خیام به اسطوره های مقاومت و از جان گذشتگی ملت ایران معروف شدند. مردم ایران علاوه بر شرکت داوطلبانه در جبهه ها، با اهدای کمک های مالی نیز رزمندگان را یاری می رساندند. زنان ایرانی نیز در دفاع از مرز و بوم خویش نقش مؤثری داشتند؛ آنان افزون بر اینکه شرایط را برای حضور مردان در جبهه فراهم می کردند، در پاره ای از فعالیت های پشت جبهه مانند مداوای مجروحان جنگی سهیم بودند.

۱- موزه یا گنجینه شهدا مکان مناسبی برای بازدید دانش آموزان است.

اسطوره‌های شجاعت و ایثار

شهیده سهام خیام (۱۳۴۷-۱۳۵۹)

دختری از هویزه که حضور اشغال‌گران بعثی را در خاک ایران زمین تاب نیاورد و با شجاعت تمام در مقابل آنان ایستاد. شیردختر ایرانی در جریان پرتاب سنگ به سوی صدامیان در شهر هویزه، به تاریخ ۴ مهر ۱۳۵۹، هدف تیر مستقیم دشمن قرار گرفت و به شهادت رسید و همان‌جا به خاک سپرده شد.

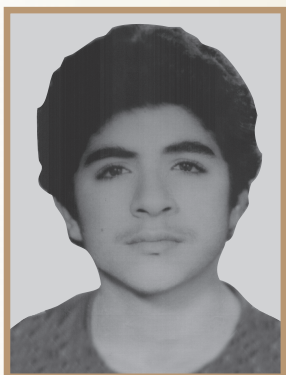
شهید بهنام محمدی (۱۳۴۵-۱۳۵۹)

نوجوان خرمشهری که پس از شروع جنگ تحصیلی و ورود نیروهای بعثی به خرمشهر، حاضر به ترک شهر نشد. نزدیک به یک ماه خیابان‌ها و کوچه‌های آن شهر، شاهد و ناظر بی‌باکی، رشادت و ایثار بهنام بود. سرانجام این شیربچه خوزستانی در ۲۸ مهر ۱۳۵۹، چند روز قبل از سقوط خرمشهر به دست دشمن، بر اثر اصابت ترکش‌های خمپاره پر کشید. پیکر مطهر او در قطعه شهادی گمنام مسجد سلیمان آرام گرفته است.

شهید محمدحسین فهمیده (۱۳۴۶-۱۳۵۹)

محمدحسین در شهر قم به دنیا آمد و در همان شهر و سپس در شهر کرج پرورش یافت و درس خواند. پس از آغاز جنگ تحصیلی، خود را به مناطق جنگی رساند و یک بار مجروح شد، اما پس از بهبودی دوباره به خط مقدم جبهه بازگشت و سرانجام در ۲۷ مهر ۱۳۵۹ در حوالی ایستگاه راه‌آهن خرمشهر، جان خویش را فدای اسلام و ایران کرد تا از پیشروی تانک‌های دشمن جلوگیری کند. پیکر پاک او در بهشت‌زهرای تهران به خاک سپرده شد.

مسجد جامع خرمشهر، لحظاتی پس از آزادی از اشغال دشمن

آزادسازی مناطق اشغالی : نبرد
 رزمندگان ایرانی برای بیرون راندن متجاوزان
 بعثی از خاک ایران، به طور جدی، از مهرماه
 ۱۳۶۰ شروع شد. ابتدا نیروهای متحد
 بسیجی، سپاهی و ارتشی به فرمان امام، آبادان
 را از محاصره نجات دادند، سپس در عملیات
 فتح المبین، بخش وسیعی از سرزمین‌های
 اشغالی خوزستان را آزاد کردند. بعد از آن،
 در عملیات بیت المقدس که به فاصله کمی پس
 از عملیات فتح المبین انجام گرفت، خرمشهر
 بعد از ۱۸ ماه اشغال، روز سوم خرداد ۱۳۶۱
 آزاد شد.

حمله دشمن بعثی به مناطق مسکونی و غیرنظامی : ارتش صدام که از مقابله با رزمندگان
 اسلام ناتوان بود، ناجوانمردانه با هواپیما و موشک به شهرها و روستاها حمله کرد. صدها موشک به شهر
 مقاوم دزفول اصابت کرد و هزاران بمب بر روی مدارس، بیمارستان‌ها و منازل مسکونی در شهرهای
 مختلف ریخته شد. عده زیادی از هموطنان غیرنظامی ما در اثر این حملات به شهادت رسیدند. نیروهای
 صدام همچنین در طول دوران جنگ تحمیلی، برخلاف مقررات بین‌المللی، بارها از بمب‌های شیمیایی
 علیه رزمندگان و حتی غیرنظامیان، به خصوص مردم کردستان ایران و عراق استفاده کردند.

پایان جنگ تحمیلی : سرانجام، پس از ۸ سال پایداری و دفاع مقدس ملت ایران، با پذیرش
 قطعنامه سازمان ملل متحد از سوی دولت ایران و اعلام آتش‌بس، جنگ تحمیلی پایان یافت. دو سال
 بعد، آزادگان ایرانی از اسارت رژیم بعثی عراق آزاد شدند. دشمن نه تنها موفق به نابودی انقلاب اسلامی
 نشد؛ بلکه حتی توانست یک وجب از خاک سرزمین ما را تصاحب کند.

ورود آزادگان به میهن اسلامی

● خلیج فارس، نامی به درازای تاریخ کهن ایران زمین

نام خلیج فارس یکی از کهن‌ترین نام‌های جغرافیایی جهان است. از زمان ورود آریاییان به ایران در چندین هزار سال پیش، پهنه‌آبی نیلگون جنوب فلات ایران، خلیج فارس نامیده شد و همواره به این نام شناخته می‌شده است.

علاوه بر مورخان و جغرافی‌دانان یونانی و رومی، نویسندگان عرب کتاب‌های تاریخی و جغرافیایی نیز همیشه عنوان خلیج فارس را به کار برده‌اند. در تمام منابع و آثار معتبر آسیایی، اروپایی و آمریکایی و همچنین اسناد و مدارک رسمی و بین‌المللی نیز عنوان خلیج فارس درج شده است.

نخستین بار نمایندگان سیاسی دولت انگلستان در شیخ‌نشین‌های عرب تحت سلطه خود از عنوان جعلی خلیج عربی استفاده کردند. آنها با فریب‌کاری و بر اساس منافع استعماری خود این عنوان جعلی را به اعراب آموختند.

یکی از هدف‌های شوم صدام از تحمیل جنگ بر ایران، محدود کردن نفوذ سیاسی و اقتصادی ایران در خلیج فارس بود.

رحلت امام خمینی

امام خمینی پس از عمری مجاهدت علمی و مبارزه سیاسی برای سربلندی اسلام و استقلال ایران، سرانجام در ۱۴ خرداد ۱۳۶۸ به رحمت ایزدی پیوست. میلیون‌ها نفر پس از یک تشییع بی نظیر، پیکر ایشان را در بهشت زهراي تهران به خاک سپردند. امام، انقلابی را آغاز و رهبری کرد که به قول حضرت آیت الله خامنه‌ای «در هیچ کجای جهان بی‌نام او شناخته شده نیست».

وداع جان‌سوز ملت با رهبر و امام خویش

حضرت آیت الله سیدعلی خامنه‌ای مقام معظم رهبری

انتخاب آیت الله خامنه‌ای به رهبری انقلاب اسلامی

پس از ارتحال امام خمینی، مجلس خبرگان رهبری با انتخابی هوشمندانه و به موقع آیت الله سیدعلی خامنه‌ای را به رهبری انقلاب برگزید و امید و آرزوهای دشمنان را برای شیطنت و توطئه علیه انقلاب اسلامی، پس از رحلت امام خمینی (ره) به یأس مبدل کرد. ایشان از ابتدای نهضت اسلامی، پشت سر امام در صف مبارزه با رژیم پهلوی قرار داشت، پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز مسئولیت‌های مختلفی را برعهده گرفت و برای دو دوره متوالی، با رأی مردم ایران، به ریاست جمهوری برگزیده شد. آیت الله خامنه‌ای از زمان انتخاب شدن به مقام رهبری، همواره بر حفظ و تداوم آرمان‌های انقلاب اسلامی و راه امام خمینی تأکید و توجه جدی داشته است. ایشان با درایت و هوشمندی نظام اسلامی را هدایت و توطئه‌های دشمنان خارجی و عوامل داخلی آنان را خنثی کرده است. تبعیت مردم ولایت‌مدار ایران اسلامی، نقش مؤثری در توفیق رهبری و پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی داشته است.

دستاوردهای انقلاب اسلامی

الف) فرهنگی

۱- تقویت بُعد معنوی: هدف اصلی نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی، احیای ارزش‌های اسلامی و نجات انسان‌ها از فساد و بی‌بند و باری بود. اساس مبارزه امام خمینی بر تقویت فرهنگ اسلامی و اجرای کامل احکام اسلام قرار داشت. امام ایجاد حکومت اسلامی را برای تحقق این هدف فرهنگی دنبال می‌کرد.

۲- شکوفایی علمی: انقلاب اسلامی علاوه بر تقویت بنیان‌های معنوی جامعه، موجب شکوفایی علم و دانش نیز شد. نرخ بی‌سوادی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی به‌طور چشمگیری کاهش یافت؛ تحصیلات دانشگاهی رشد و توسعه بسیاری داشته است و در رشته‌های مختلف علمی و فنی، به ویژه دانش پزشکی پیشرفت و موفقیت‌های زیادی حاصل شده است. دانشمندان جوان ایرانی با وجود فشارها و تحریم‌های آمریکا و هم‌پیمانانش، دانش هسته‌ای بومی و چرخه کامل سوخت هسته‌ای را بنیان نهادند؛ مراحل تهیه سوخت هسته‌ای از اورانیوم، بسیار پیچیده و ظریف است. دانش انجام این کار از دانش‌های تخصصی و بسیار پیشرفته‌ای است که تنها کشورهای بزرگ صنعتی به آن دست یافته‌اند. افزون

دانشمندان جوان ایرانی هر روز افتخار تازه‌ای می‌آفرینند.

بر آن دانش‌آموزان و دانشجویان ایرانی مکرر در المپیادهای جهانی مدال‌های علمی متعددی را از آن خود کرده‌اند. آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر فرزانه انقلاب، همواره جوانان ایرانی را به تولید علم و فناوری تشویق و ترغیب می‌کند و علم را زیربنای استقلال و اقتدار سیاسی و اقتصادی برمی‌شمارد.

ب) سیاسی

۱- کسب استقلال سیاسی : یکی از دلایل وقوع انقلاب اسلامی، وابستگی رژیم پهلوی به دولت‌های خارجی و در رأس آنها آمریکا بود. ایستادگی در برابر قدرت‌های زورگو و جلوگیری از دخالت آنان در امور داخلی ایران، یکی از دستاوردهای ارزشمند انقلاب اسلامی است.

۲- مشارکت ملت در اداره امور کشور : یکی دیگر از دستاوردهای انقلاب اسلامی، مشارکت حقیقی مردم در اداره کشور است. رئیس‌جمهور و نمایندگان مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان رهبری و شورای شهر و روستا با رأی مستقیم مردم انتخاب می‌شوند. بالاترین مقام کشور، یعنی رهبر، نیز توسط نمایندگان مردم در مجلس خبرگان رهبری برگزیده می‌شود.

میزان رأی ملت است (امام خمینی)

صنایع نفت و گاز پارس جنوبی مظهر توانمندی و عزم راسخ ملت ایران برای سازندگی ایران

پ) اقتصادی

هنگامی که انقلاب اسلامی پیروز شد، کشور ما از لحاظ اقتصادی وابستگی شدیدی به خارج داشت؛ عمده کالاهای مصرفی از جمله مواد غذایی، از خارج وارد می‌شد. انقلاب اسلامی با ترویج روحیه خودباوری و تشویق تولید ملی موجب پیشرفت اقتصادی در بسیاری از زمینه‌ها شده است. امروز با گذشت ۳۰ سال از پیروزی انقلاب اسلامی، ایران تقریباً در تولید محصولات غذایی به خودکفایی رسیده است؛ همچنین، در زمینه صنایع تسلیحاتی، خودروسازی، فولاد و پتروشیمی نیز گام‌های بلندی برداشته شده است؛ در زمینه عمران و آبادی نیز کارهای بزرگی انجام شده است؛ تقریباً به تمام روستاها برق‌رسانی شده و بیش‌تر آنها از خدمات آب لوله‌کشی، تلفن و راه‌های ارتباطی آسفالت‌ه بهره‌مند شده‌اند. شهرها نیز آباد و توسعه یافته‌اند و از نعمت گاز شهری برخوردار شده‌اند.

- ۱- دلایل دشمنی و توطئه‌های امریکا علیه انقلاب اسلامی ایران چیست؟
- ۲- به سه مورد از اقدامات گروهک‌های ضدّ انقلاب علیه مردم و نظام جمهوری اسلامی اشاره کنید.
- ۳- چرا دانشجویان پیرو خطّ امام سفارت امریکا را تسخیر کردند؟
- ۴- دو مورد از عملیات‌های آزادی بخش رزمندگان اسلام را با نتایج آن ذکر کنید.
- ۵- رویدادهای زیر را که مربوط به استقرار نظام جمهوری اسلامی است، به ترتیب زمان وقوع مرتب کنید.
- انتخابات اولین دوره ریاست جمهوری (.....)، همه‌پرسی قانون اساسی (.....)، انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی (.....)، همه‌پرسی نظام جمهوری اسلامی (.....)، تدوین قانون اساسی (.....) و تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی (.....).
- ۶- جدول زیر را کامل کنید.

عنوان نهاد انقلابی	هدف از تأسیس
کمیته انقلاب اسلامی
.....	کمک به محرومان
جهاد سازندگی
.....	کاهش بی‌سوادی
.....	دفاع از کشور و انقلاب اسلامی

— دستاوردهای سیاسی انقلاب اسلامی ایران را بررسی کنید.

فهرست کتاب‌های مناسب و مرتبط با محتوای درسی

ردیف	نام کتاب	مؤلف / مترجم	ناشر	سال انتشار
۱	از مجموعه روزهای خدا - زیر بار ستم نمی‌کنیم زندگی	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۲	از مجموعه روزهای خدا - درود بر برادر ارتشی	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۳	از مجموعه روزهای خدا - در طلوع آزادی...	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۴	از مجموعه روزهای خدا - ... و حرکت آغاز می‌شود.	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۵	از مجموعه روزهای خدا - نماز سبز	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۶	از مجموعه روزهای خدا - بیز بوشاهی استمیرخ (ما این شاه را نمی‌خواهیم)	حمیدرضا شاه‌آبادی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۷	از مجموعه روزهای به یادماندنی - آخرین هجرت	مجید ملامحمدی	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۸	از مجموعه روزهای به یادماندنی - سقوط خرمشهر	محمد جوانبخت	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۹	از مجموعه روزهای به یادماندنی - هجوم	احمد دهقان	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۱۰	از مجموعه روزها و یادها - اشغال	محسن مؤمنی شریف	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۰
۱۱	چهره‌های درخشان - قائم مقام فراهانی	محمود برآبادی	قربانی	۱۳۸۰
۱۲	حکایت پایدار - زندگی شیخ فضل‌الله نوری	محسن مؤمنی شریف	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۱
۱۳	دانستنی‌های انقلاب اسلامی - اصطلاحات، تعبیرات و عناوین	مرجان فولادوند	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۸۷
۱۴	دایرةالمعارف انقلاب اسلامی، ویژه نوجوانان و جوانان	دفتر ادبیات انقلاب اسلامی	سوره مهر	۱۳۸۴
۱۵	راز درخت سیب	یعقوب توکلی	معارف	۱۳۸۸
۱۶	سهم خیام دختری از هویزه	قاسم یاحسینی	سوره مهر	۱۳۸۸

فهرست منابع

- ۱- آبراهامیان، یرواند؛ ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی.
- ۲- ابوالحسنی، علی؛ آیت الله حاج سیداحمد طباطبایی (برادر سیدمحمد طباطبایی)، پیشگام در امر تأسیس و تصحیح مشروطیت، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- ۳- ابوالحسنی، علی؛ کالبدشکافی چند شایعه درباره شیخ فضل الله نوری، فروش مدرسه چال به بانک استقراضی، آتوگیری از رضاشاه، امین السلطان و...، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- ۴- الحسنی، سلیم؛ نقش علمای شیعه در رویارویی با استعمار، ترجمه صفاءالدین تبرائیان، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ۵- الهی، همایون؛ اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۶- اللهیاری، احمد؛ بهائیان در عصر پهلوی، نیمه پنهان، تهران، کیهان.
- ۷- انقلاب اسلامی به روایت رادیو بی.بی.سی، به کوشش عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۸- بزم اهریمن (جشن های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی به روایت اسناد ساواک و دربار)، چهار جلد، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.
- ۹- بهبودی، سلیمان؛ خاطرات سلیمان بهبودی، بیست سال زندگی با رضا شاه، به کوشش غلامحسین میرزا صالح، تهران، طرح نو.
- ۱۰- بیات، کاوه؛ ایران و جنگ جهانی اول، تهران، سازمان اسناد ملی.
- ۱۱- بیل، جیمز و ویلیام راج لويس؛ مصدق، نفت و ناسیونالیسم ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، نشر نو.
- ۱۲- توکلی، یعقوب؛ سبک شناسی تاریخ نگاری معاصر ایران، تهران، مؤسسه اندیشه و فرهنگ دینی.
- ۱۳- تیموری، ابراهیم؛ تحریم تنباکو، اولین مقاومت منفی در ایران، تهران، شرکت سهامی کتاب های جیبی.
- ۱۴- جامی؛ گذشته چراغ راه آینده است، تهران، ققنوس.
- ۱۵- جعفریان، رسول؛ درک شهری از مشروطه: مقایسه حوزه مشروطه خواهی اصفهان و تبریز، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

- ۱۶- جعفری، محمدتقی؛ تاریخ از دیدگاه امام علی (ع)، پیام آزادی.
- ۱۷- حائری، عبدالهادی؛ تاریخ جنبش‌ها و تکاپ‌های فراماسونری در کشورهای اسلامی، مشهد، آستان قدس رضوی.
- ۱۸- حائری، عبدالهادی؛ تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران، امیرکبیر.
- ۱۹- حائری، عبدالهادی؛ نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی عرب، تهران، امیرکبیر.
- ۲۰- حسینیان، روح‌الله؛ بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران (۱۳۴۰-۱۳۲۰)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۲۱- حسینیان روح‌الله؛ نقش فدائیان اسلام در تاریخ ایران، تهران، نشر شاهد.
- ۲۲- خاطرات ژنرال هایزر، ترجمه ع. رشیدی، تهران، اطلاعات.
- ۲۳- خاطرات عزت شاهی، تدوین محسن کاظمی، تهران، سوره مهر.
- ۲۴- خاطرات ملکه ثریا، ویراستار سعید قاضی و معصومه عبداللهی، نشر افراسیاب.
- ۲۵- خاطرات همفر جاسوس انگلیس در ممالک اسلامی، ترجمه محسن مؤیدی، تهران، امیرکبیر.
- ۲۶- ۱: خاطرات سیده زهرا حسینی، به اهتمام سیده اعظم حسینی، تهران، سوره مهر.
- ۲۷- ذوقی، ایرج؛ تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرت‌های بزرگ، تهران، پاژنگ.
- ۲۸- رسا، سیداسدالله؛ قیام آیت‌الله حاج آقا نورالله نجفی، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- ۲۹- رضوانی، محمداسماعیل؛ انقلاب مشروطیت ایران، تهران، فرانکلین.
- ۳۰- روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۱ ج، به کوشش میرزا باقر علیان‌نژاد، تهران، سوره مهر.
- ۳۱- ستوده، امیررضا؛ پایه پای آفتاب، گفته‌ها و ناگفته‌ها از زندگی نامه امام خمینی، تهران، مؤسسه نشر پنجره.
- ۳۲- سولیوان، ویلیام؛ مأموریت در ایران، ترجمه محمود مشرقی، تهران، همه‌ها.
- ۳۳- سیوری، راجر؛ ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز.
- ۳۴- شاه‌علی، احمدرضا؛ انقلاب دوم (تسخیر لانه جاسوسی آمریکا، آثار و پیامدها)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۳۵- شعبانی، رضا؛ تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران در دوره افشاریه و زندیه، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- ۳۶- شمیم، علی اصغر؛ ایران در دوران سلطنت قاجار، تهران، ابن سینا.

- ۳۷- صفایی، ابراهیم؛ رهبران مشروطه، تهران، شرق.
- ۳۸- صمیمی، مینو؛ پشت پردهٔ تخت طاووس، تهران، اطلاعات.
- ۳۹- عاقلی، باقر؛ روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، تهران، نشر گفتار.
- ۴۰- فخرایی، ابراهیم؛ سردار جنگل، تهران، جاویدان.
- ۴۱- فردوست، حسین؛ ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، ۲ ج، تهران، مؤسسهٔ اطلاعات.
- ۴۲- فوران، جان؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران، ترجمهٔ احمد تدین، تهران، مؤسسهٔ خدمات فرهنگی رسا.
- ۴۳- فورریسون، روبر؛ اتاق گاز (در جنگ جهانی دوم)، ترجمهٔ سیدابوالفرید ضیاءالدین، تهران، مؤسسهٔ فرهنگی پژوهشی ضیاء اندیشه.
- ۴۴- کاتوزیان، محمدعلی؛ اقتصادی سیاسی ایران: سلطنت محمدرضا شاه، ترجمهٔ محمدرضا نفیسی، تهران، پایروس.
- ۴۵- کارنامهٔ شیخ فضل الله نوری، مؤسسهٔ مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ۴۶- کاظم زاده، فیروز؛ روس و انگلیس در ایران، ترجمهٔ منوچهر امیری، تهران، مؤسسهٔ کتاب‌های جیبی با همکاری فرانکلین.
- ۴۷- کسروی، احمد؛ تاریخ مشروطه ایران، تهران، امیرکبیر.
- ۴۸- کوثر (مجموعه سخنرانی‌های حضرت امام خمینی)، تهران، مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام (ره).
- ۴۹- مجد، محمدقلی؛ تاراج بزرگ، آمریکا و غارت میراث فرهنگی ایران ۱۳۰۴-۱۳۲۰، ترجمهٔ مصطفی امیری، تهران، مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- ۵۰- مجد، محمدقلی؛ قحطی بزرگ ۱۲۹۸-۱۲۹۶ ش. ۱۹۱۹-۱۹۱۷ م؛ ترجمهٔ محمد کریمی، تهران، مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۷.
- ۵۱- مسعود انصاری، احمدعلی؛ پس از سقوط (سرگذشت خاندان پهلوی در دوران آوارگی)، تهران، مؤسسهٔ پژوهش‌های سیاسی.
- ۵۲- ناظم الاسلام کرمانی؛ تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران و انتشارات آگاه.
- ۵۳- واحد، سینا؛ قیام گوهرشاد، تهران، وزارت ارشاد اسلامی.

